
Міністерство освіти і науки України
Хмельницький регіональний університет
управління та права

С.Й. Кравчук

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерство освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
КОНДОР

2007

ББК 67.99(2)1
УДК 346.1
К 43

*Рекомендовано Міністерство освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист МОНУ №14/18.2-2992 від 23.12.2005 року)*

Рецензенти:

М.П. Войнаренко – доктор економічних наук, професор (Хмельницький національний університет);
О.М.Омельчук – кандидат юридичних наук, доцент (Хмельницький регіональний університет управління та права);
С.Ф. Домбровський – доцент (Хмельницький регіональний університет управління та права), заслужений юрист України

Кравчук С.Й.

К 43 Господарське право України: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2007. – 264 с.

ISBN 966-351-108-7

У посібнику розкриті основні правові інститути особливої та загальної частин господарського права, в тому числі питання правового регулювання окремих сфер господарської діяльності, на основі господарського та господарського процесуального законодавства України. Головну увагу приділено правовому регулюванню діяльності господарюючих суб'єктів та управлінню нею.

Для студентів, які вивчають курс господарського права, а також юристконсультів, підприємців і осіб, які цікавляться питаннями правового регулювання господарської діяльності.

ББК 67.99(2)1

ISBN 966-351-108-7

© С.Й. Кравчук, 2005,
© Кондор, 2005

ЗМІСТ

Вступ.....	7
Розділ 1. Загальні положення господарського права України.....	10
1.1 Предмет господарського права України.....	10
1.2. Мета і принципи господарського права.....	13
1.3. Методи господарського права.....	14
1.4. Система господарського права.....	15
Розділ 2. Господарське право і господарські право-відносини.....	17
2.1. Джерела господарського права та вимоги до правових актів господарювання.....	17
2.2 Значення судової практики в господарських право-відносинах.....	19
2.3. Поняття господарських правовідносин та їх види.....	25
Розділ 3. Правовий статус господарюючих органів.....	31
3.1. Державна реєстрація господарюючих органів.....	31
3.2. Правовий статус підприємства.....	37
3.3. Припинення діяльності підприємства.....	43
Розділ 4. Правовий статус господарських товариств та об'єднань.....	48
4.1. Правовий статус акціонерних товариств.....	48
4.2. Правовий статус неакціонерних товариств.....	59
4.3. Правовий статус господарських об'єднань.....	65
Розділ 5. Правовий режим майна суб'єктів господарсько-правових відносин.....	74
5.1. Правовий режим майна підприємств.....	74
5.2. Правовий режим майна об'єднання підприємств.....	75
5.3. Правовий режим майна господарських товариств.....	77
5.4. Особливості правового режим майна неприбуткових юридичних осіб.....	82

Розділ 6. Правові основи стандартизації та управління якістю продукції.....	84
6.1. Державне управління якістю продукції як складова частина управління економікою України та державний захист прав споживачів.....	84
6.2. Державна система стандартизації, сертифікації та метрології.....	86
6.3. Державний контроль і нагляд за якістю продукції.....	89
Розділ 7. Господарські зобов'язання.....	92
7.1. Поняття господарських зобов'язань та їх виконання.....	92
7.2. Поняття господарського договору та порядок його укладання.....	94
7.3. Забезпечення виконання господарських зобов'язань.....	107
7.4. Зміна і припинення зобов'язань в господарських правовідносинах.....	110
Розділ 8. Система господарських договорів.....	113
8.1. Поняття системи господарських договорів.....	113
8.2. Класифікація системи господарських договорів.....	115
8.3. Окремі види господарських договорів.....	120
Розділ 9. Захист прав та законних інтересів суб'єктів господарської діяльності.....	128
9.1. Поняття захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарської діяльності.....	128
9.2. Форми захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів.....	129
9.3. Способи захисту суб'єктів господарської діяльності прав та законних інтересів.....	139
Розділ 10. Господарсько-правова відповідальність.....	142
10.1. Поняття відповідальності в господарському праві.....	142
10.2. Функції та види господарсько-правової відповідальності.....	144
10.3. Підстави господарсько-правової відповідальності.....	151
Розділ 11. Правове регулювання банкрутства суб'єктів господарської відповідальності.....	154

11.1. Поняття банкрутства та його суб'єкти.....	154
11.2. Підстави для застосування банкрутства та порядок провадження у справах про банкрутство.....	156
11.3. Наслідки визнання боржника банкрутом. Черговість задоволення потреб кредиторів.....	153

Розділ 12. Правове регулювання оренди державного та комунального майна.....	180
12.1. Поняття договору оренди, її об'єкти та суб'єкти.....	180
12.2. Порядок укладення договору оренди.....	182
12.3. Порядок припинення договору оренди.....	186
12.4. Правове регулювання лізингових операцій.....	167

Розділ 13. Правове регулювання біржової діяльності.....	193
13.1. Поняття та юридичні ознаки біржі, її функції та обов'язки.....	193
13.2. Види біржових угод та правила біржової торгівлі.....	196
13.3. Правовий статус фондової біржі та захист громадян-інвесторів на фондовому ринку.....	201

Розділ 14. Правове регулювання цін та ціноутворення.....	205
14.1. Поняття та функції ціни. Політика ціноутворення.....	205
14.2. Види цін та порядок їх встановлення.....	207
14.3. Правове регулювання контролю за додержанням дисципліни цін та відповідальність за її порушення.....	209

Розділ 15. Правове регулювання кредитно-розрахункових операцій.....	212
15.1. Поняття та види кредиту. Кредитний договір.....	212
15.2. Порядок відкриття рахунків у банках.....	215
15.3. Порядок та форми розрахунків у господарському обігу.....	219

Розділ 16. Правові засади обмеження монополізму в економіці України та захист економічної конкуренції.....	226
16.1. Монопольне становище на ринку та зловживання ним. Захист економічної конкуренції.....	226
16.2. Відповідальність за порушення антимонопольного законодавства та економічної конкуренції.....	230

16.3. Розгляд справ про порушення антимонопольного законодавства та економічної конкуренції.....	231
--	-----

Розділ 17. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	236
--	------------

17.1. Зовнішньоекономічна діяльність та її правове регулювання.....	236
---	-----

17.2. Правовий режим іноземних інвестицій.....	240
--	-----

17.3. Правовий режим вільних економічних зон.....	243
---	-----

Висновки.....	247
----------------------	------------

Словник основних термінів господарського законодавства.....	249
--	------------

Література.....	261
------------------------	------------

Вступ

В умовах ринкової економіки виникає необхідність правового регулювання господарських відносин. Такі функції покладаються на господарське право, курс якого передбачає ознайомлення із загальними, базовими питаннями системи нормативно-правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Одне з основних завдань посібника “Господарське право України” — дати цілісне уявлення про правове регулювання відносин між підприємствами та організаціями — безпосередніми виробниками, а також між ними і державними та іншими органами.

Друге завдання — розкрити зміни законодавчих актів, які регулюють відносини між суб'єктами господарської діяльності та порядок їх застосування.

Третє завдання — виробити практичні навички при вирішенні конкретних суперечностей, які виникають між суб'єктами господарювання в процесі виконання ними своїх безпосередніх функцій економічних структур держави.

В посібнику розкриваються основні проблеми правового регулювання відносин у сфері економіки, оскільки на сьогодні окремі вчені визначають господарське право як предмет господарських відносин, які виникають у зв'язку із здійсненням відповідної діяльності. В той же час, при аналізі концептуальних положень, доцільно враховувати, що з переходом економіки до ринку концепція господарського права дещо змінюється. Окремі вчені визнають цей предмет як відносини, що виникають безпосередньо при організації і здійсненні господарської діяльності. Невід'ємну частину господарюючих суб'єктів на сьогодні складає некомерційний сектор, який відрізняється від комерційного тим, що не зорієнтований на одержання прибутку.

Особлива увага звертається на те, що негативні процеси в економіці є наслідком не зовсім досконалого і суперечливого правового регулювання суспільно-економічних процесів, в тому числі господарської діяльності. Подальше прийняття значної кількості законодавчих актів не зніме існуючих протиріч і дублювання різних галузей права, які виникли з прийняттям в останні роки масиву різнопланового нормативного матеріалу з питань господарської

діяльності. Тому виникає необхідність виділення з цивільно-правової науки такого напрямку, як “Господарське право України”. Вивчаючи цю проблему, автор звертає увагу на те, що основною метою господарського права є систематизація всього нормативного матеріалу з питань господарської діяльності, вивчення можливостей інтеграції всього конгломерату норм в існуючу правову систему та певної трансформації останньої відповідно до завдань її розвитку і створення передумов по виведенню країни з економічної кризи, а також припинення подальшої криміналізації суспільно-економічних відносин.

У посібнику розкриті основні принципи господарського права, якими є застосування комплексності нормативних актів, використання для вирішення господарських питань одногалузевих нормативних актів, порядок регулювання множинності галузей економіки і поєднання господарських питань з комерційним правом інших країн та міжнародними договорами.

Базовими методами господарського права визначені загальнодозвільний та зобов’язуючий. Оскільки господарські правовідносини включають в себе організаційні та майнові елементи, то в господарському законодавстві діють три основні групи правового регулювання: автономних рішень суб’єктів господарської діяльності, владних приписів та рекомендаційна.

В посібнику виділяється система господарського права, яка розподіляється на загальну та особливу частини, що охоплює основну проблематику державного регулювання — господарського та правового регулювання підприємницької та комерційної діяльності.

В основу посібника покладені характерні ознаки господарського права, якими є зміст і форма. Вони дозволяють систематизувати джерела цього предмета, якими є норми міжнародного права в зовнішньоекономічних відносинах, рекомендовані міжнародними економічними інститутами, та нормативні документи про господарську діяльність в Україні.

Слід пам’ятати, що основні засади регулювання господарських правовідносин визначаються Конституцією України, розвиток їх здійснюється в загальних законах, нормативних актах про види та правовий статус господарюючих суб’єктів, окремі види господарської діяльності та окремі господарські відносини.

Програма, покладена в основу посібника, не дозволяє в повній мірі розкрити всі проблеми правового регулювання господарської

діяльності, оскільки система її регулювання складна і досить широка. Вона включає в себе множинність підсистем, складних юридичних конструкцій. Тому всебічно розкрити її в одній книзі неможливо. Водночас автор намагався надати читачам більш широку і доступну інформацію про господарське право. З цією метою лекції, а в окремих випадках і параграфи доповнені науково-навчальними і нормативно-правовими матеріалами.

В кінці посібника надано словник найбільш поширених господарсько-правових термінів, що дозволить читачам зрозуміти їх сутність для практичного використання.

При вивченні господарського права слід користуватися як і цим посібником, так і законодавчими актами та іншими матеріалами, що дозволить ширше зрозуміти нормативно-правові положення, покладені в основу цього правового предмета, та використовувати його у своїй практичній діяльності.

Набуті знання та навички повинні сприяти налагодженню належного функціонування суб'єктів господарської діяльності, правильному укладенню договорів, їх виконанню, застосуванню методів захисту власних прав і інтересів у випадку їх порушення, в тому числі їх вирішенню у судовому порядку.

Розділ 1

Загальні положення господарського права України

1.1. Предмет господарського права

Процес переходу економіки в Україні до ринку вимагає перегляду концепцій галузевого правового регулювання і відповідного законотворення. Це стосується не лише “традиційних” галузей права (цивільного, адміністративного, кримінального), а й господарського, яке регулює діяльність значного спектру господарюючих суб’єктів нашої держави. Стаття 3 Господарського кодексу України визначає господарську діяльність як діяльність суб’єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення і реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру. Основні її принципи передбачаються стаття 6 Господарського кодексу України, якими є:

1. Забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб’єктів господарювання.
2. Свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом.
3. Вільний рух капіталів, товарів на території України.
4. Обмеження державного регулювання економічних процесів у зв’язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції, захисту прав споживачів та безпеки держави.
5. Захист національного товаровиробника.
6. Заборона незаконного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування у господарські відносини.

Господарське право, нормативно-правовою базою якого є господарське законодавство, можна розглядати в декількох аспектах:

- а) як галузь законодавства;
- б) як галузь права;

- в) як науку;
- г) як навчальну дисципліну.

І якщо з приводу визначення господарського законодавства, а також науки господарського права і відповідної навчальної дисципліни особливих розбіжностей серед вчених останнім часом не було, то питання про господарське право як окрему галузь права було і залишається до цього часу суперечливим.

Одні вчені визначають господарське право, виходячи з розуміння його предмета як господарських відносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності (відносини по горизонталі) та керівництвом нею (відносини по вертикалі – господарсько-управлінські відносини) між організаціями, а також між їхніми підрозділами і організацією в цілому (внутрішньогосподарські відносини). Це точка зору прихильників розуміння господарського права як самостійної галузі.

Було висунуто і концепцію господарського права як комплексної галузі законодавства. Дехто з вчених, не визначаючи господарське право як комплексну галузь, вважають, що нормативні акти, які регулюють господарські відносини, складають комплексну галузь законодавства (В.Ф. Яковлев, В.С. Якушев. Свердловський університет).

З переходом економіки країни до ринку концепція господарського права, як уже зазначалось, змінюється. Окремі вчені визначають його предмет як відносини господарювання, тобто відносини, що виникають при організації та здійсненні господарської діяльності. Заперечення проти такого підходу до визначення предмета господарського права висувались ще за існування командно-адміністративної діяльності. Розглянемо коротко ці заперечення. Ці правовідносини в сфері організації господарства можуть бути поділені, на думку В.А. Рахмиловича, на дві великі групи:

1. По вертикалі, тобто владовідносини, в яких один із учасників наділений компетенцією з владного управління іншим учасником цих відносин.
2. По горизонтальні, позбавлені ознак влади і підкорення, в яких взаємні права і обов'язки здебільшого мають майновий характер, виникають із договорів, правопорушень та інших юридичних фактів.

В той же час ст. 1 Господарського кодексу України визначає предмет господарського права як господарські відносини, що ви-

никають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання.

Важко погодитися, що в період переходу від планово-адміністративної до ринкової економіки господарська діяльність стає діяльністю підприємницькою. Це, в свою чергу, визначає зміст господарського права, яке стає предметом підприємницької діяльності.

Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, лише на перший погляд здається, що ринкова економіка має складатися з одних тільки комерційно орієнтованих ланок, а соціальні пріоритети слід реалізовувати виключно через перерозподіл і фінансування державних програм. Таке уявлення суперечить реаліям сучасного ринкового господарства. Невід'ємну частину такого господарства на сьогодні складає некомерційний сектор, який дозволяє компенсувати так звані недосконалості ринку. Некомерційне господарство відрізняється від комерційного, підприємницького. Останнє орієнтоване на одержання прибутку, який залежить від попиту на ту чи іншу продукцію. Некомерційний ринок повинен стабільно задовольняти потреби, які не повинні залежати від ринкової кон'юнктури (охорона здоров'я, освіта, наука і т.ін.). Отже, господарська діяльність, охоплюючи підприємницьку, до неї не зводиться. Тобто правове регулювання підприємницької діяльності є лише часткою господарського законодавства. Стаття 4 Господарського кодексу України розмежовує господарські відносини з іншими видами відносин:

1. Майновими та особистими немайновими, які регулюються Цивільним кодексом України.
2. Земельними, гірничими, лісовими та водними, які регулюються природоресурсними галузями права.
3. Трудовими.
4. Адміністративними, в яких органи державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктами, наділеними господарською компетенцією.

Певним чином діяльність суб'єктів господарювання регулює держава шляхом:

- державного замовлення на виготовлення продукції чи товарів;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікації і стандартизації;
- застосування нормативів і лімітів;

- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- використання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій;

Обмеження у здійсненні господарської діяльності, а також перелік видів діяльності, по яких забороняється підприємництво, встановлюється Конституцією України та законами.

1.2. Мета і принципи господарського права

Негативні процеси в економіці є наслідком розрізненого і суперечливого правового регулювання суспільно-економічних процесів, в тому числі господарської діяльності. Подальше безсистемне прийняття законодавчих актів, в тому числі і паралельного з Цивільним кодексом Господарського кодексу, не ліквідувало існуючих протиріч і дублювання норм різних галузей права, які виникли з прийняттям в останні роки масиву різнопланового нормативного матеріалу з питань підприємницької діяльності. Тому на сьогодні ми ведемо розмову про функціонування поряд з цивільно-правовою наукою такої юридичної галузі, як “Господарське право”. Напрацьована в останні десятиріччя концепція господарського права потребує відповідного вивчення з урахуванням нових умов підприємництва. В межах такого вивчення повинно бути визначено співвідношення, питому вагу та обсяги цивільного, адміністративного, фінансового та інших галузей права в регулюванні господарської діяльності, а також вирішено ряд питань цього законотворчого процесу.

Основною метою господарського права є:

- а) систематизація всього нормативного матеріалу з питань підприємницької діяльності;
- б) вивчення можливостей інтеграції цього конгломерату норм в існуючу правову систему;
- в) трансформація останньої відповідно до завдань її розвитку;
- г) створення передумов по виходу країни з економічної кризи та припинення подальшої криміналізації суспільно-економічних відносин.

Основними принципами господарського права є:

1. Застосування комплексності нормативних актів.

Преважна більшість нормативних актів господарського права включає в себе норми двох або більше галузей права. Так, наприклад, Закон України “Про підприємства в Україні” включає в себе норми господарського, цивільного, адміністративного, фінансового та інших галузей права.

2. Використання для вирішення господарських питань одногалузових нормативних актів.

До таких відносяться “Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення”, “Положення про поставки товарів народного споживання”.

3. Регулювання діяльності множинності галузей економіки України (промисловість, будівництво, транспорт, торгівля і т. ін.).

4. Посіднання господарських питань з комерційним правом інших країн та міжнародними договорами.

Воно здійснюється шляхом використання права суб’єктів господарської діяльності вибирати право країни, з якою укладається міжнародна угода.

1.3. Методи господарського права

Методи господарського права – це сукупність способів регулюючого впливу норм господарського права на поведінку суб’єктів господарських правовідносин.

Методи господарського права базуються на двох принципах:

1. Загальнодозвільний. За цим принципом діють підприємства та підприємці, які самі вибирають напрямки своєї підприємницької діяльності при максимальному використанні власних можливостей із використанням державних.

2. Зобов’язуючий. Відповідно до цього принципу підприємства повинні виконувати те, що на них покладено законом. Він, в основному, стосується таких суб’єктів, як органи державного управління економікою.

Оскільки господарські правовідносини включають в себе організаційні та майнові елементи, то в господарському законодавстві діють три основні методи правового регулювання:

I – автономних рішень суб'єктів господарської діяльності.

Він ґрунтується на тому, що підприємства чи підприємці мають право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, які не суперечать законодавству України, тобто вони можуть самостійно:

- а) планувати свою діяльність;
- б) вільно обирати предмети господарських договорів.

II – владних приписів (вимог та вказівок).

Відповідно до цього методу діяльність суб'єктів підприємництва підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначених законодавством: це обов'язковість дотримання законів здійснення господарської діяльності, тобто ліцензій, квот, інших спеціальних режимів, а також обов'язково, за необхідності, укладати з державою контракти.

III – рекомендаційний.

Держава регулює поведінку суб'єктів господарських правовідносин шляхом рекомендування певних моделей. Наприклад, надає зразкові форми договорів щодо окремих видів правовідносин, методичні рекомендації відносно окремих видів діяльності у сфері господарювання.

1.4. Система господарського права

Із приведеної інформації зрозуміло, що наукові дискусії довкола господарського права продовжуються і в умовах переходу до ринкової економіки. І в цьому немає нічого дивного. Навпаки, в спорі, як кажуть, народжується істина. Але вони не повинні переростати в заклики до заборон у науці. Так, Г.К. Матвеев, торкаючись проблем економічних реформ, пропонує виключити науку господарського права, оскільки, на його думку, основні його положення вивчаються в курсі цивільного права. Але в цьому курсі вони розглядаються лише з позицій регулювання відносин рівноправних сторін, в курсі ж господарського права ці питання пов'язуються з господарсько-управлінськими відносинами, тобто охоплюють весь комплекс правового регулювання господарської та підприємницької діяльності.

Поряд з цим система курсу господарського права має опиратися на традиційний поділ систем галузей права та їх навчальних курсів на загальну і особливу частини, в залежності від загально-

го чи галузевого характеру певних норм чи інститутів, тобто стосуються вони будь-якої господарської діяльності чи окремих її видів. Зрозуміло, що в залежності від того, йдеться про господарське законодавство як окрему галузь права, галузь юридичної науки чи навчальної дисципліни, система буде ширшою чи вужчою.

В цілому *система господарського права визначається як множинність правових положень господарської діяльності, які знаходяться у взаємопов'язаних відносинах, доповнюють та роз'яснюють одна одну, регулюючи нормативно граничну їх діяльність.*

Не торкаючись системи господарського права як окремої галузі права, зупинимось на його системі як навчальної дисципліни. До її загальної частини слід віднести: поняття господарського права, державне регулювання господарської діяльності, правовий режим підприємницької діяльності, антимонопольне законодавство, банкрутство, господарські договори, відповідальність за їх порушення, захист прав суб'єктів господарської діяльності.

До особливої частини відноситься правове регулювання окремих видів господарської діяльності. Зокрема, це правове регулювання орендних відносин, ціноутворення, кредитно-розрахункових відносин, зовнішньоекономічної інвестиційної діяльності.

Контрольні запитання

1. В яких аспектах на сьогодні розглядається господарське право?
2. На які групи розподіляються правовідносини в галузі організації господарства?
3. Чим визначається основна мета господарського права?
4. За якими принципами функціонує господарське право?
5. На чому базуються принципи господарського права?
6. Які методи правового регулювання функціонують у господарському праві?
7. На що спирається традиційний поділ системи галузей права та її розподіл?

Розділ 2

Господарське право і господарські правовідносини

2.1. Джерела господарського права та вимоги до правових актів господарювання

Господарське право – це система нормативних актів, основними джерелами яких є закони, підзаконні акти, а також судовий прецедент.

Нормативний акт господарського права – це офіційний письмовий документ компетентного органу держави, який є джерелом норм господарського законодавства, тобто встановлює, змінює або припиняє функціонування певних норм.

Для господарського права характерні дві ознаки:

1. Зміст (нормативний документ являє собою офіційне джерело правової інформації про чинні права у сфері господарської діяльності).

2. Форма (нормативний акт – це юридично-технічна форма встановлення, опублікування і застосування норми права).

Джерелами господарського права є:

1. Норми міжнародного права, рекомендовані міжнародними економічними організаціями в зовнішньоекономічних відносинах. Як приклад можна навести Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (публікація Міжнародної торговельної палати № 500 в редакції 1993 р.), введені в дію Указом Президента України “Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладаються суб’єктами підприємницької діяльності України” від 4 жовтня 1994 р.

2. Нормативні документи про господарську діяльність в Україні. Вони поділяться на дві основні групи: закони і підзаконні акти. Закони України приймає Верховна Рада України. Вони мають вищу юридичну силу, серед них і Господарський кодекс

України. Всі інші нормативні акти відносяться до групи підзаконних нормативно-правових актів, оскільки приймаються в розвиток законів і не можуть виходити за їх межі. До цієї групи нормативних актів належать:

- а) укази Президента України з господарських питань;
- б) розпорядження Президента України з господарських питань;
- в) постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України (у подальшому – КМУ) з господарських питань;
- г) господарські нормативні акти міністерств, державних комітетів та органів управління;
- д) нормативні акти господарського права місцевих рад та держадміністрацій.

Основні засади регулювання господарських правовідносин визначаються Конституцією України та Законом України від 3 серпня 1990 р. “Про економічну самостійність Української РСР”. Розвиток конституційних засад здійснюється через:

- загальні нормативні акти (Закон України “Про власність”, Цивільний кодекс України);
- закони про види та правовий статус господарюючих суб’єктів (закони України “Про господарські товариства”, “Про колективне сільськогосподарське підприємство”);
- закони про окремі види господарської діяльності (Повітряний кодекс України);
- закони про окремі господарські відносини (Господарський процесуальний кодекс України).

Основою господарського права є система статусних або компетенційних законів, які визначають правове становище господарюючих суб’єктів. Ці закони класифікуються на:

- загальні, які визначають види і організаційні форми підприємств, порядок їх створення та реєстрації, економічні і правові умови діяльності, порядок її припинення (Господарський кодекс України);
- закони, які визначають правове становище окремих видів підприємств усіх галузей економіки (Закони України “Про господарські товариства”, “Про оренду державного та колективного майна”, “Про режим іноземного інвестування”);

- нормативні акти, які регулюють правове становище об'єднань підприємств (асоціацій, корпорацій, концернів, консорціумів);
- нормативні акти, які регулюють відносини володіння, користування та управління нерухомим майном у народному господарстві;
- інститут господарського договірної права.

Слід відзначити такий аспект, як застосування в Україні законодавства зарубіжних країн. Правила його застосування такі:

1. До відносин, що впливають з права власності, застосовується закон за місцем знаходження майна.
2. При укладанні угоди правоздатність і дієздатність визначаються закон за місцем укладання угоди.
3. До форм угод застосовується закон місця укладання угод.
4. До зобов'язань, що виникають із заподіяної шкоди, застосовується закон місця розгляду спору, а за клопотанням потерпілого — закон місця заподіяння шкоди.
5. Питання позовної давності вирішуються законом тієї держави, на території якої утворена юридична особа.

Основними вимогами до правових актів господарювання є:

1. Суворе дотримання принципу правової економії (прийняття меншої кількості нормативних документів з одних і тих самих господарських питань).
2. Видання нормативних актів міністерствами та відомствами здійснюється відповідно до законотворчих принципів.
3. Недопущення застосування відомчих нормативних актів, що не відповідають правочину як з точки зору створення правової бази, так і огляду на правовиховне і профілактичне значення відомчого господарського законодавства
4. Обов'язкова державна реєстрація відомчих нормативних актів.

2.2. Значення судової практики в господарських правовідносинах

Реалізація законодавства багато в чому пов'язана з правозастосовною практикою судів загальної юрисдикції та господарського суду. Господарський суд, який розглядає спори підприємств,

застосовує закони та інші нормативні акти до конкретних правовідносин, роз'яснює певні норми права.

Аналогічні рішення, які виносяться різними господарськими судами, породжують визначену стабільність судово-господарської практики. Разом з тим, з окремих питань до застосування нормативних актів може бути різний підхід господарських судів. Тому важливу роль у таких випадках відіграють рішення Вищого господарського суду, що дозволяє забезпечувати однаковість правозастосовної судово-господарської практики.

Господарський суд є незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами. Правова природа господарського суду як органу правосуддя визначається завданнями та повноваженнями, якими його наділено для виконання цих завдань. Відповідно до ст. 3 Закону України “Про господарський суд” його завданнями є:

- захист прав та інтересів, які охороняються законом, учасників господарських правовідносин;
- сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин;
- внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності.

В Україні діють Вищий господарський суд України, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарські суди областей, міст Києва і Севастополя, які становлять єдину систему господарських судів. Верховна Рада України за поданням Голови Вищого господарського суду може утворювати й інші ланки господарських судів (міські, міжрайонні, районні господарські суди та ін.).

Місцеві господарські суди (Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя) є основною ланкою господарської судової системи, оскільки саме вони виконують майже весь обсяг роботи щодо вирішення господарських спорів і стоять найближче до господарського життя та до конфліктів, які в ньому виникають. Для виконання покладених на них завдань місцеві господарські суди виконують такі повноваження:

- вирішують господарські спори, віднесені до їхньої компетенції;
- розглядають справи про банкрутство;

- переглядають у порядку нагляду рішення, ухвали, постанови відповідного господарського суду;
- вивчають і узагальнюють практику застосування законодавства, аналізують статистику вирішення господарських спорів, вносять пропозиції до Вищого господарського суду України, спрямовані на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності та практики вирішення господарських спорів;
- ведуть роботу, спрямовану на попередження правопорушень у сфері господарських відносин;
- здійснюють інші повноваження, надані їм законодавством.

До складу місцевого господарського суду входять: голова, перший заступник голови, заступники голови та судді (кількість їх у конкретному суді залежить від обсягу роботи, зокрема від кількості справ, що розглядаються).

Для вирішення організаційних питань місцеві господарські суди можуть утворювати президію.

Вищий господарський суд України очолює єдину систему господарського суду. Він є найвищим органом у вирішенні господарських спорів і здійсненні нагляду щодо рішень, ухвал, постанов господарських судів України та контролю за їхньою діяльністю. До складу Вищого господарського суду України входять Голова, перший заступник і заступники Голови та судді.

Вищий господарський суд діє у складі:

- пленуму Вищого господарського суду;
- президії Вищого господарського суду;
- судової колегії з розгляду спорів та перегляду рішень, ухвал та постанов.

Вищий господарський суд України:

- а) вирішує господарські спори, віднесені до його компетенції Господарським процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами України, міждержавними договорами й угодами; може в межах підвідомчості господарських судів України прийняти до свого провадження будь-який господарський спір;
- б) переглядає в порядку нагляду рішення, ухвали, постанови Вищого господарського суду, господарського суду Автономної Республіки Крим, господарських судів областей, міст Києва і Севастополя;

- в) вивчає і узагальнює практику застосування законодавства, забезпечує однаковість практики, аналізує статистику вирішення господарських спорів; дає роз'яснення господарським судам з питань практики застосування законодавства України, яке регулює відносини в господарській сфері та порядок вирішення господарських спорів.

Роз'яснення Вищого господарського суду є обов'язковими для суддів і учасників господарських правовідносин, що застосовують законодавство, з якого дано таке роз'яснення;

- г) веде роботу, спрямовану на попередження правопорушень у сфері господарських відносин;
- д) здійснює організаційне керівництво господарським судом Автономної Республіки Крим, господарськими судами областей, міст Києва і Севастополя, несе відповідальність за організацію, стан і вдосконалення їхньої діяльності, перевіряє і поширює позитивний досвід роботи господарських судів республіки;
- е) забезпечує підбір і підготовку кандидатів у судді, підвищення кваліфікації працівників господарських судів, організовує роботу з матеріально-технічного забезпечення господарських судів і створення належних умов для їхньої діяльності, нормативного забезпечення, ведення статистичного обліку;
- є) здійснює інші повноваження, надані йому законодавством.

З метою підготовки науково обгрунтованих рекомендацій з питань організації та діяльності господарського суду, розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства, порядку і практики розгляду господарських спорів при Вищому господарському суді України створюється науково-консультативна рада за участю провідних вчених та інших висококваліфікованих спеціалістів, її склад, порядок організації і діяльності затверджує президія Вищого господарського суду.

Підвідомчість господарських справ розмежовується за двома ознаками:

- а) суб'єктною, залежно від суб'єктів спору;
- б) предметною, залежно від предмета спору.

Загальне правило суб'єктної підвідомчості господарських справ полягає в тому, що господарські справи у спорах між юридич-

ними особами, громадянами-підприємцями, державними та іншими органами підвідомчі господарському суду. Отже, господарські справи у спорах, де хоча б однією стороною є громадянин як фізична особа (не підприємець), розглядаються загальними судами.

Стосовно предметної підвідомчості, яка охоплює такі поняття, як предмет та характер спору, діє таке саме правило: господарські справи у спорах, що виникають між юридичними особами, громадянами-підприємцями, державними та іншими органами, підвідомчі господарському суду. Але з цього правила є два винятки:

- а) спори між організаціями, які випливають з договорів на перевезення вантажу в прямому міжнародному залізничному і повітряному вантажному сполученні, розглядаються загальними судами;
- б) деякі категорії спорів віднесено до відання інших органів (вони розглядаються в адміністративному порядку). Це, зокрема:
 - спори, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов;
 - спори про встановлення цін на продукцію, а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;
 - інші спори, вирішення яких віднесено законодавством України та міждержавними договорами й угодами до відання інших органів.

Підвідомчість господарських справ господарському суду визначається, в першу чергу, законами України “Про господарський суд” (ст. 1), “Про зовнішньоекономічну діяльність” (ст.ст. 38, 39), “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” (ст. 4), а також Господарським процесуальним кодексом України (ст.ст. 12–17).

Відповідно до ст. 12 Господарського процесуального кодексу господарським судам підвідомчі:

- справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, та розірванні господарських договорів з інших підстав. Практично в судово-господарському процесі ці спори умовно іменуються переддоговірними;
- справи у спорах, що виникають при виконанні договорів.

Вищий господарський суд може в межах підвідомчості справ господарським судам України прийняти до свого провадження будь-яку справу.

Всі інші підвідомчі господарським судам справи, крім тих, що підсудні Вищому господарському суду, розглядаються господарськими судами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за загальним правилом територіальної підсудності:

- справи у переддоговірних спорах та у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь іншої сторони певні дії (передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо);
- справи у майнових спорах та з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів, що розглядаються за місцезнаходженням відповідача;
- справи у спорах за участю кількох відповідачів, що розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів на вибір позивача;
- справи про банкрутство, що розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника.

Із загального правила територіальної підсудності зроблено один виняток: віднесені до підсудності місцевих господарських судів справи у спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу.

В результаті вивчення та узагальнення практики застосування законодавства господарськими судами України Вищий господарський суд направляє рекомендації і огляди судово-господарської практики. Такі документи, хоча і не мають сили керівних вказівок, в той же час суттєво впливають на формування судово-господарської практики і реалізації законодавства. Господарюючі суб'єкти застосовують законодавство з врахуванням роз'яснень Вищого господарського суду. Крім того, судово-господарська практика впливає і на саме законодавство, дозволяючи виявити його прорахунки, невідповідність актів органів влади, міністерств та відомств актам більш високого порядку, а також відставання

законодавства від реальних умов діяльності господарюючих суб'єктів. Таким чином судово-господарська практика допомагає удосконалюватись законодавству про підприємницьку діяльність.

2.3. Поняття господарських правовідносин та їх види

У сфері економіки виникають і функціонують різноманітні відносини, пов'язані з господарською діяльністю. Вони регулюються різними видами права. Так, управлінські відносини між органами і підприємствами регулюються адміністративним правом, тобто вони є адміністративними правовідносинами. В процесі підприємницької діяльності використовується наймана праця. Такі відносини регулюються трудовим правом і називаються трудовими.

Господарські суб'єкти в процесі господарювання володіють і користуються природними ресурсами. Відносини щодо природо-користування регулюються природоресурсними галузями права (земельним, водним, гірничим, лісовим, екологічним).

Господарські суб'єкти в процесі діяльності отримують прибуток, отже вони є платниками податків, а значить, суб'єктами фінансових відносин.

Між підприємствами, підприємцями та громадянами в процесі господарської діяльності виникають майнові відносини щодо задоволення особистих потреб громадян у товарах, роботах, послугах. Ці відносини регулюються цивільним правом і називаються цивільно-правовими.

Вказані відносини об'єктивно необхідні для здійснення господарської діяльності. Але за своєю економічною природою вони не є господарськими відносинами. Вони лише створюють організаційні, матеріальні, фінансові та інші передумови функціонування господарських відносин.

Господарські правовідносини – це відносини між господарюючими суб'єктами і органами влади, які складаються у процесі організації і здійснення господарської діяльності.

Стаття 3 Господарського кодексу України визначає такі форми господарських правовідносин:

1. Господарсько-виробничі відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.
2. Організаційно-господарські відносини, що складаються між суб'єктами організаційно-господарських повноважень в процесі управління господарською діяльністю.
3. Внутрішньогосподарські відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єктів господарювання, а також відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Ознаками господарських правовідносин є:

1. Обмежене порівняно з цивільним правом коло суб'єктів.
2. Поєднання організаційних і майнових елементів в діяльності.
3. Матеріальний зміст господарської діяльності.

Стаття 5 Господарського кодексу України визначає конституційні основи правопорядку, свободу підприємницької діяльності. Проте відносини, що виникають в процесі підприємницької діяльності, не можуть мати безмежно вільний характер. Певні правові обмеження необхідні як самим суб'єктам підприємництва, так і суспільству в цілому. Тому в суспільних і приватних інтересах, підприємницькі правовідносини поділяються на такі види:

I. Вільні. В їх основі лежить положення, визначене в ст. 6 Господарського кодексу України про те, що підприємець має право без обмежень здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

II. Дозвільні. В основі цих відносин лежить визначений в ч. 3 ст. 5 Господарського кодексу України та ст. 8 Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" перелік видів підприємницької діяльності, яка може здійснюватись лише за спеціальним дозволом, що видається Кабінетом Міністрів або іншим уповноваженим органом. Цю категорію підприємницьких правовідносин можна поділити на чотири групи:

I. Відносини, пов'язані з виготовленням та реалізацією певних продуктів і речовин (алкогольні напої, тютюнові вироби, ветеринарні медикаменти, медикаменти та хімічні речовини).

II. Відносини з внутрішніх та міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним, залізничним, морським, повітряним шляхом, виконання авіаційно-хімічних робіт та аерозйомок,

обробки поштової кореспонденції, прийому грошових переказів та ін.

ІІІ. Відносини щодо проведення спеціальних робіт, таких як пошук та експлуатація родовищ корисних копалин, виробництва та ремонт спортивної і мисливської вогнепальної зброї, а також боєприпасів до неї, виготовлення грошових знаків, видобування і використання радіоактивних речовин, добування дорогоцінних металів і каміння.

ІV. Надання населенню специфічних послуг: медичних, ветеринарних, юридичних, утримання гральних закладів, аудиторська діяльність.

Для отримання ліцензії суб'єкт господарської діяльності подає до відповідного органу, що видає ліцензії, заяву про її видачу, в якій зазначаються:

- а) відомості про заявника;
- б) для громадянина-підприємця – прізвище, ім'я по батькові та паспортні дані (серія, номер паспорта, ким і коли виданий та місце проживання);
- в) для юридичних осіб – найменування, місцезнаходження, банківські реквізити, організаційно-правова форма, ідентифікаційний код;
- г) вид діяльності, на який заявник має намір отримати ліцензію;
- д) термін дії ліцензії.

До заяви додаються такі документи:

- підприємцями-громадянами – копії документів, що засвідчують рівень освіти і кваліфікації, необхідний для здійснення відповідного виду діяльності; копії свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності;
- юридичними особами – копії свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності та установчих документів.

За видачу ліцензії встановлюється така плата: з громадян – у розмірі двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; з юридичних осіб – у розмірі дванадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Органам, що видають ліцензії, забороняється справляти за видачу ліцензій додаткову плату понад установлену законодавчи-

ми актами, а також передбачати умовою видачі ліцензій внески до будь-яких позабюджетних фондів і здійснення інших платежів, не віднесених законодавством до обов'язкових.

Орган ліцензування протягом 10 днів з дня отримання цих документів повинен прийняти рішення щодо видачі ліцензії чи мотивовано відмовити у цьому. Відповідь про своє рішення орган ліцензування повідомляє заявнику протягом 3 робочих днів з дня його прийняття. Крім того, в триденний термін з дня отримання плати за видачу ліцензії орган ліцензування повинен оформити відповідний дозвіл (плата вноситься лише після прийняття рішення про видачу ліцензії). Якщо протягом 30 календарних днів з дня направлення йому рішення суб'єкт господарювання не вносить плати, то орган ліцензування має право прийняти рішення про визнання ліцензії недійсною. Термін дії ліцензії залежить від конкретних видів діяльності і встановлюється КМУ.

У ліцензії зазначаються найменування органу, що видав її, прізвище, ім'я та по батькові, адреса проживання громадянина або найменування і місцезнаходження юридичної особи, вид діяльності, на яку видається ліцензія, місце її здійснення, особливі умови та правила здійснення даного виду діяльності, номер реєстрації ліцензії, дата її видачі, строк дії.

Строк дії ліцензії визначає орган, що її видає (як правило, це уповноважені КМУ міністерства, державні комітети, відомства), але не може бути менше трьох років. Продовження цього строку здійснюється в порядку, аналогічному її одержанню. Після припинення суб'єктом підприємництва своєї діяльності надана ліцензія втрачає силу. У разі порушення підприємцем зазначених у ліцензії особливих умов і правил здійснення відповідного виду діяльності Ліцензійна палата або орган, що видав ліцензію, може дати розпорядження про усунення порушень чи зупинити її дію на визначений строк або до усунення цих порушень.

Ліцензія може бути анульована у разі виявлення недостовірних даних у заяві на отримання ліцензії чи в документах, що додаються до неї; передачі суб'єктом підприємницької діяльності ліцензії іншій особі; повторного або грубого порушення суб'єктом підприємницької діяльності ліцензійних умов.

Ліцензія вважається анульованою з дати прийняття рішення щодо анулювання ліцензій або з дати скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності.

Мотивоване рішення про зупинення дії ліцензії або її анулювання доводиться до відома суб'єкта підприємницької діяльності у п'ятиденний строк.

Рішення про зупинення дії ліцензії або її анулювання може бути оскаржене суб'єктом підприємницької діяльності в судовому порядку.

Після закінчення терміну дії ліцензії суб'єкт господарської діяльності зобов'язаний отримати нову ліцензію.

У випадку припинення суб'єктом господарювання своєї діяльності він повідомляє орган ліцензування про це у письмовому вигляді протягом 7 днів з дня припинення діяльності.

За необхідності переоформлення ліцензії суб'єкт господарської діяльності з причини зміни своєї назви, місця знаходження тощо подає заяву, раніш отриману ліцензію і завірені нотаріально зміни. Орган ліцензування протягом трьох робочих днів з дня отримання заяви видає переоформлений дозвіл.

III. Державно-підприємницькі. В основі визначення цього виду правовідносин лежить обмеження суб'єктів щодо певних видів діяльності, яка передбачається ст. 12 Господарського кодексу України. Ця діяльність пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, виготовленням і реалізацією військовою зброєю та боєприпасів до неї, вибухових речовин, видобуванням бурштину, охороною особливо важливих державних об'єктів, а також із розробленням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв та їх запуском.

Принципи підприємницької діяльності, тобто основні засади, на яких базується підприємництво, законодавчо закріплені в ст. 62 Господарського кодексу України.

До них належать:

- а) вільний вибір діяльності;
- б) залучення на добровільних засадах до підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб та громадян;
- в) самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виготовленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
- г) вільний найм працівників;
- д) залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, ви-

користання яких не заборонене або не обмежене законодавством;

- е) вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- є) самостійне здійснення підприємцем – юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Контрольні запитання

1. Що є джерелами господарського права?
2. Які ознаки характерні для господарського права?
3. Яким чином класифікуються закони, що визначають правове становище господарюючих суб'єктів?
4. Які основні вимоги пред'являються до правових актів господарювання?
5. Яке значення в господарських правовідносинах відіграє судово-господарська практика?
6. На які види розподіляються підприємницькі правовідносини?
7. За якими принципами здійснюється підприємницька діяльність?

Розділ 3

Правовий статус господарюючих органів

3.1. Державна реєстрація господарюючих органів

Головною умовою здійснення господарської діяльності є державна реєстрація суб'єктів господарювання, яка проводиться у виконавчому комітеті міської чи районної Ради за місцем знаходження або проживання даного суб'єкта. Основні положення щодо порядку реєстрації підприємницьких суб'єктів передбачені Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”, ст. 58 Господарського кодексу України, ст. 88 Цивільного кодексу України. Для реєстрації подаються такі документи:

- а) установчі:
 - рішення власника майна або уповноваженого ним органу. Якщо власників два або більше, то подається установчий договір;
 - статут, якщо це необхідно для створюваної організації.
- б) рішення Антимонопольного комітету України про згоду на створення господарюючого суб'єкта;
- в) реєстраційна картка встановленого зразка;
- г) документ, який засвідчує сплату коштів за державну реєстрацію. Розмір плати за державну реєстрацію: для громадян-підприємців – 2, для юридичних осіб – 10 неоподатковуваних мінімумів заробітної плати. За прискорену (протягом одного дня) реєстрацію знімається потрійний розмір відповідного реєстраційного збору. За державну реєстрацію змін або доповнень до установчих документів суб'єкти підприємницької діяльності сплачують 30 відсотків реєстраційного збору, за видачу дублікату свідоцтва про державну реєстрацію – 10 відсотків реєстраційного збору.

Іноземна юридична особа засвідчує свою реєстрацію в Україні наданням витягу із торговельного, банківського чи судового реєстру. Цей документ повинен бути перекладений українською мовою і легалізований у консульській установі України.

Фізична особа-підприємець подає до органу державної реєстрації: реєстраційну картку, 2 фотографії, довідку чи її копію про включення його до осіб—платників податків та інших обов'язкових платежів, а також документ про сплату за реєстрацію.

Вимоги до змісту установчих документів передбачаються ст. 88 Цивільного кодексу України, відповідно до яких:

1. У статуті вказується найменування юридичної особи, її місцезнаходження, адреса, органи управління, та їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, вступу та виходу з неї.

2. У засновницькому договорі визначаються зобов'язання учасників створити підприємство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передачі учасниками майна.

Для створення філії чи представництва державна реєстрація не потрібна. В той же час суб'єкт підприємницької діяльності у десятиденний термін доповнює власну реєстраційну картку. Орган державної реєстрації в п'ятиденний термін подає відомості про державну реєстрацію господарюючого суб'єкта в:

- орган державної статистики;
- міський чи районний відділ державної податкової інспекції;
- фонд соціального страхування;
- пенсійний фонд.

У разі зміни назви, організаційно-правової форми суб'єкта підприємницької діяльності чи форми власності суб'єкт у місячний термін з моменту настання зазначених змін повинен подати документи для перереєстрації з підтвердженням опублікування інформації про зміни в засобах масової інформації.

Перереєстрація проводиться в порядку, встановленому для державної реєстрації.

У випадку зміни місцезнаходження суб'єкта підприємницької діяльності в семиденний термін з моменту настання такої зміни він подає до органу державної реєстрації:

- реєстраційну картку з внесенням відповідної зміни;
- оригінал свідоцтва про державну реєстрацію для внесення таких змін.

Несвоечасна подача згаданих документів є підставою звернення органу державної реєстрації до суду чи господарського суду.

Відповідно до Закону “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” діє принцип так званого “єдиного вікна”, за яким керівник господарюючого суб’єкта для реєстрації звертається лише до органу державної реєстрації, представники якого в повному обсязі виконують передбачені нормативно-правовим актом реєстраційні заходи.

Для реєстрації комерційного банку орган управління банку (Рада банку) у двотижневий строк після аудиторської перевірки фінансового стану засновників подає до регіонального управління Національного банку України за місцем створення банку такі документи:

- а) заяву про реєстрацію банку за підписом уповноваженої особи, яка призначена відповідальною за реєстрацію банку установчими зборами (зборами учасників);
- б) установчий договір, підписаний засновниками банку та завірений їхніми печатками. Підписи фізичних осіб завіряються нотаріально;
- в) статут банку, затверджений установчими зборами (зборами учасників) і підписаний уповноваженою особою. Статут банку має відповідати вимогам законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарські товариства” та іншим чинним законодавчим актам;
- г) протокол установчих зборів (зборів учасників), підписаний головою та секретарем зборів;
- д) економічне обґрунтування і мету створення банку;
- е) висновок аудиторської організації (аудитора);
- є) бухгалтерську і фінансову звітність учасників (акціонерів) банку на перше число місяця, в якому здійснюється внесок до статутного фонду банку, незалежно від розміру їхньої участі в статутному фонді банку;
- ж) підтвердження про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку (голови правління та головного бухгалтера), кандидатури яких погоджені з Національним банком України і які відповідають встановленим вимогам;
- з) копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку;

- и) копію звіту про проведення відкритої підписки на акції;
- і) угоду про надання приміщення для розміщення банку за підписом уповноваженої за установчим договором особи;
- ї) установчі документи акціонерів (учасників) банку (нотаріально завірені копії або в оригіналі).

Регіональне управління Національного банку України за місцезнаходженням комерційного банку в двотижневий строк з дати отримання від банку повного пакета документів готує висновок.

Пакет зазначених документів, включаючи статут банку в чотирьох примірниках і висновок регіонального управління Національного банку України, подаються до Національного банку України.

Перед реєстрацією банку його готовність до здійснення банківських операцій може перевірятись на місці працівниками Національного банку України.

Рішення про реєстрацію комерційного банку, створеного за участю іноземного капіталу, приймає Правління Національного банку України, а комерційного банку, створеного за участю вітчизняного капіталу, – комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків. Реєстрація здійснюється шляхом внесення відповідного запису у Республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ у місячний строк з дня одержання всіх передбачених документів.

Національний банк України може відмовити у реєстрації комерційному банку у разі порушення порядку створення банку, невідповідності його статуту та інших установчих документів законодавству України, незадовільного фінансового стану засновників, що загрожуватиме інтересам вкладників і кредиторів банку, а також у разі професійної непридатності рекомендованого керівництва банку, відсутності відповідної матеріально-технічної бази.

В окремих випадках органами державної реєстрації може бути відмовлено в реєстрації юридичної особи чи особи-підприємця:

- внаслідок порушення встановленого законом порядку створення підприємства;
- у випадку невідповідності установчих документів вимогам законодавства.

Деякі особливості встановлені чинним законодавством в післяреєстраційній діяльності приватних підприємств. Зокрема,

після отримання свідоцтва про державну реєстрацію приватний підприємець зобов'язаний:

1. Протягом п'яти днів в податковій службі за місцем проживання стати на податковий облік. Одночасно в цей же період визначитися із системою оподаткування, за якою проводитиме свою діяльність:

- а) загальна система оподаткування (сплата авансових платежів);
- б) спрощена система оподаткування (сплата єдиного податку);
- в) сплата фіксованого прибуткового податку (шляхом придбання патенту).

2. Протягом десяти днів зареєструватись в органах Пенсійного фонду за місцем проживання.

3. Протягом десяти днів після отримання свідоцтва зареєструватись в органах Державної служби зайнятості за місцем проживання.

У випадку використання праці найманих працівників приватний підприємець зобов'язаний також зареєструватись:

- а) у десятиденний термін з часу отримання свідоцтва у відділенні виконавчої дирекції Фонду соціального страхування за тимчасовою втратою працездатності;
- б) у десятиденний термін з моменту укладення трудового договору з першим із найманих працівників у відділенні виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- в) у десятиденний термін з часу отримання свідоцтва про державну реєстрацію чи укладення трудового договору з першим найманим працівником у виконавчій дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Слід мати на увазі, що за порушення зазначених термінів реєстрації Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність шляхом накладення штрафу на таких підприємців.

Поряд з цим кожному керівнику, організуючи та налагоджуючи діяльність підприємства, необхідно належним чином забезпечити систему обліку фінансово-господарської діяльності та

своєчасно і в повному обсязі сплачувати податки до державного та місцевого бюджетів. Враховуючи можливість періодичних перевірок працівниками податкової інспекції на початковій стадії діяльності підприємства, необхідно:

1. Завести “Журнал реєстрації перевірок”.
2. Роздрукувати Закон України “Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг”, а також визначити, чи підпадає підприємство під дію пунктів 5-9 ст. 9 вище вказаного закону і під який конкретний пункт.

3. Зняти ксерокопію ст. 9 та 16 згаданого вище Закону України та відмітити кольоровим маркером той пункт (ст. 9 чи ч. 3 ст. 16), в якому йдеться про проведення перевірок виключно на підставі постанови слідчого органу дізнання або за рішенням суду.

4. Заготовити декілька примірників ксерокопії вказаних статей Закону, щоб передати їх працівникам Державної податкової інспекції, що намагаються здійснити перевірку правильності сплати податків підприємством.

Для скасування державної реєстрації відповідно до п. 15 ст. 58 Господарського кодексу України та ст. 36 Закону України “Про реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” голова ліквідаційної комісії або уповноважена ним особа у двохмісячний термін з дня публікації повідомлення в засобах масової інформації про ліквідацію суб’єкта господарської діяльності в орган державної реєстрації подає:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації припиненою юридичною особою у зв’язку з ліквідацією;
- свідоцтво про державну реєстрацію;
- оригінал установчих документів;
- акт ліквідаційної комісії з ліквідаційним балансом, який затверджується засновником (підписи посвідчуються нотаріально);
- довідку Державної податкової інспекції про зняття юридичної особи з обліку як платника податків;
- довідку відповідного Пенсійного фонду про зняття з обліку;
- довідку Фонду соціального страхування про зняття з обліку;
- довідку архівної установи про прийняття документів на довгострокове зберігання;

Скасування державної реєстрації може бути добровільним (за заявою підприємства) або примусовим (на підставі рішення суду чи господарського суду) у випадках:

- а) визнання недійсними установчих документів;
- б) здійснення діяльності, яка суперечить установчим документам чи чинному законодавству;
- в) у разі несвоєчасного повідомлення про зміну місця свого знаходження.

3.2. Правовий статус підприємства

Стаття 62 Господарського кодексу України визначає, що підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або місцевого самоврядування для здійснення виробничої, науково-дослідницької, торговельної та іншої господарської діяльності. Це зумовлено особливими економічними і соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах, послугах. Тому законодавчий інститут підприємства або господарюючого суб'єкта є центральною частиною системи господарського законодавства України, його правовою основою.

Стаття 84 Цивільного кодексу України визначає підприємницькі товариства як товариства, що здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками.

Усі основні закони та інші нормативні акти господарського законодавства приймаються, виходячи з економічного та правового становищ підприємства.

Поняття “підприємство” є узагальнюючим або збірним. Воно, по-перше, визначає підприємства як суб'єкти господарського права стосовно всіх форм і видів власності в Україні (організаційні форми і види підприємств). По-друге, це поняття є загальногалузевим, тобто взагалі визначає промислові (фабрики, заводи, шахти), будівельні, транспортні, сільськогосподарські, торговельні та інші підприємства.

Підприємство як соціально-економічний і правовий інститут має певну сукупність економічних, організаційних і юридичних ознак, за якими кваліфікується як господарюючий суб'єкт і суб'єкт

права. За допомогою цих ознак, систематизованих ст. 63 Господарського кодексу України, уніфіковано визначається правове становище підприємств усіх форм власності і галузей народного господарства.

Господарський кодекс України визначає, що підприємство є основною організаційною ланкою народного господарства України. Ця організаційна ознака кваліфікує підприємство як організаційну форму господарського суб'єкта, тобто організації, в якій власники засобів виробництва і робочої сили об'єднують свої виробничі ресурси для здійснення господарської діяльності з метою одержання прибутку. Визначена основна ланка, з одного боку, відмежовує підприємство від інших організаційних форм економічної діяльності (типу домашніх господарств, індивідуальних промислів без створення підприємств, так званих тіньових структур тощо).

Суть визначення “господарюючий суб'єкт” полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовим колективом, який на професійній основі (промисел) виробляє або реалізує свій товар з метою одержання прибутку. Як господарюючий суб'єкт підприємство здійснює виробничу, науково-технічну та комерційну діяльність. Термін “господарюючий” означає, що підприємства належать до комерційних організацій, а їх діяльність спрямована на отримання прибутку, (на відміну від неприбуткових організацій – релігійних об'єднань громадян тощо).

Підприємство є самостійним господарюючим суб'єктом. Самостійність у прийнятті господарських рішень є однією з основних і необхідних умов діяльності підприємства як товаровиробника. Юридичний аспект такого визначення полягає в тому, що підприємство при здійсненні своєї господарської діяльності “має право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, що не суперечать законодавству України” (ст. 62 Господарського кодексу України).

Крім того, підприємство – це статутний господарюючий суб'єкт. Статут підприємства як локальний акт господарського законодавства нормативно визначає цілі і предмет діяльності окремого підприємства, відхилитися від яких без зміни самого статуту підприємству заборонено. Статут також визначає межі спеціальної правоздатності підприємства як юридичної особи. Це один з найважливіших правових актів підприємства, тому ст.ст. 64–69 Господарського кодексу України спеціально визначають обов'язкові і альтернативні пункти, які включаються до статуту підприємства.

Підприємство має необхідне для господарюючого суб'єкта – основні і обігові кошти, інші цінності, якими воно користується і розпоряджається на певних правах (на праві власності або повного господарського відання). Це майно юридично відмежоване, як правило, від власника підприємства і закріплене за підприємством як самостійним суб'єктом права. Основні і оборотні кошти знаходяться на його бухгалтерському балансі, гроші – на розрахунковому рахунку підприємства в банку.

Підприємство є самостійним суб'єктом права. З одного боку, закон визначає його компетенцію (права та обов'язки) як господарюючого суб'єкта, з другого – зазначає, що підприємство є юридичною особою, яка не має у своєму складі інших юридичних осіб (ч. 4 ст. 62 Господарського кодексу України). Цим підприємство суттєво відрізняється від об'єднань підприємств (господарських об'єднань), до складу яких входять юридичні особи.

Як господарюючий суб'єкт з правами юридичної особи підприємство починає діяти від дня його державної реєстрації.

Таким чином, підприємство – це самостійна господарська організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку для здійснення господарської діяльності з метою задоволення суспільних потреб у товарі (продукції, роботах, послугах) і одержання прибутку, яка діє на підставі статуту, користується правами і виконує обов'язки щодо своєї діяльності, є юридичною особою, має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в банках.

Законодавство України про підприємства оперує такими поняттями, як організаційні форми, види і категорії підприємств. Кожне з них вживається для класифікації підприємств за певними ознаками.

Організаційна (організаційно-правова) форма передбачає класифікацію підприємств залежно від форм власності, визначених Конституцією України і Законом “Про власність”, та від способів розмежування в підприємствах окремих форм власності і управління майном. Юридичне значення цього полягає в урахуванні в законодавстві, тобто в Господарському кодексі України та інших законодавчих актах особливостей правового становища підприємств окремих видів.

Структура підприємств складається з виробничих підрозділів (виробництва, цехів, відділень, бригад, лабораторій), а також функціональних підрозділів апарату управління (управлінь,

відділень, бюро, служб). Підприємства самостійно визначають свою структуру, встановлюють штати. Функції, права, обов'язки структурних підрозділів визначаються положенням про них, що затверджуються керівниками підприємств.

Законодавство визначає наступні організаційно-правові форми та види підприємств, які класифікуються в залежності від трьох форм власності (державної, колективної та приватної):

1. Колективне підприємство — це організаційно-правова форма підприємства, заснованого на одному або кількох видах колективної власності.

Колективне — означає, що підприємство належить колективу співвласників (засновників, учасників), які діють як один суб'єкт права колективної власності. Правосуб'єктність власника (у цьому випадку колективу або групи власників, організованих у колективне підприємство з правами юридичної особи) реалізується через юридичну особу — підприємство, яке володіє, користується і розпоряджається майном відповідно до свого статуту (ст.ст. 6, 20, 21 Закону “Про власність”). Це вид недержавної юридичної особи. Право колективної власності у колективному підприємстві безпосередньо здійснюють його органи управління — вищий орган управління (загальні збори або конференція) і правління. Отже, колективне підприємство, поки воно діє, — це об'єкт права власності відповідної юридичної особи. Його засновники і учасники є власниками часток (паїв, акцій, вкладів) у майні підприємства.

Господарський кодекс виділяє такі види колективних підприємств:

- господарські товариства (ст.ст. 79, 80 ГК України);
- виробничі кооперативи (ст.95 ГК України);
- підприємства споживчої кооперації (ст. 111 ГК України);
- підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій та ін. (ст. 112 ГК України).

2. Державне підприємство — це організаційно-правова форма підприємства, заснованого на державній формі власності. Таке підприємство є суб'єктом права державної власності. Державні підприємства поділяються на такі види:

- державне унітарне підприємство — це підприємство державної форми власності, що утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державною власності;

- державне комерційне підприємство — це суб'єкт підприємницької діяльності, що функціонує шляхом вільного вибору та розпорядження прибутком. Його майно закріплюється за ним на праві господарського відання;
- казенні підприємства — це господарюючий суб'єкт, майно якого перебуває у державній власності і закріплене за казенним підприємством, належить йому не на праві повного господарського відання, а на праві оперативного управління. Здійснюючи право оперативного управління, казенне підприємство володіє і користується зазначеним майном. Розпоряджатися закріпленим за ним на праві оперативного управління державним майном, що належить до основних фондів підприємства, казенне підприємство може лише з дозволу органу, уповноваженого управляти відповідним державним майном. Особливості розпорядження іншим майном казенного підприємства визначаються у його статуті;
- комунальне унітарне підприємство — це підприємство, що утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності.

3. Приватне підприємство — це організаційно-правова форма підприємства, заснованого на власності одного або кількох громадян України, іноземців або осіб без громадянства та їх праці з використання найманої робочої сили.

Визначення “приватне” крім форми власності виражає головну особливість правового становища підприємства цієї організаційної форми. Згідно із законодавством України власники у такому випадку водночас є і підприємцями, тобто власність і управління майном у приватному підприємстві не розмежовуються.

Господарський кодекс України визначає такі види приватних підприємств:

- селянське (фермерське) господарство — це форма підприємництва громадян з метою виробництва, переробки і реалізації товарної сільськогосподарської продукції;
- орендне підприємство — це підприємство, створене орендарем на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства.

4. Підприємство з іноземними інвестиціями — це підприєм-

ство, в статутному фонді якого не менш як 10% становить іноземна інвестиція. Воно набуває статусу такого підприємства з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс. Правове становище і діяльність таких підприємств крім Господарського кодексу України регулюється Законом України від 19 березня 1996 р. “Про режим іноземного інвестування” та Законом України від 16 квітня 1991 р. “Про зовнішньоекономічну діяльність”.

5. Іноземне підприємство – це організаційно-правова форма підприємства з місцезнаходженням в Україні, створеного як суб’єкт права згідно із законодавством іноземної держави, майно якого повністю є у власності іноземних громадян, юридичних осіб або держави. Визначення “іноземне” (іноземна власність) означає, що підприємство підпорядковується різним юрисдикціям. Порядок створення і внутрішньої діяльності іноземного підприємства регулюється законодавством країни, якій воно належить. Законодавство України не регулює цих відносин. Разом з тим умови реєстрації та діяльності іноземного підприємства в Україні регулюються українським законодавством, тобто на іноземні підприємства загалом поширюється національний правовий режим господарської діяльності.

Крім форм і видів законодавець застосовує для класифікації підприємств поняття категорії, що означає техніко-економічну (не юридичну) класифікацію підприємств усіх організаційно-правових форм за ст. 3 закону “Про власність”, ст. 64 Господарського кодексу України за кількістю працівників. За цією ознакою розрізняються такі види підприємств:

1. Малі – підприємства, середньоспискова облікова чисельність працюючих в яких за звітний період не перевищує 20 осіб, а обсяг валового доходу становить не більше 50 тис. євро.
2. Середні – підприємства, з середньосписковою обліковою чисельністю працюючих за звітний період від 50 до 100 осіб та валовим доходом не більше 5 млн. євро.
3. Великі – підприємства, в яких середньоспискова облікова чисельність працюючих за звітний рік не перевищує 1000 осіб, а валовий дохід перевищує суму, еквівалентну 5 млн. євро.

Створення підприємства в юридичному розумінні – це затвердження та одержання передбачених законом документів – рішень власника (власників) або уповноваженого органу про створення підприємства, статуту (якщо цього вимагає організаційна

форма), посвідчення про державну реєстрацію. За необхідності для новостворюваного підприємства земельної ділянки сюди входять також документи на землекористування (землеволодіння), визначені земельним законодавством України.

Дозвіл на користування створюваним підприємством земельною ділянкою, а також іншими природними ресурсами видається за рішенням місцевих органів влади за місцезнаходженням підприємства в порядку, встановленому Земельним кодексом України (ст.ст. 19, 21, 23, 32, 34 та ін.). Відмова в наданні земельної ділянки може бути оскаржена у встановленому законом порядку.

Господарське законодавство регулює також способи створення підприємств. Так, підприємство може бути створене згідно з рішенням одного чи кількох власників або уповноваженого ним органу.

Підприємство може створюватися внаслідок примусового поділу іншого підприємства відповідно до антимонопольного законодавства України. Примусовий поділ підприємства здійснюється згідно з розпорядженням Антимонопольного комітету України, його територіальних управлінь. Розпорядження про поділ підприємства-монополіста є обов'язковим для власника (власників) або уповноваженого органу. Розпорядження про примусовий поділ визначає строк створення нових підприємств, який не може бути менше шести місяців.

Поряд з цим підприємство може створюватись шляхом реорганізації діючого підприємства, тобто в результаті виділення із складу діючого підприємства одного або кількох структурних підрозділів за рішенням їх трудових колективів, якщо на це є згода власника чи уповноваженого ним органу. Аналогічно може створюватися підприємство на базі структурної одиниці діючого об'єднання. Щодо таких підприємств діє правило про збереження за ними взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими підприємствами.

3.3. Припинення діяльності підприємства

Припинення діяльності підприємства регулюється ст. 59 Господарського кодексу України та ст. 33 Закону України "Про держав-

ну реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”. Припинення діяльності підприємства може бути двох видів: добровільним і примусовим.

Юридичними підставами добровільного припинення підприємства є ініціатива власника підприємства або передбачені законом чи установчими документами обставини. Мотиви ініціативи підприємства (підприємця) закон не регулює. Це можуть бути: зміна профілю діяльності, конкуренція, затоварення тощо.

До передбачених законом чи установчим договором обставин належать:

- а) закінчення строку, на який створювалося підприємство;
- б) досягнення мети, поставленої засновниками під час створення підприємства (ст. 19 Закону “Про господарські товариства”).

Установчі документи підприємств можуть включати й інші підстави цього виду. Рішення про припинення підприємства з цих підстав приймає його вищий орган.

Види юридичних підстав примусового припинення підприємства визначені в законодавстві про підприємства у вигляді орієнтовного переліку (ч. 6 ст. 59 Господарського кодексу України).

Примусово підприємства припиняють свою діяльність на підставі рішень суду (господарського суду) про визнання недійсними установчих документів підприємства (невідповідність їх чинному законодавству) та акта (рішення засновника) про створення підприємства. Крім того підставою примусового припинення діяльності підприємства може бути рішення суду (господарського суду) за поданням органів, що контролюють його діяльність, у разі систематичного або грубого порушення ним законодавства. Ще однією причиною припинення діяльності підприємства є рішення суду (господарського суду) у разі несвоєчасного повідомлення ним про зміну свого місцезнаходження (при зміні місцезнаходження підприємство повинно в семиденний термін повідомити про це реєструючий орган).

Підприємство припиняє свою діяльність на підставі рішення господарського суду про визнання його банкрутом. Порядок такого припинення визначає Закон “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

Закон передбачає дві правові форми припинення діяльності підприємства: ліквідацію і реорганізацію (ст. 59 Господарського

кодексу України). У випадку ліквідації підприємство припиняється як суб'єкт права без правонаступництва. Реорганізація передбачає виникнення на основі діючого підприємства одного або більше нових підприємств як суб'єктів права. У разі реорганізації підприємства усі його права та обов'язки переходять до правонаступника (правонаступників). Статті 106 і 107 Цивільного кодексу України визначають п'ять правових способів реорганізації підприємства: злиття, приєднання, поділ, виділ (тільки у ст. 109) та перетворення. З юридичної точки зору ці способи розрізняються залежно від того, до якого суб'єкта права переходять всі майнові права та обов'язки підприємства, що реорганізується.

Злиття двох і більше підприємств в одне означає перехід прав і обов'язків кожного з них до підприємства, що виникло внаслідок правового акта злиття. У цьому випадку виникає нове підприємство.

Приєднання одного підприємства до іншого означає, що до нього переходять права і обов'язки приєданого підприємства. Нове підприємство внаслідок такої реорганізації не виникає.

Поділ підприємства є створенням на базі одного існуючого підприємства двох і більше підприємств як суб'єктів права. За таких умов відбувається поділ усього майна підприємства. Такий спосіб реорганізації передбачає затвердження власником (уповноваженим органом) роздільного акта (балансу). Згідно з цим актом частини майна та відповідні права і обов'язки реорганізованого підприємства переходять до підприємств, створених внаслідок поділу.

Виділ передбачає, що з діючого підприємства виділяються один або більше структурних підрозділів, які створюються як самостійні підприємства. Поділу всього майна підприємства цей спосіб реорганізації не передбачає. Згідно з розподільчим актом (балансом) до них переходять частина майна та відповідні права і обов'язки реорганізованого підприємства.

Перетворення підприємства – спосіб реорганізації чи перетворення однієї форми власності в іншу або зміна організаційно-правової форми підприємства. Такий спосіб реорганізації майна застосовується в процесах корпоратизації і приватизації державних підприємств. При перетворенні до підприємства, яке щойно виникло, переходять права і обов'язки колишнього підприємства.

Статусу суб'єкта права і юридичної особи підприємство позбавляється після здійснення щодо нього заходів, які є ліквідаційним процесом, врегульованим ст. 105 Цивільного кодексу та ст. 60 Господарського кодексу України. Зокрема це такі заходи:

1. Ліквідація підприємства ліквідаційною комісією, що призначається органом (особою), який прийняв рішення про ліквідацію. Цей орган (особа) може покласти обов'язок щодо ліквідації підприємства на його органи управління.

2. Встановлення порядку і строків ліквідації органом, що прийняв рішення про ліквідацію (власник, уповноважений орган, суд, господарський суд). Встановлюється також строк для задоволення претензій кредиторів. Він не може бути менше двох місяців з моменту оголошення про ліквідацію.

3. Виконання ліквідаційною комісією обов'язків повідомлення про ліквідацію підприємства в пресі (за місцезнаходженням), про порядок і строки ліквідації вжиття необхідних заходів для стягнення дебіторської заборгованості підприємства, виявлення його кредиторів та розгляд претензій останніх.

Кредитори та інші юридичні і фізичні особи, що мають угоди з підприємством, повідомляються про ліквідацію письмово.

4. Проведення ліквідаційною комісією згідно з встановлюваним законом порядком: інвентаризації і оцінки майна організації, реалізації майна, розрахунків з кредиторами і членами трудового колективу, складання ліквідаційного балансу і подання його органу, який призначив ліквідаційну комісію, або власнику.

Відповідно до ст. 112 Цивільного кодексу України вимоги кредиторів платоспроможного підприємства задовольняються у наступній черговості:

1. Повертається майно та кошти, забезпечені заставою.
2. Виплачується заборгованість працівникам підприємства.
3. Сплачуються податки та обов'язкові платежі.
4. Погашаються всі інші вимоги.

При ліквідації підприємства застосовується категорія так званих погашених претензій (ст. 61 Господарського кодексу України). Погашеними згідно з законом визнаються претензії:

- а) не задоволені за браком майна;
- б) не визнані ліквідаційною комісією.

Останні можуть бути оскаржені до суду чи господарського суду кредиторами. Позови про задоволення їхніх вимог мають бути по-

дані кредиторам до суду. Майно, що залишилося після погашення боргів підприємства, використовується згідно з рішенням власника майна.

Контрольні запитання

1. Що є головною умовою здійснення підприємницької діяльності?
2. Які документи подаються для реєстрації підприємства як суб'єкта господарської діяльності?
3. В які терміни проводиться перереєстрація підприємства?
4. В яких випадках державними органами відмовляється в реєстрації підприємства?
5. Які організаційні форми підприємства визначаються законодавством?
6. Які види припинення діяльності підприємства передбачаються ст.ст. 59–60 Господарського кодексу України?
7. Які форми примусового припинення діяльності підприємства визначаються чинним законодавством?

Розділ 4

Правовий статус господарських товариств та об'єднань

4.1. Правовий статус акціонерних товариств

Стаття 79 Господарського кодексу України визначає *господарське товариство як суб'єкт господарювання, створений юридичними або фізичними особами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності з метою одержання прибутку*. Господарські статутні товариства кваліфіковано законом як організаційно-правову форму підприємства, заснованого на колективній власності. Ця форма має суттєві особливості щодо створення, діяльності та юридичного статусу. Тому товариства діють на підставі Закону України від 19 вересня 1991 р. “Про господарські товариства” та ст.ст. 80–92 Господарського кодексу України, які визначають поняття, види, правила створення і діяльності товариств, а також права і обов'язки їхніх засновників та учасників. Статутні товариства є різновидом підприємств, тому вони діють також на підставі законодавства про підприємства.

Господарське товариство відрізняється від інших суб'єктів права (не товариств), оскільки є об'єднанням на підставі угоди майна та зусиль учасників для спільної господарської діяльності. Товариство становить собою об'єднання на засадах угоди майна та підприємницької діяльності фізичних та (або) юридичних осіб у формі підприємства (установи, організації) для спільної діяльності з метою отримання прибутку. Всі товариства згідно із законом є юридичними особами, діють на підставі установчих документів, затверджених учасниками, мають власні назви із зазначенням організаційно-правової форми товариства (акціонерне тощо).

Акціонерним визнається товариство, статутний фонд якого поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості.

Права та обов'язки акціонерів визначені ст.ст. 10, 11 Закону України “Про господарські товариства”, ст. 81 Господарського кодексу України. Особливою ознакою акціонерного товариства є обмеження відповідальності акціонерів. Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій. За ознакою відповідальності акціонерів акціонерне товариство належить до товариств з обмеженою відповідальністю.

Юридичний статус акціонерного товариства характеризується й деякими іншими рисами. Так, товариство має засновницькі права щодо створення господарських об'єднань (участі в існуючих об'єднаннях). Акціонерне товариство має право створювати дочірні підприємства, наділяти їх майном, яке належить товариству, призначати керівника та реалізовувати інші права власника дочірнього підприємства.

Законодавством передбачено, що акціонерне товариство має фірмову марку та товарний знак. Ці реквізити затверджуються правлінням товариства і реєструються в Торгово-промисловій палаті України.

Види акціонерних товариств. За способом функціонування акцій п.п. 1-3 ст. 81 Господарського кодексу України розрізняє відкриті та закриті акціонерні товариства. Акції відкритих товариств можуть розповсюджуватися як шляхом відкритої підписки, так і шляхом купівлі-продажу на біржі (ст.ст. 6–8 закону “Про цінні папери і фондову біржу”, ст. 30 закону “Про господарські товариства”). В закритому акціонерному товаристві акції розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом передплати або купівлі-продажу на біржі.

Засновниками та (або) учасниками акціонерного товариства є фізичні та юридичні особи, які згідно із ст. 79 Господарського кодексу України можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності.

Відповідно до п. 2 ст. 153 Цивільного кодексу України акціонерне товариство може створюватись також кількома особами, які укладають між собою договір, що визначає порядок здійснення ними спільної діяльності щодо створення товариства.

Поряд з цим, згідно з п. 4 ст. 153 Цивільного кодексу України акціонерне товариство може створюватись однією особою чи може складатись з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства. Відомості про це підлягають реєстрації і опублікуванню для загального відома.

Стосовно акціонерних товариств їх коло визначене ст.ст. 3 і 26 Закону України “Про господарські товариства”. Стаття 26 спеціально визначає функції засновників і тим самим відмежовує цих осіб від учасників. Засновниками є особи, які виконують передбачені законом обов’язки щодо заснування товариства. Основна особливість їхнього правового статусу полягає в тому, що вони несуть відповідальність як перед тими, хто підписався на акції, так і перед третіми особами за зобов’язаннями, що виникли до реєстрації товариства.

Учасники — це особи, які виконують обов’язки передплатників на акції перед товариством засновників та акціонерів перед акціонерним товариством.

Громадяни України можуть бути засновниками та учасниками акціонерних товариств згідно з Законом України “Про господарські товариства”, крім випадків, коли вони не мають обмежень підприємницької правосуб’єктності згідно із ст. 2 Господарського кодексу України, ст. 16 закону “Про державну службу” та ін.

Згідно із зазначеним правилом засновниками та учасниками акціонерних товариств можуть бути особи без громадянства, стосовно іноземних громадян діє Закон України “Про режим іноземного інвестування”.

Недержавні юридичні особи можуть бути засновниками акціонерних товариств практично без обмежень, якщо їхніми статутами (положеннями) не встановлено заборони займатись підприємницькою діяльністю.

Державні юридичні особи (установи, організації) можуть бути засновниками й учасниками акціонерних товариств, по-перше, за наявності відповідної згоди органів державної виконавчої влади, які уповноважені управляти майном загальнодержавної власності.

По-друге, це обласні державні адміністрації, які можуть бути засновниками акціонерних товариств (з боку власника) на базі комунальної власності.

По-третє, держателями акцій, які є державною власністю, визначено органи приватизації — Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва. Державні підприємства відповідно до Декрету КМУ від 31 грудня 1992 р. “Про впорядкування діяльності суб’єктів підприємницької діяльності, створених з участю державних підприємств” безпосередньо не можуть бути засновниками акціонерних товариств (крім банків).

Іноземні юридичні особи, міжнародні організації можуть бути засновниками та учасниками товариств нарівні з українськими юридичними особами (відповідно до законодавства про іноземні інвестиції).

Створення акціонерного товариства покладається на засновників, які мають у зв'язку з цим спеціальну засновницьку компетенцію (ст.ст. 26, 30, 31, 35 закону “Про господарські товариства”). Процес створення акціонерного товариства – це ряд послідовних стадій, передбачених законом:

1. Заснування фізичними або юридичними особами, відповідно до ст. 81 Господарського кодексу України, простого товариства для створення акціонерного товариства. Це суб'єкт права, який не має прав юридичної особи. Товариство виникає і діє у формі договору про сумісну діяльність щодо створення акціонерного товариства. Договір укладають засновники товариства в письмовій формі. Змістом договору є розподіл функцій сторін щодо заснування акціонерного товариства, тому в ньому обов'язково визначаються склад засновників, порядок і строки здійснення ними відповідних засновницьких процедур, обсяги відповідальності кожного засновника перед передплатниками на акції третіми особами. У договорі доцільно визначити кількість акцій, яку купує кожний засновник (засновники зобов'язані бути держателями акцій не менше 25 відсотків статутного фонду строком не менше двох років). У цьому відповідальність засновника визначається пропорційно кількості його акцій. За зобов'язаннями, що виникають до реєстрації товариства, засновники відповідають солідарно, тобто незалежно від того, як їх відповідальність врегульована договором.

2. Повідомлення засновниками в засобах масової інформації про намір створити товариство. Це оголошення довільної форми, в якому зазначаються основні статутні реквізити: назва товариства, мета і предмет діяльності, засновники, розмір статутного фонду, кількість і вартість акцій тощо.

3. Проведення відкритої підписки на акції, яка організується засновниками. Ця стадія передбачає здійснення ряду юридичних дій, зміст яких визначено ст. 81 Господарського кодексу України, ст.ст. 6 та 7 закону “Про цінні папери і фондову біржу”. Якщо товариство закрите, акції розповсюджуються між засновниками.

4. Проведення засновниками установчих зборів в термін не пізніше двох місяців з моменту закінчення підписки на акції. Про-

пуск строку може призвести до нестворення товариства, і особа, яка підписалася на акції, має право після цього строку вимагати повернення сплаченої нею частки за них.

Установчі збори — це орган, до компетенції якого входить створення товариства. Тому вони мають бути правомочними. Такими визнаються збори за участю кількості осіб, які підписалися більш як на 60 відсотків акцій. Повторні збори скликаються протягом двох тижнів, але знову ж таки для заснування товариства, і на них має бути кворум.

Правомочні установчі збори здійснюють юридичні акти щодо створення товариства шляхом голосування за принципом: одна акція — один голос. Це такі дії, як протокольне рішення про створення; затвердження статуту товариства; обрання спостережної ради, виконавчого (правління) та контролюючого (ревізійна комісія) органів; прийняття рішення про створення дочірніх підприємств, філій, представництв. Ці акти повинні бути прийняті кваліфікованою (3/4) більшістю голосів. Установчі збори вирішують також інші, пов'язані із засновництвом, питання: затверджують оцінки вкладів у натуральній формі, визначають пільги засновників, схвалюють чи не схвалюють укладені засновниками угоди, визначають розмір статутного фонду залежно від попиту на акції тощо. Інші питання компетенції установчих зборів визначають установчі документи.

5. Здійснення державної реєстрації акціонерного товариства, яка також покладається на засновників.

Обов'язковим фондом у товаристві є також фонд сплати дивідендів. Це майновий фонд, який теж формується з чистого прибутку товариства.

Інші фонди створюються, якщо це передбачено статутом товариства (наприклад, житловий фонд, валютний фонд, страховий фонд тощо).

Майнові права в акціонерному товаристві. Купуючи акцію, акціонер відчужує своє майно в статутний фонд товариства. За це майно акціонер одержує специфічне право — право участі в акціонерному товаристві. Зміст цього права визначено ст. 82 Господарського кодексу України та законом “Про цінні папери і фондову біржу” (ст.ст. 4, 5, 8, 9).

Право участі в акціонерному товаристві за змістом є комплексним. До нього входять як майнові права та обов'язки

акціонера, так і членські (управлінські) права та обов'язки. До майнових прав акціонера належать такі права:

- брати участь у розподілі прибутків товариства; отримувати частку прибутку товариства у вигляді дивідендів; отримувати частку вартості майна товариства у разі його ліквідації. Ця частка має бути пропорційною вартості акцій, які належать акціонеру; розпоряджатися акціями: продавати, передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та статутом товариства; заповідати акції у спадщину;
- купувати додатково випущені акції товариства.

Акціонер несе майнові обов'язки стосовно товариства. Він зобов'язаний вносити вклади, сплачувати основні та додаткові акції у розмірах, передбачених установчими документами товариства. Акціонер зобов'язаний сплатити повну вартість акцій у строки, визначені установчими зборами, але не пізніше року після реєстрації товариства. У разі несплати в установленний строк акціонер сплачує за час прострочки 10 відсотків річних від суми простроченого платежу, якщо статут товариства не передбачає іншої санкції. При несплаті платежів по акціях протягом трьох місяців після встановленого строку платежу товариство має право реалізувати ці акції в порядку, передбаченому статутом.

Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства, якщо його майна недостатньо, в межах належних їм акцій.

До членських (управлінських) та інших прав і обов'язків акціонерів належать такі:

- входити у товариство і виходити з нього;
- брати участь у загальних зборах акціонерів;
- обирати і бути обраними до органів товариства: спостережної ради, правління, ревізійної комісії;
- брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному статутом товариства і законодавством;
- отримувати інформацію про діяльність товариства.

На вимогу акціонера товариство зобов'язане надавати йому річні баланси, звіти, протоколи зборів. Акціонери зобов'язані: додержуватися установчих документів товариства, виконувати рішення загальних зборів та інших органів товариства, не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

В процесі діяльності акціонерного товариства ним створюється резервний статутний фонд, який формується за рахунок 5 відсотків чистого прибутку. Крім того, частина отриманого чистого прибутку акціонерного товариства розподіляється у вигляді дивідендів.

Правовий режим дивідендів можна визначити як врегульований правом колективної (“акціонерної”) власності порядок визначення розміру, оголошення та виплати акціонерам доходів по акціях з чистого прибутку акціонерного товариства. Він має законодавчу основу. Це ст. 4 “Основні характеристики акцій”, ст. 9 “Виплата доходу по акціях” закону “Про цінні папери і фондову біржу” і ст. 87 Господарського кодексу України, яка визначає право акціонера на дивіденди та порядок розподілу прибутку (отже, і визначення дивідендів) до компетенції вищого органу (загальних зборів) товариства. Окремі акти і статті законодавства про товариства деталізують правовий режим дивідендів.

За правовим режимом дивіденд відрізняється від інших виплат (дистрибуцій) товариства, зокрема від відсотка (доходу) на облігації. З юридичної точки зору відсоток завжди є боргом товариства власнику облігації, який підлягає задоволенню із всього майна товариства і забезпечується позовним захистом.

Дивіденд стає боргом товариства акціонеру лише після його оголошення і виплачується тільки з чистого прибутку.

Майно товариства, стосовно якого визначаються і з якого сплачуються дивіденди акціонерам, закон називає в імперативній формі. Основний принцип акціонерного права полягає в даному разі в тому, що діюче акціонерне товариство не має права сплачувати дивіденди за рахунок статутного фонду й іншого капіталізованого майна підприємства (принцип недоторканності статутного фонду діючого товариства). Тому дивіденди по акціях виплачуються за рахунок чистого прибутку товариства, тобто прибутку, “що залишається у розпорядженні товариства після сплати встановлених законодавством податків, інших платежів у бюджет та процентів за банківський кредит” (ст. 9 Закону України “Про цінні папери і фондову біржу”).

Виходячи з такого визначення джерела формування дивідендів, Типовий статут відкритого акціонерного товариства (п. 7.3.2) деталізує, по-перше, його правову форму і, по-друге, порядок виплати. На підставі Типового статуту правовий режим дивідендів де-

тально регулюють статuti конкретних товариств, а згідно з ними – проспекти емісії акцій.

До правового режиму дивідендів належать:

– розмір дивідендів (у розрахунку на одну звичайну акцію його визначають загальні збори товариства на пропозицію правління);

– строк виплат (виплата дивідендів акціонерам здійснюється один раз на рік протягом одного місяця після прийняття зборами рішення про виплату дивідендів);

– спосіб виплат (дивіденди виплачуються на рахунок, зареєстрований у реєстрі акціонера при реєстрації продажу акції). У разі відсутності повної інформації про акціонера дивіденд депонується на рахунок товариства. Відсотки на недержані дивіденди не нараховуються. Акціонери зобов'язані в строк (протягом 2 тижнів) повідомляти про зміну адреси і (або розрахункового рахунка. Інакше товариство не відповідає за несвоечасність сплати дивідендів);

– початок нарахування (дивіденди нараховуються з моменту реєстрації особи як акціонера в реєстрі акціонерів товариства, причому пропорційно внесеній за акції сумі);

– порядок виплати дивідендів вибулим і новим акціонерам (при купівлі акцій на вторинному ринку цінних паперів дивіденди за минулий період виплачуються акціонеру, зареєстрованому в товаристві на момент виплати дивідендів. На одержання дивідендів мають право акції, куплені не пізніше ніж за 30 днів до офіційного оголошення дати виплати дивідендів).

Щодо порядку “оголошення” та сплати дивідендів акціонерам, які є державними юридичними особами, встановлено спеціальні правила:

- дивіденди на частку державного майна у статутних фондах такі товариства зобов'язані визначати щоквартально;
- ці кошти перераховуються власникам, тобто у відповідні бюджети: державний, Автономної Республіки Крим, областей, інших суб'єктів права комунальної власності;
- перерахування має бути здійснене у п'ятиденний строк з дня прийняття товариством рішення про розподіл прибутку.

Правильність визначення і виплати цих дивідендів контролює державна податкова адміністрація.

Юридичною підставою одержання дивідендів акціонерами за загальним правилом визначено купонні листи на виплату диві-

дендів (ст. 4 закону “Про цінні папери і фондову біржу”). Купон є правовим актом, що додається до акції і посвідчує права акціонера на одержання дивідендів. Реквізитами купона визначено порядковий номер купона, порядковий номер акції, до якої він належить, найменування акціонерного товариства, рік виплати дивідендів. Оподаткування сум дивідендів регулюється чинним законодавством про податки.

Господарські функції і права акціонерного товариства як суб'єкта права у правовідносинах реалізують його органи управління.

Акціонерне товариство є підприємством з найбільш складною управлінською структурою, що обумовлено так званою акціонерною власністю, тобто тим, що акціонерне товариство є об'єктом і суб'єктом права колективної (спільної) часткової власності акціонерів, права на частки якої за загальним правилом є трансфертними, можуть вільно передаватися ними іншим особам.

З урахуванням такої особливості виду спільної часткової власності світова теорія акціонерного товариства (компанії, корпорації) виробила три основні принципи організації управління товариством, які традиційно застосовуються загальним і статутним акціонерним законодавством та практикою. За відомою аналогією можна говорити, що йдеться про правове розмежування у формі управлінської структури товариства трьох влад: вищої, контрольної і виконавчої.

Перший принцип — це розмежування компетенційними, правовими нормами (законодавчими, статутними) функцій колективного власника і функцій централізованого управління діяльністю товариства. Іншими словами — розмежування економічної влади колективної власності і функції управління майном товариства в процесі звичайної ділової активності. Цей принцип втілює організацію і виражає діяльність та управлінську компетенцію вищого органу товариства, яким закон визначив його загальні збори. Це орган влади і управлінської компетенції всіх акціонерів товариства.

Другий принцип — централізація керівництва поточною (звичайною) діяльністю товариства в руках компетентного виконавчого органу на чолі з керівником, який без доручення діє від імені товариства. Централізацію втілюють і виражають виконавчі органи, якими закон за загальним правилом визначив правління товариства, голову і членів правління. Статутом товариства можуть

бути передбачені інші органи, наприклад рада директорів. Це виконавська управлінська влада в товаристві, яка складається з посадових осіб. Згідно зі ст. 89 Господарського кодексу України головою та членами правління товариства можуть бути особи, які перебувають з товариством у трудових відносинах. Тобто ці посадові особи можуть мати у товаристві правовий статус не тільки акціонерів (співвласників підприємства), а й найманих працівників.

Третій принцип – вищий і постійний поточний контроль акціонерів (як засновників і співвласників товариства) за управлінською та фінансово-господарською діяльністю правління. В організаційній структурі зазначені підконтрольні сфери традиційно розділені. Тому товариство, за загальним правилом, має контрольний орган.

Вищий контроль управлінської діяльності правління товариства здійснює спостережна рада (рада) товариства. Це незалежна від правління контрольна влада, яка є однією з форм реалізації економічної влади колективної власності акціонерів. Контроль фінансово-господарської діяльності правління здійснює ревізійна комісія товариства, яку обирають загальні збори з числа акціонерів. Членами ревізійної комісії не можуть бути члени правління, ради акціонерного товариства (спостережної ради) та інші посадові особи.

Як функції, так і повноваження (компетенцію) трьох названих влад у товаристві нормативно розмежовані компетенційними (законодавчими та статутними) нормами.

У законодавстві функції та компетенцію органів товариства врегульовано методом виключення. Так, діє відкритий перелік питань компетенції загальних зборів, їхнім рішенням, згідно зі статутом товариства, виконання окремих функцій (з делегуванням відповідних повноважень) цього органу може бути покладено на спостережну раду та правління. До компетенції правління належать будь-які питання діяльності товариства.

Функції, компетенція та порядок діяльності загальних зборів врегульовані безпосередньо законом “Про господарські товариства” (ст.ст. 41–46). Залежно від змісту їхні функції треба поділяти на організаційні та фінансово-господарські.

До організаційних функцій належать:

- а) засновницькі (визначення організаційної структури товариства; створення, реорганізація та ліквідація дочірніх

- підприємств, філій, представництв; припинення діяльності товариства, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу);
- б) нормотворчі (внесення змін до статуту товариства; затвердження статутів та положень дочірніх підприємств, філій, представництв, правил процедури загальних зборів та інших внутрішніх актів товариства);
- в) “посадові” (обрання та відкликання членів спостережної ради товариства, членів виконавчого органу, членів ревізійної комісії; визначення умов оплати праці посадових осіб товариства, дочірніх підприємств філій, представництв; винесення рішень про притягнення до матеріальної відповідальності посадових осіб органів управління товариства).

Рішення щодо зміни статуту, припинення діяльності і створення та припинення дочірніх підприємств, філій, представництв правомочні за прийняття їх 3/4 учасників зборів, які голосують. З решти питань правомочні рішення простої більшості учасників зборів, що взяли участь у голосуванні.

До фінансово-господарських функцій належать визначення найбільш важливих господарських питань і затвердження актів. Збори визначають:

- а) основні напрями діяльності товариства;
б) порядок покриття його збитків.

Збори затверджують такі господарсько-правові акти, як:

- бізнес-плани та звіти про їх виконання;
- звіти правління про річні результати діяльності товариства і дочірніх підприємств;
- звіти і висновки ревізійної комісії;
- порядок розподілу прибутку;
- договори, укладені на суму, що перевищує статутну компетенцію правління товариства.

До компетенції зборів належить питання придбання товариством своїх акцій. Згідно зі статутом збори (як вищий орган) можуть віднести до своєї компетенції й інші питання.

Функції і компетенція правління. Правління є органом управління товариства, який здійснює оперативне управління його діяльністю. Це орган, підзвітний зборам. Збори визначають персональний склад правління, стратегію його діяльності.

Функції спостережної ради поділяються на контрольні у сфері управління та контрольні у сфері господарської діяльності товариства. У першій сфері рада затверджує голів правління (якщо це не директор корпоратизованого держаного підприємства), за його поданням – членів правління, аналізує дії правління щодо управління товариством. У другій сфері рада розглядає і аналізує звіти правління, аналізує дії правління щодо реалізації інвестиційної, технологічної та цінової політики, дотримання товариством номенклатури товару (послуг); є ініціатором позачергових ревізій та аудиторських перевірок господарських фінансових результатів роботи товариства; погоджує операції товариства щодо розпорядження майном на визначену статутом суму; вносить засновнику і зборам пропозиції з питань діяльності товариства. Рада не має права втручатися в оперативні дії товариства.

Для виконання контрольних функцій рада наділена правом:

- а) отримувати інформацію про діяльність товариства;
- б) заслуховувати звіти правління та посадових осіб з окремих питань діяльності;
- в) припиняти повноваження тих членів правління, яких затверджує;
- г) залучати експертів до аналізу окремих питань.

Формою роботи ради є засідання (правомочні при наявності на них 2/3 членів ради), на яких приймаються рішення більшістю голосів (вирішальним при рівності є голос голови). Засідання проводяться щоквартально. Позачергові засідання ради можуть бути скликані на вимогу голови ради, правління та третини членів ради.

4.2. Правовий статут неакціонерних товариств

Найпоширенішим видом неакціонерних товариств (інших господарських статутних товариств) є товариство з обмеженою відповідальністю. Стаття 140 Цивільного кодексу та ст. 80 Господарського кодексу України визначають *товариство з обмеженою відповідальністю як товариство, засноване одним або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, а їх розмір встановлений статутом*.

Відповідно до ст. 50 Закону України “Про господарські товариства” статутний фонд товариства з обмеженою відповідаль-

ністю поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами.

Називаючи цей вид товариства товариством “з обмеженою відповідальністю”, законодавець не має на увазі обмеження відповідальності товариства як суб’єкта господарського права (юридичної особи) якимись певними розмірами майна та грошових коштів (наприклад, лише розміром статутного фонду). Насправді йдеться про обмеження статутного фонду. Установчими документами товариства з обмеженою відповідальністю може бути передбачено, що учасники, які не повністю внесли вклади, відповідають за зобов’язаннями товариства також у межах невнесеної частини вкладу.

У товаристві з обмеженою відповідальністю створюється статутний фонд, розмір якого повинен становити не менше суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення товариства.

Однією з особливостей змісту установчих документів товариства з обмеженою відповідальністю є те, що вони, крім відомостей, загальних для всіх видів господарських товариств, повинні містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів.

До моменту реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю кожен з учасників зобов’язаний внести не менше 30 відсотків вказаного в установчих документах вкладу, що підтверджується документами, виданими банківською установою.

Учасник зобов’язаний повністю внести свій вклад не пізніше одного року після реєстрації товариства. За згодою решти учасників він може передати свою частку (її частину) одному чи кільком учасникам цього самого товариства, а якщо інше не передбачено установчими документами, то і третім особам. Учасники товариства користуються переважним правом придбання частки учасника, який її відступив, пропорційно їхнім часткам у статутному фонді товариства, або в іншому, погодженому між ними, розмірі.

Стаття 147 Цивільного кодексу України визначено, що у разі передачі частки (її частини) третій особі відбувається одночасний перехід до неї всіх прав та обов’язків, що належали учаснику, який відступив її повністю або частково.

Частка учасника товариства (після повного внесення ним вкладу) може бути придбана самим товариством, яке протягом

одного року зобов'язане передати її іншим учасникам або третім особам.

Будь-який з учасників має право вийти з товариства зі сплатою йому вартості частини майна товариства, пропорційної його частці у статутному фонді. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернений повністю або частково в натуральній формі.

Відповідно до статті 145 Цивільного кодексу України вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори учасників, що складаються з його учасників або призначених ними представників. До компетенції зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю належить:

- 1) визначення основних напрямів діяльності товариства і затвердження його планів та звітів про їх виконання;
- 2) внесення змін до статуту товариства;
- 3) обрання та відкликання членів виконавчого органу і ревізійної комісії;
- 4) затвердження річних результатів діяльності товариства, звітів і висновків ревізійної комісії, порядку розподілу прибутку;
- 5) створення, реорганізація та ліквідація дочірніх підприємств, філій та представництв, затвердження їхніх статутів та положень;
- 6) винесення рішень про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб товариства;
- 7) затвердження правил процедури та інших внутрішніх документів товариства, визначення його організаційної структури;
- 8) встановлення розміру, форми і порядку внесення учасниками додаткових вкладів;
- 9) вирішення питання про придбання товариством частки учасника;
- 10) виключення учасника з товариства;
- 11) визначення умов оплати праці службових осіб товариства;
- 12) затвердження договорів (угод), укладених на суму, що перевищує вказану в статуті товариства;
- 13) прийняття рішення про припинення діяльності товариства.

Статутом товариства до компетенції зборів учасників можуть бути віднесені й інші питання.

З питань, зазначених у п. 1, 2, 13, у вищому органі необхідна однастайність. З решти питань рішення приймаються простою більшістю голосів (учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їхніх часток у статутному фонді).

Збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю скликаються не рідше двох разів на рік, якщо інше не передбачено установчими документами. Такі збори вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності більш як 60 відсотками голосів, а з питань, що потребують однастайності, – всі учасники.

У товаристві з обмеженою відповідальністю створюється виконавчий орган: колегіальний (дирекція) або одноособовий (директор). Дирекцію очолює генеральний директор. Членами виконавчого органу можуть бути також і особи, які не є учасниками товариства.

Дирекція (директор) вирішує всі питання діяльності товариства, за винятком тих, що входять до виключної компетенції зборів учасників, її повноваження при цьому визначені ст. 62 закону “Про господарські товариства” та установчими документами товариства.

Контроль за діяльністю виконавчого органу товариства з обмеженою відповідальністю здійснює ревізійна комісія, що утворюється зборами учасників товариства з їх числа у кількості не менше трьох осіб, її діяльність регламентована ст. 63 закону “Про господарські товариства”.

Товариство з додатковою відповідальністю подібне товариству з обмеженою відповідальністю. Особливістю його є лише те, що учасники в ньому відповідають за його борги не лише внесками до статутного фонду, а й при його недостатності несуть додаткову солідарну відповідальність у кратному розмірі до вкладу кожного з учасників. Граничний розмір внесків членів товариства з додатковою відповідальністю передбачається установчими документами. Основні положення товариства з додатковою відповідальністю передбачені ст. 151 Цивільного кодексу України.

Повним товариством за ст. 80 Господарського кодексу та ст. 119 Цивільного кодексу України визнається таке товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім своїм майном, що їм належить.

Повне товариство створюється і діє на підставі установчого договору (статуту цей вид товариств не має). Крім загальних вимог щодо змісту установчих документів господарських товариств, установчий договір про повне товариство повинен визначати розмір частки кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення вкладів, форму участі у справах товариства. Такі вимоги впливають з особливого характеру товариства, зокрема з ведення його справ, яке здійснюється за загальною згодою всіх учасників.

Ведення справ товариства, згідно зі ст. 122 Цивільного кодексу України, може здійснюватися або всіма учасниками, або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства. Учасники, яким було доручено ведення справ повного товариства, зобов'язані надавати решті учасників на їхню вимогу повну інформацію про дії, виконувани від імені та в інтересах товариства.

Учасник повного товариства має право передати свою частку або її частину іншим учасникам товариства або третім особам тільки за згодою всіх учасників. З передачею частки (її частини) третій особі до останньої переходять всі права та обов'язки, що належали учаснику, який вибув.

Оскільки всі учасники повного товариства займаються спільною підприємницькою діяльністю, вони не мають права від свого імені та в своїх інтересах здійснювати угоди, однорідні з цілями діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах (крім акціонерних), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності. У разі порушення цієї вимоги учасник товариства зобов'язаний компенсувати збитки, заподіяні товариству.

Стаття 71 Закону України “Про господарські товариства” встановлено особливий порядок виходу учасника з повного товариства. Якщо товариство було створено на невизначений строк, його учасник може в будь-який час вийти з товариства, попередивши про це не пізніше як за 3 місяці. Вихід з товариства, створеного на визначений строк, можливий лише з поважних причин та з попередженням не пізніше як за 6 місяців. Учаснику, який вибув, сплачується вартість його внеску та належна йому частина прибутку, одержана товариством у цьому році.

Як уже зазначалося, учасники повного товариства несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном. Механізм такої відповідальності конкретизовано у ст. 74 Закону України “Про господарські товариства” та ст. 124 Цивільно-

го кодексу України: якщо при ліквідації повного товариства виявиться нестача наявного майна для сплати всіх боргів, за товариство у недостатній частині несуть солідарну відповідальність його учасники усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства України може бути звернене стягнення. Важливим є те, що учасник товариства відповідає за боргами останнього незалежно від того, виникли вони до чи після його вступу до товариства.

Якщо борги товариства повністю сплатить один з учасників, він має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до решти учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїй частці у майні товариства.

Стаття 80 Господарського кодексу та ст. 133 Цивільного кодексу України *визначають командитне товариство як товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.*

Правовий статус командитного товариства визначається нормами ст.ст. 67–74 Закону України “Про господарські товариства” та ст.ст. 133–139 Цивільного кодексу України. Зокрема, установчий договір про командитне товариство має відображати участь вкладників у такому товаристві, а саме: стосовно них вказується тільки сукупна частка в майні товариства.

Оскільки правовий статус повних товариств було розглянуто дещо раніше, доцільно зупинитися на особливостях участі вкладників у командитному товаристві.

Вкладник може вступати до командитного товариства шляхом внесення грошових або матеріальних вкладів.

Вкладники командитного товариства мають право:

- діяти від імені командитного товариства тільки у разі наявності довіреності і згідно з нею;
- вимагати першочергового повернення вкладу у випадку ліквідації товариства;
- вимагати подання їм річних звітів і балансів, а також забезпечення можливості перевірки правильності їх складення.

Вкладники командитного товариства повинні вносити вклади й додаткові внески у розмірі, способами й порядком, передба-

ченими засновницьким договором, проте сукупний розмір їхніх часток не повинен перевищувати 50 відсотків майна товариства, зазначеного в установчому договорі. На момент реєстрації командитного товариства кожний з вкладників повинен внести не менше 25 відсотків свого внеску. Таким чином, вкладники беруть участь у діяльності командитного товариства лише своїми вкладками, розмір яких визначає суму отримуваного ними прибутку. Будь-якої участі в управлінні товариством вони не беруть.

Стаття 136 Цивільного кодексу України визначається порядок управління справами командитного товариства, яке здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю (повними учасниками). Якщо в товаристві є тільки один такий учасник, управління справами здійснюється ним. Вкладники не мають права заперечувати проти дій учасників щодо управління справами товариства.

Незважаючи на те, що за загальним правилом відповідальність вкладника обмежується вкладом у майні товариства, в окремих випадках, передбачених законодавством (ст. 82 Закону України “Про господарські товариства”), він також несе повну відповідальність. Приміром, якщо вкладник здійснює угоду від імені і в інтересах товариства без відповідних повноважень, то у разі схвалення його дій командитним товариством він разом з повними учасниками відповідає за угодою перед кредиторами усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення. Якщо ж схвалення не буде одержано, вкладник відповідає перед третьою особою самостійно усім своїм майном. Крім загальних підстав припинення діяльності господарських товариств (ст. 19 Закону України “Про господарські товариства”), командитне товариство припиняється також у разі вибуття всіх учасників з повною відповідальністю. При вибутті з товариства всіх вкладників повні учасники мають право замість ліквідації командитного товариства перетворити його на повне товариство.

4.3. Правовий статус господарських об'єднань

Для успішної організації своєї діяльності в умовах ринкової конкуренції, підприємства прагнуть об'єднуватись у промислові, промислово-фінансові та інші групи. Стаття 70 Господарського

кодексу України надає підприємствам право об'єднуватись у групи підприємств за галузевим, територіальним чи іншим принципом, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України. Такі групи підприємств визначаються в теорії господарського права як господарські об'єднання, які слід відрізняти від господарських товариств, що є підприємствами, а не об'єднаннями. Наведене визначення з юридичної точки зору означає, що господарське об'єднання – це один з видів суб'єктів господарського права. Підприємства, які увійшли до об'єднання, є його членами або його учасниками (ст. 118 Господарського кодексу України, ст. 27 Закону України “Про власність”).

Стаття 118 Господарського кодексу України визначає *господарське об'єднання як господарську організацію, утворену у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань*.

Як суб'єкт права об'єднання має свої економічні, організаційні та юридичні ознаки, які відрізняють його від підприємства:

1. Підприємства консолідується в групи-об'єднання на основі певних матеріальних (економічних) інтересів (спільність інтересів). Абзац 4 стаття 119 Господарського кодексу України наводить їх перелік. Це об'єднання виробничої, науково-технічної, комерційної діяльності членів об'єднання, централізація управлінських, координаційних функцій тощо.

Матеріальні інтереси як основа об'єднання визначаються засновниками у договорі або статуті як мета, завдання та функції об'єднання. Договір укладають між собою підприємства – засновники об'єднання. Статут затверджують власники майна об'єднання. Єдність матеріальних інтересів членів як основа об'єднання – це його економічна ознака.

2. Об'єднання як суб'єкт господарського права має майно, юридично відособлене від майна членів об'єднання.

Майном об'єднання є:

- а) передані членами об'єднання на його баланс кошти згідно з договором чи статутом;
- б) майно, набуте об'єднанням в результаті господарської діяльності;
- в) майно створених об'єднанням підприємств.

Майно такого суб'єкта є колективною (спільною частковою)

власністю, право на частки в якій належить членам об'єднання. Майно членів об'єднання не входить до складу майна об'єднання. З урахуванням цього розмежовується відповідальність об'єднання і його членів як суб'єктів права: об'єднання не відповідає за зобов'язаннями своїх членів, а останні не відповідають за зобов'язаннями об'єднання і один одного. Договором (статутом, положенням) можуть бути передбачені винятки з цього правила. Після припинення діяльності об'єднання майно, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між його колишніми членами. Порядок розподілу (як правило, відповідно до часткової участі) визначається договором або статутом. Цю ознаку об'єднання можна вважати економіко-юридичною ознакою.

3. Централізація в руках об'єднання як суб'єкта права функцій і повноважень його членів. Це організаційно-правова ознака. Склад функцій, які централізує об'єднання, визначають його засновники у договорі або статуті. Це можуть бути виробничо-господарські, науково-технічні, комерційні, правозастосовчі (захисні) та інші функції. Юридичним вираженням їх централізації є делегування членами об'єднанню у відповідних частинах повноважень, передбачених абз. 2 ч. 2 ст. 120 Господарського кодексу України, з метою централізованого керівництва їхньою діяльністю з боку органів об'єднання. Правовою формою делегування є договір або статут об'єднання.

4. Наявність особливої правосуб'єктності, яка обумовлена організаційною структурою об'єднання. Членами об'єднання можуть бути лише підприємства (організації) — юридичні особи, кожне з яких при входженні до об'єднання зберігає права юридичної особи і діє на підставі абз. 3 ч. 4 ст. 118 Господарського кодексу України. Цим об'єднання відрізняється від підприємства, яке не має в своєму складі інших юридичних осіб. Тобто підприємства як члени об'єднання залишаються самостійними суб'єктами господарського права. Разом з тим об'єднання підприємств також є самостійним суб'єктом права. Об'єднання створюється і реєструється як суб'єкт права; діє на основі договору або статуту; володіє майном, яке юридично відособлене від майна членів об'єднання; має самостійний (власний) і зведений баланси, розрахунковий та інші рахунки в установах банків, печатку зі своєю назвою, і є юридичною особою. Реєстрація об'єднання як суб'єкта права здійснюється у тому самому порядку, який встановлено для підприємств.

Стаття 119 Господарського кодексу України, яка визначає види господарських об'єднань, основи і порядок їх створення та реєстрації, ознаки об'єднання як суб'єкта права, правове становище підприємств — членів об'єднання; Закон України “Про власність”, який визначає господарське об'єднання як суб'єкт права колективної власності (ст. 20), підстави виникнення цього права (ст. 21), об'єкти права власності господарського об'єднання (ст. 27); декрети і постанови Кабінету Міністрів України, якими створено господарські об'єднання в окремих галузях народного господарства (зв'язку, вугільної промисловості, транспорту і дорожнього господарства, енергетики, нафтової, газової, нафтопереробної промисловості та нафтозабезпечення, будівельного комплексу тощо), а також договори, статuti та положення про окремі об'єднання (тобто локальні нормативні акти, укладені або затверджені засновниками і власниками майна об'єднань).

Оскільки створення господарських об'єднань не може суперечити антимонопольному законодавству, законодавство про господарські об'єднання узгоджується з відповідними статтями Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності” та закону “Про захист економічної конкуренції”.

Види об'єднань — це їх класифікація за певними матеріальними та юридичними критеріями з урахуванням законодавчих визначень.

Матеріальним критерієм класифікації об'єднань на види закон визначає мету, або, інакше, основу їх створення та діяльності. Це може бути: досягнення спільних матеріальних та інших інтересів членів об'єднання, координація їхньої діяльності, централізоване виконання виробничо-господарських і управлінських функцій, реалізація спільного інвестиційного проекту (програми) тощо.

Юридичним критерієм класифікації об'єднань на види ст. 20 Господарського кодексу України визначає правовий режим членства учасників в об'єднаннях. Відповідно до цього критерію розрізняють договірні і статутні об'єднання, які класифікуються також залежно від їхньої організаційно-правової форми: державні, недержавні, змішані.

Наведена класифікація об'єднань не є вичерпною, оскільки законом передбачено, що підприємства можуть об'єднуватися й в

інші структури за галузевим чи територіальним принципом. До них відносять як договірні, так і статутні об'єднання, що мають свої власні назви. Це можуть бути компанії (наприклад, Державна акціонерна судноплавна компанія “Укррічфлот”), виробничі об'єднання, комбінати, трести та інші об'єднання підприємств з традиційними назвами (наприклад, Південно-Західна залізниця, Українське об'єднання “Авіалінії України” тощо).

До договірних господарських об'єднань належать :

1. Корпорації – об'єднання, які створюються підприємствами будь-якої форми власності на основі поєднання їх спільних виробничих, наукових і комерційних інтересів та централізованого управління діяльності. Для цього члени об'єднання делегують правління своїм повноваженим.

2. Асоціації – договірні об'єднання, які створюються учасниками з метою координації їхньої діяльності (узгодження дій по номенклатурі товарів, цінах та маркетингу).

3. Промислово-фінансові групи – об'єднання, до складу яких можуть входити промислові та сільськогосподарські підприємства, банки, наукові та проектні установи й організації усіх форм власності, що мають за мету отримання прибутку. Промислово-фінансові групи створюються за рішенням КМУ. Різновидом таких груп є міждержавні промислово-фінансові групи, які складаються з українських та іноземних юридичних осіб і створюються на основі міжурядового або міждержавного договору за згодою ВРУ.

Головне підприємство і учасники промислово-фінансових груп укладають Генеральну угоду про сумісну діяльність, пов'язану з виробництвом кінцевої продукції, яка затверджується постановою КМУ. Рішення про створення промислово-фінансових груп приймається у протокольному вигляді КМУ у тримісячний термін в разі створення такого проекту за участю українського головного підприємства і учасника промислово-фінансової групи; у шести-місячний термін – у разі створення транснаціональної промислово-фінансової групи.

Реорганізація промислово-фінансової групи здійснюється шляхом виходу з неї головного підприємства або його учасника, яке приймається КМУ за поданням центрального органу виконавчої влади, яка контролює дотримання податкового законодавства.

Договірні об'єднання відрізняються від статутних правовим режимом створення і функціонування. Засновниками цих об'єд-

нань можуть бути підприємства всіх форм власності. Створюються вони на добровільних засадах. Засновники для створення договірної об'єднання укладають між собою багатосторонній установчий договір, у якому визначають усі необхідні умови діяльності об'єднання (склад сторін, мету і предмет діяльності, спільне майно, централізовані функції і повноваження). Юридичною основою створення договірної об'єднання є волевиявлення сторін договору.

Основним у правовому становищі договірних об'єднань, що відрізняє їх від статутних, вважається принцип добровільного членства. По-перше, підприємства добровільно входять до цих об'єднань як їх засновники або члени. По-друге, підприємства-члени на свій розсуд (згідно з власними рішеннями) можуть вийти зі складу діючого договірної об'єднання. У випадках виходу зберігають силу взаємні зобов'язання й укладені договори підприємств з об'єднанням і між собою. Це загальне правило.

Право самостійного виходу з об'єднання не поширюється на чотири категорії суб'єктів права, що входять до складу об'єднання. Самостійні підприємства, що ввійшли до складу об'єднання до 1 квітня 1991 р., можуть вийти з нього за згодою власника майна (уповноваженого органу) і з участю трудового колективу. Аналогічний порядок виходу встановлено для структурних підрозділів (одиниць) об'єднань. При виході цим суб'єктам надаються права підприємств. За згодою об'єднання має право вийти з його складу підприємство, яке створене об'єднанням (ст. 27 закону "Про власність"). Право підприємств на вихід з об'єднань окремих видів обмежується також декретами КМУ, згідно з якими створено відповідні об'єднання. Це стосується підприємств, які функціонують у спільному для групи підприємств технологічному процесі. До таких об'єднань відносять галузеві об'єднання: залізниці, пароплавства та інші об'єднання транспорту, зв'язку, вугільної та інших галузей промисловості, енергетики тощо.

До статутних об'єднань належать:

1. Концерни — об'єднання промислових, будівельних, транспортних, торговельних підприємств, наукових організацій, які створюються на основі повної фінансової залежності членів об'єднання від одного або групи підприємств. Фінансовою залежністю обумовлено те, що в концерні застосовується найвищий ступінь централізації управлінських функцій і повноважень концерну.

2. Державні і комунальні господарські об'єднання - об'єднання підприємств відповідної форми власності, які утворюються переважно у формі корпорації або концерну.

3. Консорціуми – тимчасові статутні об'єднання промислового та банківського капіталу для досягнення статутної мети. Такою метою є досягнення певних результатів при реалізації інвестиційно-будівельних проектів. Після її досягнення консорціуми ліквідуються або перетворюються у постійно діюче господарське об'єднання.

Особливості правового становища статутних об'єднань полягають у тому, що:

- засновниками їх є власники і уповноважені органи, а не самі підприємства. Зокрема це стосується державних концернів і корпорацій. Так, українські корпорації та концерни загальнодержавної власності створюються, реорганізуються та ліквідуються рішеннями КМУ (декретами, постановами). Склад членів і статuti цих об'єднань затверджують відповідні галузеві міністерства і держкомітети (безпосередньо або за погодженням з Антимонопольним комітетом, Мінекономіки, Мінфіном України). Статутні об'єднання галузевого масштабу створюють безпосередньо галузеві міністерства і держкомітети (Мінтранс, Держкомвуглепром, Мінзв'язку). Територіальні статутні об'єднання комунальної власності створюються, реорганізуються і ліквідуються відповідними радами народних депутатів чи держадміністраціями;
- статутні об'єднання діють на підставі затверджених засновниками статутів, тобто не мають установчих договорів. Отже, предмет і цілі їхньої діяльності визначають власники (уповноважені органи), а не самі члени об'єднань;
- особливістю правового становища державних статутних об'єднань є обмежене право виходу підприємств з них. Державні підприємства мають право вийти з державних об'єднань за згодою органів, визначених в актах про їхнє створення.

Функції та компетенція господарського об'єднання за загальним правилом визначаються в індивідуальному порядку – тими нормативними актами, якими створюється об'єднання.

Господарському об'єднанню, як правило, притаманні такі функції:

- виконання завдань, визначених договором, статутом, актом про створення об'єднання (промислова діяльність, будівництво, транспортна діяльність та ін.);
- вирішення спільних для групи підприємств питань, зокрема питань соціально-економічного розвитку;
- проведення спільної для галузі науково-технічної політики (поліпшення якості продукції, підвищення технічного рівня виробництва, ефективне використання потужностей, зовнішньоекономічна діяльність тощо); виконання при необхідності планових функцій, якщо це передбачено статутом або установчим договором;
- координаційні;
- захист прав та інтересів підприємств об'єднання тощо.

Існує також практика делегування КМУ окремим господарським об'єднанням функцій і повноважень центральних органів державної виконавчої влади. Зокрема, це здійснено Декретом КМУ від 19 лютого 1993 р. “Про управління майном, що є у загальнодержавній власності, в будівництві та промисловості будівельних матеріалів”. Цим декретом державним корпораціям, створеним у будівництві та промисловості будівельних матеріалів, надано статус центральних органів державної виконавчої влади, тобто вони є вищими органами щодо підприємств, які входять до об'єднання.

Делегування функцій і відповідних повноважень означає, що господарські об'єднання діють у відносинах з підприємствами, які до них входять, як вищий орган. Це означає, що вони виконують такі функції і реалізують такі повноваження:

- приймають рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію підприємств і організацій;
- затверджують статuti цих суб'єктів або положення про них;
- контролюють дотримання підприємствами статутів (положень);
- вживають заходів до керівників підприємств у випадках порушення статутів (положень);
- здійснюють контроль за ефективним використанням і збереженням майна, закріпленого за підприємствами;
- укладають і розривають контракти з керівниками підприємств;

— дають згоду Фонду державного майна України на створення спільних підприємств, у статутні фонди яких передається майно, що є загальнодержавною власністю.

Корпораціям як центральним органам державного управління заборонено безпосереднє втручання в господарську діяльність підприємств, вищими органами щодо яких вони є.

Контрольні запитання

1. Які види товариств визнаються Законом України “Про господарські товариства”?
2. Яка специфіка юридичного статусу акціонерного товариства?
3. Який порядок створення акціонерних товариств?
4. Що визначає правовий режим дивідендів?
5. Чим відрізняється в своєму створенні та діяльності товариство з обмеженою відповідальністю від товариства з додатковою відповідальністю?
6. За яких умов командитне товариство перетворюється у повне?
7. Чим договірні об'єднання відрізняються від статутних?
8. На які об'єднання не поширюється право самостійного виходу з утворення?

Розділ 5

Правовий режим майна суб'єктів господарсько-правових відносин

5.1. Правовий режим майна підприємства

Підприємницька діяльність громадян та юридичних осіб здійснюється в певних організаційно-правових формах і за порядком, який встановлено законодавством України. Домінуюче місце серед організаційно-правових форм підприємництва належить підприємству. Всі основні нормативні акти, які приймаються щодо підприємництва, виключно правового положення підприємства. В більшості правових систем поняття “підприємство” визначає певний майновий комплекс, тобто суб'єкт та об'єкт цивільних правовідносин. За українським законодавством підприємство – це не тільки майновий комплекс, а й юридична особа. Так, ст. 62 Господарського кодексу України визначає: підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку.

Підприємство має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки у банках, печатку зі своїм найменуванням, а промислове підприємство – також товарний знак. Підприємство для власної діяльності має необхідне майно – основні та обігові кошти, інші цінності, які належать йому на певних правових засадах – на праві власності або на праві певного господарського відання. Майно підприємства економічно та юридично, як правило, відмежоване від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як самостійним суб'єктом права.

Майно, що є державною власністю і закріплене за державним підприємством, належить йому на праві повного господарського відання. Здійснюючи право повного господарського відання, дер-

жавне підприємство володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном на свій розсуд, вчиняючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать чинному законодавству чи статуту підприємства.

Відчуження від держави засобів виробництва, що є державною власністю і закріплені за державним підприємством, здійснюється виключно на конкурсних засадах у порядку, що визначається Фондом державного майна України. Одержані в результаті відчуження зазначеного майна кошти направляються виключно на інвестиції.

Відповідно до ст. 66 Господарського кодексу України та ст. 102 Цивільного кодексу України в установчому акті підприємства визначається майно, яке повинно передаватись йому після реєстрації.

Джерелами формування майна підприємства є:

1. Грошові та матеріальні внески засновників.
2. Доходи, одержані від реалізації продукції та інших видів господарської діяльності.
3. Доходи від цінних паперів.
4. Кредити банків та інших кредиторів.
5. Капітальні вкладення і дотації з державного бюджету.
6. Придбання майна іншого підприємства, організації.
7. Безкоштовні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств та громадян.

Підприємство, якщо інше не передбачено статутом та законодавством, має право продавати і передавати іншим підприємствам, організаціям чи установам, обмінювати та здавати в оренду, надавати безоплатно в тимчасове користування або позику належній йому будови, інвентар, споруди, устаткування, сировину, матеріальні цінності, а також списувати їх з балансу.

5.2. Правовий режим майна об'єднання підприємств

Об'єднання підприємств є юридичними особами і діють на підставі договору або статуту, який затверджується їх засновником. Підприємства, які входять до складу об'єднань, зберігають за собою статус юридичної особи і не змінюють форми власності. Об'єднання не відповідають за зобов'язаннями підприємств, що

входять до його складу, і навпаки, підприємства—члени об'єднань несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями останніх, тобто, якщо об'єднання не в змозі виконати свої зобов'язання, то їх виконують підприємства-засновники. Умови, розміри та порядок такої відповідальності визначають в межах внеску кожного із засновників у статутних фондах.

Об'єднання створюються для спільного вирішення завдань, що стоять перед його учасниками, підвищення ефективності використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів. Вони в межах делегованих їй повноважень можуть від свого імені укладати договори, користуватися послугами кредитно-банківських установ, здійснювати експортно-імпорتنі операції, а також проводити операції на фондовому ринку.

Об'єднання здійснює право володіння, використання, розпорядження закріпленим за ним майном, до складу якого відноситься також майно, передане об'єднанню підприємствами-засновниками. Майном об'єднання ст. 123 Господарського кодексу України визначає:

1. Основні фонди і обігові кошти, передані підприємствами на баланс об'єднання.
2. Майно, набуте об'єднанням в результаті господарської діяльності.
3. Майно створених об'єднанням підприємств.

Майно об'єднання є колективною власністю, право частки в ньому належить членам об'єднанням. Майно членів об'єднання не входить до складу майна об'єднання. Члени об'єднання не відповідають за загальне майно об'єднання. При припиненні діяльності об'єднання майно, яке залишилося, розподіляється між його членами.

Об'єднання створюються підприємствами-ініціаторами шляхом укладання відповідного договору. Господарські об'єднання державних підприємств можуть створюватись з ініціативи і за рішенням КМ України.

Об'єднання ліквідовуються за рішенням підприємств, які входять до його складу, або за рішенням господарського суду. Ліквідація об'єднання здійснюється у такому ж порядку, що і ліквідація підприємств.

5.3. Правовий режим майна господарських товариств

Серед організаційно-правових форм підприємництва визначне місце належить господарським товариствам, діяльність яких регулюється ст. 80 Господарського кодексу України. Відповідно до цього закону господарські товариства — це підприємства, установи і організації, створені на засадах договору юридичними і фізичними особами шляхом об'єднання їх майна і підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Всі господарські товариства наділяються правом юридичної особи з дня державної реєстрації.

Законом передбачені такі види господарських товариств: акціонерні, з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, повні та командитні.

Засновниками господарських товариств можуть бути підприємства, установи, організації, фізичні особи України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи й міжнародні організації. Установчі документи господарських товариств залежать від їх виду. Одні з господарських товариств можуть діяти на підставі засновницького договору, інші — договору і статуту. В установчих документах, незалежно від виду товариства, повинно бути вказано найменування товариства, в якому й зазначається його вид.

Особливості правового статусу господарських організацій залежить від їх виду та організаційної форми. При заснуванні господарської організації вибір організаційної форми залежить від засновника чи засновників. Вибрана організаційна форма закріплюється при державній реєстрації конкретного виду підприємства, господарського товариства чи іншої господарської організації. Як правило, при цьому утворюється юридична особа, яка і виступає в господарському обігу як самостійний суб'єкт майнових відносин.

Господарське товариство характеризується складною майновою і фінансовою структурою, яка являє собою врегульовані правом відносини вкладників та учасників товариства щодо випуску, обліку, розподілу його майна. Статтею 87 Господарського

кодексу України майном товариств визначається: основні фонди, обігові кошти та інші матеріальні активи.

Юридично-технічною формою, що відображає майновий стан товариства, є самостійний баланс.

Закон “Про власність” визначає дві підстави виникнення колективної власності:

1. Добровільне об’єднання майна засновників і учасників господарських товариств.
2. Перетворення державного майна у колективне на підставі спільного рішення трудового колективу і уповноваженого державного органу про випуск акцій на всю вартість майна підприємства. Рішення про продаж акцій такого товариства приймає орган приватизації. Засновники визначають в установчих документах види вкладів до статутного фонду та власні майнові права.

Стаття 80 Господарського кодексу України передбачені джерелами майна господарського товариства:

1. Вклади учасників засновників товариства.
2. Майно, передане йому учасниками товариства.
3. Продукція, вироблена товариством в результаті господарської діяльності.
4. Одержані доходи.
5. Інше майно, набуте на підставі, що не заборонені законом.

Вкладом до статутного капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майно чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом.

Грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній оцінці.

Майнова і фінансова структура *акціонерного товариства* становить собою врегульовані правом відносини щодо об’єднання вкладів засновників та учасників у статутний фонд товариства як колективну власність акціонерів щодо випуску та обігу акцій, щодо розподілу майна у фонди товариства та виплати дивідендів на акції.

Правові основи майнових відносин в акціонерному товаристві загалом врегульовані законом “Про власність”, який

визначає товариство суб'єктом права колективної власності, а його майно — об'єктами права колективної власності, а також встановлює підстави виникнення права зазначеної колективної власності. Поняття майна акціонерного товариства використовується, зокрема, в ст. 24 закону “Про господарські товариства”, відповідно до якої товариство “несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства”.

Майно товариства юридично відособлене від майна власників товариства, тобто акціонерів. Це майно є власністю саме товариства як юридичної особи. Товариство в статусі суб'єкта права володіє, користується і розпоряджається майном товариства, відособлення якого здійснюється на праві колективної власності (спільної часткової власності). Юридично-технічною формою, яка постійно відображає майновий стан товариства, є його самостійний бухгалтерський баланс, тобто документ про його активи і пасиви, грошові та інші рахунки в установах банків.

Закон “Про власність” визнає дві основні юридичні підстави виникнення колективної власності товариства. Загальним правилом для всіх товариств є добровільне об'єднання майна засновників і учасників для діяльності товариства. Отже, однією з юридичних підстав виникнення права колективної власності є умови, відповідних договорів, згідно з якими утворюється статутний фонд товариства (засновники вносять свої вклади згідно з установчим договором акціонерного товариства, інші акціонери — на умовах договорів купівлі-продажу акцій). Право колективної власності виникає в результаті перетворення державних підприємств в акціонерні товариства, тобто в порядку прийняття власником рішень про їх корпоратизацію і приватизацію. Державне підприємство перетворюється в акціонерне товариство на підставі спільного рішення трудового колективу і уповноваженого державного органу про випуск акцій на всю вартість майна підприємства. Згідно з цим рішенням створюється статутний капітал акціонерного товариства (ст. 25 закону “Про власність”). Рішення про продаж акцій (приватизацію майна) такого товариства приймає орган приватизації, якому передаються акції держави. В обох випадках виникає право колективної власності, єдиним суб'єктом якого стає товариство як юридична особа.

Об'єкти права власності акціонерного товариства різні. Товариство визнається власником, по-перше, майна, яке засновни-

ки і учасники згідно з установчим договором передають йому у власність. Загальний розмір статутного капіталу, а також номінальна вартість та кількість акцій визначаються засновниками відповідно до мети, предмета діяльності, мінімального легального розміру статутного капіталу акціонерних товариств. Засновники визначають в установчих документах і вид вкладів до статутного фонду. Як і в інших товариствах, в статутному капіталі може бути майно в прямому розумінні, цінні папери та грошові кошти в національній та іноземній валюті, а також майнові права.

Оцінку вкладів у статутний фонд акціонерного товариства, внесених у натуральній формі, затверджують установчі збори товариства. Ці правила безпосередньо стосуються вкладів фізичних і недержавних юридичних осіб-акціонерів.

Вклади, які є майном державної власності, визначаються в нормативно врегульованому порядку відповідно до методики оцінки вартості об'єктів приватизації, затвердженої КМУ 18 січня 1995 р. Це означає, що при створенні акціонерних товариств у процесі корпоратизації та в інших випадках діють загальні правила оцінки вкладів. Сума випуску акцій товариства, яке створюється на базі державного підприємства, повинна відповідати сумі статутного капіталу підприємства, яка в даному разі визначається відповідно до зазначеної методики.

Крім вкладів, товариство виступає власником і іншого майна, яке на відміну від статутного фонду називається власним капіталом товариства. Це виготовлена в процесі господарювання продукція, доходи від продажу облігацій, інших цінних паперів. Це також кредити банків, інвестиції під державні контракти, надходження від продажу акцій, що належать державі, пожертвування тощо.

Фонди акціонерного товариства – це передбачені нормами права види або частини майна товариства відповідно до їхнього цільового призначення. Кожен фонд має певний правовий режим.

Законом України “Про господарські товариства” встановлено мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства як суму, еквівалентну 1250 мінімальним заробітним платам, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення акціонерного товариства. Як спільна часткова власність статутний капітал акціонерного товариства поділений на визна-

чену установчими документами кількість акцій рівної номінальної вартості.

Статтею 156 Цивільного кодексу України передбачена можливість збільшення статутного капіталу акціонерного товариства, яке може бути можливе лише за умови повної оплати акціонерами усіх раніше випущених акцій. Збільшується він у порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, зокрема шляхом випуску нових акцій і реалізації їх за рахунок додаткових грошових, матеріальних або інших внесків акціонерів.

Акціонери користуються переважним правом на придбання акцій додаткового випуску перед іншими особами. Збільшення статутного капіталу може здійснюватись також завдяки збільшенню номінальної вартості вже випущених акцій, а також шляхом обміну облігацій на акції. Прийняття рішення про збільшення статутного фонду належить до компетенції загальних зборів (статутом товариства може бути передбачено збільшення статутного капіталу не більше ніж на 1/3 за рішенням правління товариства). У голосуванні про затвердження результатів підписки на додатково випущені акції беруть участь особи, які підписалися на ці акції.

Відповідно до ст. 157 Цивільного кодексу України зменшення статутного капіталу можливе шляхом зменшення номінальної вартості випущених акцій та викупу акціонерів акцій для їх анулювання. Зменшення статутного капіталу неможливе за наявності заперечень кредиторів. Рішення про зменшення статутного капіталу приймається в такому ж порядку, як і про збільшення.

Рішення товариства про зміну статутного фонду впливає на майнові інтереси акціонерів, тому діє правило: товариство зобов'язане відшкодувати власнику акцій збитки у зв'язку зі зміною статутного капіталу. Порядок відшкодування збитків повинні визначати загальні збори з питань зміни статутного капіталу. Спори про відшкодування збитків цієї категорії вирішують суд, господарський суд.

Для покриття витрат, пов'язаних з відшкодуванням збитків позаплановими видатками товариства, останнє створює резервний фонд, розмір якого визначається законодавством. Він має бути не менше 25 відсотків статутного капіталу товариства. Формується

резервний фонд за рахунок чистого прибутку шляхом щорічного відрахування 5 відсотків прибутку до отримання необхідної суми. Кошти фонду зараховуються на спеціальний рахунок в установі банку. Рішення про використання фонду приймає вищий орган управління товариства. Резервний фонд має цільове призначення, тому ці кошти на інші цілі не використовуються.

5.4. Особливості правового режиму майна неприбуткових юридичних осіб

Відповідно до Цивільного законодавства України специфікою функціонування неприбуткових юридичних осіб є те, що вони не здійснюють виробничої діяльності і функціонують за рахунок фінансування з державного бюджету. До них відносяться державні установи у сфері культури, охорони здоров'я, освіти та адміністративного управління.

Майно неприбуткових юридичних осіб відповідно до ст. 141 Господарського кодексу України складається з основних засобів і матеріалів, що належать їм на правах оперативного управління.

Правовий режим майна неприбуткових юридичних осіб визначається:

1. Інструкцією з обліку основних засобів бюджетних установ, затвердженою наказом Головного управління Державного казначейства, Міністерства економіки та Державного комітету статистики України від 12 грудня 1997 р. № 124/136/71.

2. Типовою інструкцією “Про порядок списання матеріальних цінностей з балансу бюджетних установ”, затвердженою наказом Держказначейства України № 142/181 від 10.08.2001 р.

Бюджетні установи витрачають кошти на придбання майна відповідно до бюджетних кошторисів, які визначають загальний обсяг, цільове надходження, використання і поквартальний розподіл коштів установ. Він затверджується не пізніше як через місяць після затвердження бюджету, з якого проводиться фінансування неприбуткової юридичної особи. В процесі виконання таких кошторисів керівники установ мають право перерозподіляти кошти в межах встановленої суми.

У випадку надання неприбутковими юридичними особами певних платних послуг для громадян отриманими коштами вони розпоряджаються самостійно, які, в основному, направляються на поповнення основних засобів.

Контрольні запитання

1. Яке майно необхідно підприємству для налагодження власного функціонування?
2. Що є джерелами формування майна підприємства?
3. Які майнові функції господарського об'єднання?
4. Що є майном господарських об'єднань?
5. Які підстави виникнення колективної власності визначаються Законом України “Про власність”?
6. Які особливості правового режиму майна неприбуткових юридичних осіб?

Розділ 6

Правові основи стандартизації та управління якістю продукції

6.1. Державне управління якістю продукції як складова частина управління економікою України та державний захист прав споживачів

Законодавство про якість являє собою сукупність нормативних актів і окремих норм, які забезпечують належну якість продукції, робіт, послуг, а також захист прав споживачів. Ці нормативні акти і норми відносяться до різних галузей права: адміністративного, цивільного, трудового, кримінального та господарського. За їх допомогою закріплюється компетенція органів управління та виробництва в сфері якості. Законодавством про якість виділяються такі складові його частини:

- законодавство про стандартизацію і законодавство про сертифікацію;
- законодавство про метрологію і метрологічну діяльність;
- законодавство, яке регулює якість продукції, товарів, послуг в договорах;
- законодавство про прийом продукції за якістю, а також про відповідальність підприємств чи їх працівників за належну якість продукції.

Центральне місце займає законодавство про стандартизацію і законодавство про сертифікацію продукції і послуг. Стаття 15 Господарського кодексу України та Закон України “Про стандартизацію” регулюють відносини в сфері розроблення, затвердження, прийняття і дотримання стандартів. Законодавство про сертифікацію регулює відносини, пов’язані з діяльністю по підтвердженню відповідності продукції встановленим вимогам до якості.

Нормативні акти про стандартизацію визначають загальні принципи стандартизації в Україні; систему нормативних документів по стандартизації у нашій державі, систему органів, які здійснюють стандартизацію, їх компетенцію, порядок розроблення, погодження, затвердження, оформлення, реєстрації, обліку, зберігання і прийняття стандартів, а також відповідальність за їх порушення.

Закон “Про сертифікацію” визначає загальні правила сертифікації продукції і послуг в Україні, органи, які здійснюють сертифікацію, їх компетенцію, систему нагляду за дотриманням правил сертифікації, відповідальність за їх порушення. Головне завдання законодавства про сертифікацію та стандартизацію – створення умов для підприємницької діяльності на внутрішньому та міжнародному ринку, допомога покупцям у компетентному виборі продукції та послуг, недопущення появи на ринку неякісної продукції, виконання робіт чи надання послуг, які можуть бути небезпечними для здоров’я громадян.

Завдання контролю за дотриманням якості продукції передбачається також Законом України “Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію неякісної та небезпечної продукції”. У цьому законодавчому акті передбачається порядок вилучення продовольчих та промислових товарів у суб’єктів підприємницької діяльності, що ними виробляються чи реалізуються. Такими повноваженнями наділені місцеві державні адміністрації, органи санітарного та епідеміологічного контролю, органи з питань стандартизації, метрології і сертифікації, а також органи охорони навколишнього середовища.

Оплата робіт, пов’язаних з переробкою, утилізацією та знищенням вилученої з обігу неякісної продукції здійснюється власником цієї продукції. Якщо ж власник такої продукції невідомий, то після одержання відповідного висновку уповноважених органів знищення проводиться за рахунок місцевого бюджету.

Крім того, відповідно до Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” державний контроль і нагляд за якістю продуктів і товарів здійснюють уповноважені центральні органи виконавчої влади у галузі охорони здоров’я, захисту прав споживачів, стандартизації, метрології та сертифікації, ветеринарної медицини, карантину рослин у межах їх компетенції.

- Належна якість та безпека продуктів і товарів підтверджується:
- сертифікатом відповідності;
 - державним реєстром або висновком державної санітарно-епідеміологічної експертизи;
 - ветеринарним дозволом для харчових продуктів та продовольчої сировини тваринного походження;
 - карантинним дозволом для продукції рослинного походження.

Усі товари в суб'єктів господарювання повинні бути з відповідними документами, наявність яких передбачається законодавством. У тому числі з сертифікатом відповідності або з їх копіями, завіреними в установленому порядку суб'єктом господарської діяльності, що відпустив товар, а також посвідченнями якості від товаровиробника.

Нанесення заводським методом знака відповідності на продукцію, наявність інформації у супровідних та інших документах не виключає необхідності наявності у продавця сертифікатів відповідності або їх копій у торговельній мережі. Ці документи повинні надаватись кожному покупцю на його вимогу, що передбачено ст. 18 Закону України “Про захист прав споживачів”: “...Споживач має право на одержання необхідної, доступної та достовірної інформації про товар, що забезпечує можливість його компетентного вибору”.

Захист прав споживачів здійснюється відповідно до ст. 39 Господарського кодексу України, положеннями якої передбачається:

1. Державний захист.
2. Гарантований рівень споживання.
3. Належна якість товарів, робіт чи послуг і їх безпека.
4. Необхідну доступну та достовірну інформація про кількість, якість і асортимент товарів.
5. Відшкодування збитків, завданих товарами.
6. Звернення до суду чи інших уповноважених органів влади.

6.2. Державна система стандартизації, сертифікації та метрології

Управління стандартизацією продукції в Україні здійснює Державний комітет зі стандартизації, сертифікації та метрології, який:

- координує діяльність державних органів управління в цій галузі;
- забезпечує взаємодію з органами державної влади суб'єктів господарювання в державі;
- встановлює загальні організаційно-технічні правила проведення робіт по стандартизації, форми і методи взаємодії суб'єктів господарювання з державними органами управління;
- виконує державний контроль і нагляд за дотриманням обов'язкових вимог державних стандартів;
- встановлює правила застосування міжнародних стандартів, правил, норм і рекомендацій по стандартизації в Україні.

Суб'єктам господарської діяльності надано право розробляти і приймати стандарти, а також організовувати і проводити роботи зі стандартизації в межах положень, передбачених ст. 15 Господарського кодексу України та Закон України “Про стандартизацію”.

Згідно зі ст. 15 Господарського кодексу України в сфері господарювання застосовуються:

- державні стандарти України;
- кодекси установлені форми;
- класифікатори;
- технічні умови;
- міжнародні, регіональні і національні стандарти інших країн.

У разі виготовлення продукції на експорт дозволяється використовувати стандартизаційні та сертифікаційні вимоги іноземного замовника продукції, якщо це не суперечить законодавству України.

З метою контролю за якістю продукції, яка ввозиться з-за кордону, а також виробляється вітчизняним виробником, Державним комітетом зі стандартизації, сертифікації та метрології на розгляд Верховної Ради передано проект відповідного закону, яким передбачається відповідальність за ввезення та вироблення неякісної продукції, який на сьогодні залишається поза увагою народних депутатів України.

Система сертифікації складається з центрального органу сертифікації, органу зі сертифікації і дослідницьких лабораторій. Центральний орган системи сертифікації організує, координує ро-

боту і встановлює правила процедури й управління в загальній системі сертифікації, розглядає скарги на дії органів по сертифікації. Органи сертифікації здійснюють сертифікацію продукції, видають сертифікати і ліцензії на застосування знаку відповідності, призупиняє або відмінняє дію виданих раніше сертифікатів, надає необхідну інформацію щодо сертифікованої продукції.

Порядок проведення сертифікації встановлений Декретом КМУ № 46 від 10.05.1993 р. “Про стандартизацію і сертифікацію”. Нормативним актом розрізняється два види сертифікації: добровільна і обов’язкова. Добровільна сертифікація проводиться за бажанням заявника-виготовлювача чи реалізатора продукції на відповідні роботи, послуги чи продукцію. Обов’язковою сертифікацією передбачається необхідність дотримання обов’язкових вимог, які забезпечують безпеку життя та здоров’я, охорони навколишнього середовища, технічного та інформаційного взаємовідношення і взаємної заміності. Перелік продукції, яка підлягає сертифікації, затверджується органами управління в межах їх компетенції. Він включає в себе всі харчові продукти, сировину, яка використовується для їх виготовлення, товари для дітей, парфюмерно-косметичні засоби, товари побутової хімії, засоби хімізації сільського господарства, полімерні і систематичні матеріали, які використовуються в будівництві та на транспорті. Реалізація продукції і послуг, які підлягають сертифікації, без сертифікатів забороняється.

Для проведення сертифікації вітчизняний чи іноземний заявник направляє в акредитований орган сертифікації цієї продукції декларацію-заявку. Не пізніше одного місяця після її отримання орган з сертифікації повідомляє заявнику рішення, яке містить основні умови сертифікації і назву дослідної лабораторії, яка проводитиме дослідження. Після проведення дослідження лабораторія направляє органу з сертифікації протокол дослідження, а його копію — заявнику.

Сертифікат відповідності на продукцію видається органом з сертифікації після отримання протоколу дослідження на партію продукції, кожний виріб або на окремий тип продукції і реєструється в державному відповідному реєстрі. Термін дії сертифіката встановлюється органом з сертифікації, але не більше ніж на три роки.

У випадку визнання іноземного сертифіката орган з сертифікації видає заявнику сертифікат встановленого системою зразка, а

продукція вноситься у державний відповідний реєстр. Всі роботи зі сертифікації продукції чи послуг, а також визнання іноземних сертифікатів виплачує заявник.

Забезпечення якості продукції неможливе без встановлення єдності величин, якими вимірюються різні параметри, а також вимог до таких вимірів, їх перевірки. Таким нормативним актом є Закон України “Про метрологію і метрологічну діяльність”.

Цим законом визначено, що єдність вимірів в Україні забезпечується Державною метрологічною службою, яка підпорядковується Державному комітету зі стандартизації, сертифікації та метрології. Державні органи управління, а також окремі господарюючі суб’єкти створюють відомчі метрологічні служби для виконання робіт по забезпеченню єдності та точності вимірів та метрологічного контролю.

До функцій метрологічної служби входить перевірка засобів виміру, яка здійснюється при виготовленні чи ремонті товарів, а також імпорту їх з-за кордону. Забороняється продаж і видача на прокат вимірювальних засобів, які не пройшли відповідної перевірки. Контроль за засобами виміру, які підлягають перевірці у формі калібрування, виконують метрологічні служби підприємств, організацій та установ.

6.3. Державний контроль і нагляд за якістю продукції

В Україні контроль і нагляд здійснюються за дотриманням суб’єктами господарської діяльності обов’язкових вимог до продукції, послуг чи робіт, встановлених державними стандартами. Ці функції виконує Державний комітет зі стандартизації, метрології та сертифікації, а також Міністерство охорони здоров’я.

Для вирішення покладених на них завдань органам державного контролю надані досить широкі повноваження. Посадові особи, які проводять контроль і нагляд на підприємствах, в організаціях та установах, мають право:

- забороняти чи призупиняти реалізацію, постачання чи використання неперевіреної продукції;
- вимагати усунення виявлених порушень державних стандартів на стадії розробки, підготовки продукції до виготовлення, зберігання, транспортування та утилізації;

- виносити постанови про застосування до суб'єктів господарської діяльності штрафів за порушення вимог державних стандартів;
- забороняти реалізацію імпоротної продукції і надання імпортних послуг, які не відповідають обов'язковим вимогам державного стандарту, та тих, що не пройшли державну реєстрацію.

За порушення вимог державних стандартів суб'єкти господарської діяльності, відповідні контролюючі органи зобов'язані вилучити з обігу товари, продукти чи сировину, які не відповідають вимогам, здійснюють їх утилізацію та знищення за рахунок організації-реалізатора, що передбачається ст. 22 закону “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини”.

Для того, щоб не допустити продаж недоброякісної продукції чи товарів через роздрібну мережу чи використати таку продукцію у технологічному процесі, отримувач перевіряє якість отриманої продукції чи товарів. Метою перевірки є визначення відповідності її вимогам нормативних документів. Одночасно при прийманні продукції перевіряється її маркування, комплектність, якість тари і пакувальних матеріалів.

Приймання продукції має декілька стадій:

1. Приймання продукції від транспортних органів.
2. Перевірка якості продукції.
3. Складення акта про результати перевірки.
4. Підписування акта особами, які приймали продукцію, а також їх представниками.

Отримувач продукції перевіряє якість кожної її одиниці. Але у випадках, передбачених нормативними документами стандартизації чи договором, можлива часткова перевірка якості. Приймання товарів за якістю здійснюється в такі терміни:

- при постачанні в межах однієї територіальної одиниці – не пізніше 10 днів з дня отримання продукції;
- при постачанні в іншу місцевість – 20 днів з дня отримання;
- для продукції, що швидко псується, в межах України продукція приймається протягом 24-48 годин.

Недоліки, які не могли виявити при звичайному прийманні і виявляються лише під час обробки, вважаються прихованими. Отримувач у таких випадках повинен скласти акт про виявлені

недоліки в п'ятиденний термін з дня їх виявлення, але у межах 4 місяців з дня отримання продукції на склад.

Приймання продукції здійснюється у два етапи:

Перший — перевірка здійснюється працівниками підприємства-отримувача, які призначаються наказом керівника. У випадку виявлення недоліків у продукції чи товарі отримувач призупиняє приймання вантажів і складає акт про виявлені недоліки.

Другий — для продовження приймання і складення двостороннього акта про виявлені недоліки отримувач зобов'язаний викликати представника постачальника. У випадку його неявки чи неотриманні від нього повідомлення про направлення свого представника, продовжується приймання продукції з представником відповідної галузевої інспекції за якістю, а товарів — експертом бюро товарної експертизи. Можливе приймання і одностороннє у тих випадках, коли для цього є дозвіл постачальника.

Про результати приймання продукції або товарів складається акт, де вказується фактична якість та комплектність отриманого вантажу. У випадку розходжень позицій між постачальником та отримувачем, для визначення якості продукції отримувач зобов'язаний запросити експерта бюро товарної експертизи.

Контрольні запитання

1. Яким законодавством регулюється дотримання якості продукції та її стандартів в Україні?
2. Що визначає законодавство про стандартизацію?
3. Як здійснюється контроль за якістю продукції, яка ввозиться за кордону?
4. Який порядок проведення сертифікації продукції для суб'єктів господарської діяльності?
5. Що входить до функцій посадових осіб органів державного контролю за дотриманням якості продукції?
6. Який порядок прийому продукції та терміни його проведення?

РОЗДІЛ 7

Господарські зобов'язання

7.1. Поняття господарських зобов'язань та їх виконання

Цивільні зобов'язання є найбільш поширеним видом суспільно-правових зобов'язань. Їх суб'єкти вступають між собою в цивільно-правові відносини, які називаються зобов'язально-правовими. Значення таких відносин зростає в умовах ринкової економіки.

Слід відзначити, що всі майнові відносини прийнято поділяти на дві основні групи: речові і зобов'язальні. Звідси і поділ цивільного права на дві галузі: на речове право і зобов'язальне. Речове право розглядається при вивченні форм власності, основний зміст якого визначається регулюванням питань володіння, користування і розпорядження майном.

Стаття 173 Господарського кодексу України *господарським визначає зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником у сфері господарської діяльності, в силу якого один суб'єкт зобов'язаний вчинити певну господарську дію на користь іншого суб'єкта або утриматись від певних дій, а інший суб'єкт має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.*

Суб'єктом зобов'язання є фізична або юридична особа.

За ознакою кількості сторін зобов'язання поділяються на двосторонні, тристоронні та багатосторонні.

Стаття 510 Цивільного кодексу України визначає сторонами в господарських зобов'язаннях:

- боржника – особу, яка зобов'язана вчинити на користь іншої особи дії щодо передачі майна, виконання робіт чи надання послуг;
- кредитора – особу, на користь якої боржник зобов'язаний передати майно, виконати роботи чи надати послуги.

Підставами виникнення зобов'язань є:

1. Закон чи інший нормативно-правовий акт.
2. Акт управління господарською діяльністю.
3. Господарський договір.
4. Факт заподіяння шкоди суб'єкту.

Види зобов'язань:

1. Майново-господарські.
2. Організаційно-господарські (виникають в процесі управлінської діяльності).
3. Соціально-комунальні (передбачають створення робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю, а також будівництво соціально-культурних закладів).
4. Публічні (визначають виконання зобов'язань перед будь-якими юридичними чи фізичними суб'єктами).

Господарські зобов'язання повинні виконуватись належним чином, за відповідних умов і вимог законодавства, а при відсутності таких умов — відповідно до звичаїв ділового обігу чи пред'явлених умов.

Одностороння відмова від виконання зобов'язань чи одностороння зміна їх умов не допускається за виключенням випадків, передбачених чинним законодавством, а також умовами договору.

Виконання зобов'язань забезпечується відповідно до ст.ст. 200-208 Господарського кодексу України:

- неустойкою;
- заставою;
- поручительством;
- банківською гарантією;
- загальногосподарськими гарантіями (передбачають передачу коштів для формування страхового фонду).

Права, які належать кредитору, виходячи із зобов'язань, можуть передаватись іншому господарюючому суб'єкту шляхом уступки вимог чи на підставі закону. Для переведення до другого суб'єкта господарювання прав кредитора не вимагається погодження боржника, якщо інше не передбачено законом. Кредитор, який уступив вимоги, відповідає перед новим кредитором за незаконність переданих йому вимог, але не відповідає за невиконання таких вимог боржником.

Боржник зобов'язаний відшкодувати кредитору збитки внаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язань сплатою неустойки.

Забезпечення виконання зобов'язань, укладених відповідно до положень зобов'язального права, гарантується відповідним законодавством України. В зобов'язально-правових відносинах сторони визначені і відомі. Порушником зобов'язання може бути одна із сторін цього зобов'язання. Правовий захист застосовується відносно цієї конкретної особи.

7.2. Поняття господарського договору та порядок його укладання

Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання і не господарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, називаються господарсько-договірними зобов'язаннями.

У господарському праві категорія “договір” використовується у загальному і спеціальному значеннях. Договір, який регулює ст. 179 Господарського кодексу України, у господарському праві означає будь-яку майнову угоду між двома або більше суб'єктами господарського права. Але з точки зору статутної діяльності господарського суб'єкта майнові договори є різні. Наприклад, договір поставки підприємством продукції чи договір підряду на капітальне будівництво – з одного боку; договір купівлі-продажу підприємством меблів для офісу, канцелярських товарів тощо – з іншого. Ці договори різні, оскільки одні регулюють основну статутну діяльність господарюючих суб'єктів, інші – обслуговуючу. Тому законодавець визначає і регулює договори про основну господарську діяльність суб'єктів окремою юридичною категорією – категорією господарського договору.

Термін “господарський договір” у право України введено Господарським процесуальним кодексом України, який регулює порядок розгляду і вирішення господарських спорів, тобто спорів між підприємствами, установами та організаціями, які виникають при укладанні та виконанні господарських договорів (ст. 1 Господарського процесуального кодексу).

Господарські договори виникають на основі:

- вільного волевиявлення (при таких договорах сторони на власний розсуд погоджують умови договору);
- примірного договору, рекомендованого органами управління суб'єктів господарювання;

- типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України;
- договору приєднання (запропонований однією стороною для іншої).

Стаття 181 Господарського кодексу України передбачається загальний порядок укладення господарського договору, за яким сторони погоджують його умови, підписують і скріплюють печаткою. Допускається спрощений спосіб укладення договору шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами, а також підтвердженням прийняття замовлення до виконання.

Особливістю є укладення попередніх договорів, яке передбачається ст. 182 Господарського кодексу України. Відповідно до положення цієї статті суб'єкт господарської діяльності у певний термін, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, повинен укласти основний договір, але на умовах, передбачених попереднім договором.

Дещо іншою є особливість укладення господарських договорів:

- за державним замовленням. Гарантом при укладенні такого виду договорів, відповідно до ст. 183 Господарського кодексу України, виступає держава в особі Кабінету Міністрів України. Ухилення від укладення такого виду договорів тягне за собою майнову відповідальність суб'єкта господарювання. При цьому спори вирішуються в судовому порядку;
- шляхом вільного волевиявлення сторін. Згідно положення ст. 184 Господарського кодексу України, проект договору може готуватися будь-якою із сторін;
- на біржах, ярмарках і публічних торгах. За ст. 185 Господарського кодексу України при цьому застосовується механізм вільного волевиявлення сторін;
- за рішеннями суду. Відповідно до ст. 187 Господарського кодексу України набрання чинності рішенням суду вважається днем укладення відповідного господарського договору, якщо інше не визначене рішенням суду.

Господарський договір має особливі ознаки.

1. Господарське законодавство регулює цей договір як таку угоду, яка має визначену економічну і правову мету. Господарський договір завжди укладається з господарською метою для досягнення

необхідних господарських і комерційних результатів. Це виробництво і реалізація за плату продукції, виконання робіт і оплата їхніх результатів, надання платних послуг. Звідси господарські договори — це майнові договори, що обслуговують безпосередньо виробництво та господарський (комерційний) обіг. За критерієм мети господарські договори відмежовуються від інших договорів підприємств, установ і організацій, які не обслуговують виробництво та обіг, і є допоміжними.

2. Щодо господарських договорів діють окремі правила щодо підстав їх укладання і змісту господарських договірних зобов'язань. Законодавством про господарські договори встановлено, що ті з них, які спрямовані на забезпечення пріоритетних потреб України в продукції, роботах та послугах, укладаються на підставі відповідних державних замовлень. Юридичною особливістю в такому разі є те, що зміст договору контрактації обов'язково має відповідати положенням ст. 713 Цивільного кодексу та ст. 180 Господарського кодексу України.

Зміст господарських договорів, які укладаються без державного замовлення, має відповідати господарським намірам і юридично вираженій згоді сторін. У теорії такі договори називаються регульованими, тобто такими, що регулюються самими сторонами.

3. Закон, в певній мірі, обмежує коло суб'єктів, які можуть бути суб'єктами господарських договорів. Згідно із ст. 510 Цивільного кодексу та п. 1 ст. 179 Господарського кодексу України суб'єктами господарських договорів є організації — юридичні особи (підприємства, установи, організації), в тому числі колективні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, індивідуальні, приватні, спільні підприємства тощо, а також громадяни — підприємці.

Господарський договір — це будь-яка майнова угода між двома або більше суб'єктами господарського права, предметом якого є певна правомірна дія.

Господарський договір згідно із законом співвідноситься з юридичною категорією господарського зобов'язання.

Категорія господарського зобов'язання водночас є і загальною, і частковою стосовно господарського договору. Загальною вона є тому, що господарські зобов'язання виникають з ряду підстав, а саме: з державного замовлення; з іншого акта органу управління; з господарського договору, укладеного на підставі держзамовлення

чи іншого управлінського правового акта; з господарського договору, укладеного за простою згодою сторін; з інших підстав, що не суперечать закону (з конкурсу, тендера, іншого публічного торгу).

Таким чином, з одного боку, господарський договір є лише частковою підставою виникнення господарських зобов'язань. У цьому розумінні категорія господарського зобов'язання узагальнює договірні господарські зобов'язання, засновані на договорі. З іншого боку, зміст господарського договору — це сукупність господарських зобов'язань сторін, тобто їх взаємних прав і обов'язків, що виникають саме з такого договору. Тобто категорія господарського договору є узагальненою щодо договірних господарських зобов'язань. *Господарський договір — це юридичне джерело договірних господарських зобов'язань.*

Предметом договору повинна бути правомірна дія. Якщо предметом договору буде неправомірна дія, то такий господарський договір визнається недійсним. Для виникнення господарського договору необхідна воля сторін, які його укладають. В той же час для виникнення господарського договору досягнення угоди недостатньо, вона, відповідно до ст. 181 Господарського кодексу України, повинна укладатися у письмовій формі. При укладанні договору використовуються не довільні, а уніфіковані форми. Якщо сторони домовились укласти договір у письмовій формі, щодо якого законом не встановлена така форма, то такий договір є укладеним з моменту його підписання сторонами.

Укладання господарського договору — це зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше суб'єктів господарського права щодо вироблення умов договору, які відповідають їх реальним намірам та економічним інтересам, і оформлення його як правового акта.

Договір вважається укладеним, коли сторони досягли за усіма істотними умовами згоди і оформили її належним чином. Процес укладання господарського договору — тривалий і складний. В ньому ст.ст. 641 та 642 Цивільного кодексу України виділяються дві послідовні стадії: пропозиція укласти договір (оферта) і прийняття пропозиції (акцепт). Відповідно до цього особа, яка запропонувала укласти договір, є оферентом, а особа, що прийняла пропозицію, — акцептант.

Цивільний кодекс України визначає момент, з якого договір вважається укладеним. Якщо пропозиція укласти договір зроблена у письмовій формі, то договір вважається укладеним, коли

відповідь про прийняття пропозиції одержана протягом необхідного для цього часу. Часто сторони самі визначають момент вступу договору в юридичну силу, про що вказується у договорі.

Цивільний кодекс України (ст. 649) та Господарський процесуальний кодекс України (ст.ст. 10 і 11) визначають загальний порядок врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні господарських договорів та при їх зміні і розірванні, а також регулюють процесуальні відносини щодо порушення позовного провадження з господарських спорів та їх вирішення.

Відповідно до ст. 181 Господарського кодексу України та ст. 5 Господарського процесуального кодексу України особливістю укладання договорів є досудове врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні. За наявності заперечень щодо умов договору іншою стороною в 20-денний термін надсилають іншій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом із підписаним договором. Підприємство, яке одержало протокол, зобов'язане протягом 20 днів розглянути його, вжити заходів до врегулювання розбіжностей другою стороною, включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишилися не врегульованими, в 20-денний термін передати на вирішення до господарського суду.

Разом з тим ст. 639 Цивільного кодексу України дає змогу сторонам обирати певну письмову форму господарського договору. Зокрема, такі господарські договори, як договір поставки, міни, купівлі-продажу, можуть укладатися у формі одного письмового документа, що підписується сторонами. Це так звана повна письмова форма. Крім того, договірні відносини між сторонами можуть бути встановлені у так званій скороченій письмовій формі — шляхом обміну листами, телетайпограмами, радіограмами, телеграмами і т. ін. Письмовою формою договору поставки визнається також замовлення покупця, прийняте до виконання, що здійснюється безпосередньо за замовленнями покупців, які не відхилені постачальниками протягом 20 днів після їхнього одержання, якщо в зазначених замовленнях є дані щодо кількості, розгорнутої номенклатури, якості продукції, строків поставки, ціни, інших необхідних для здійснення поставки даних.

Стосовно окремих видів договірних господарських відносин договірна документація є типовою (Типовий договір на постачання природного газу, Типовий договір на транспортування природного газу, Типовий договір оренди державного майна тощо).

При укладанні ряду господарських договорів застосовуються не довільні, а уніфіковані (стандартні) форми договірних документів, щодо яких діють спеціальні правила їх складання і які мають точно визначені офіційні назви. Зокрема, це стосується форми договорів перевезення вантажів. Так, повітряні перевезення вантажу здійснюються на підставі договору повітряного перевезення. Форми документів, які посвідчують цей договір, та правила їх застосування затверджує Міністерство транспорту України.

Автомобільним транспортом перевозяться вантажі за товарно-транспортною накладною, на внутрішньому водному – накладною. На морському транспорті накладною оформляються малокаботажні перевезення вантажів. Для інших договорів морських перевезень вантажів застосовується така форма, як коносамент.

Статтями 638-648 Цивільного кодексу України встановлено загальний порядок укладання будь-яких цивільних договорів (незалежно від їх видів). При цьому пропозиція укласти договір має бути чітко висловлена і виражати справжній намір господарюючого суб'єкта вступити в договір. Пропозиція вважається достатньою визначеною, коли в ній зазначено всі істотні умови договору або порядок їх визначення.

Такий договір визнається укладеним, якщо між сторонами досягнуто згоди щодо його істотних умов (тобто тих, які визнані такими за законом або необхідні для договорів такого виду), а також всіх умов, щодо яких за заявою однієї з сторін повинно бути досягнуто згоди. Коли пропозицію укласти договір зроблено із зазначенням строку для відповіді, договір вважається укладеним, якщо особа, яка зробила пропозицію, одержала від іншої сторони відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку.

Другою особливістю укладання господарських договорів є судове врегулювання розбіжностей, що виникають при цьому. (ст. 649 Цивільного кодексу України). Такі розбіжності між підприємствами, організаціями розглядаються керівниками чи заступниками керівників підприємств та організацій або за їх уповноваженням іншими особами.

За наявності заперечень щодо умов договору підприємство чи організація, які одержали проект договору, складають протокол розбіжностей, про що робиться застереження в договорі, та в 20-денний строк надсилають іншій стороні два примірники

протоколу розбіжностей разом з підписаним договором. Підприємство, організація, які одержали протокол розбіжностей, зобов'язані протягом 20 днів розглянути його, вжити заходів до врегулювання розбіжностей з другою стороною, включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк на вирішення господарського суду.

Описаний порядок досудового врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні господарських договорів, визначений ст. 10 Господарського процесуального кодексу України. Він є загальним і підлягає додержанню сторонами, якщо інший (спеціальний) порядок не встановлено чинним на території України законодавством, яке регулює конкретний вид господарських відносин (ст. 5 Господарського процесуального кодексу України)

Отже, третьою особливістю укладання господарських договорів є те, що законодавство передбачає спеціальні порядки укладання господарських договорів окремих видів. Суть їх полягає в тому, що форми, строки укладання таких договорів тощо регулюються нормами кодексів, статутів, правил та положень про конкретні види господарських договорів.

Загальні принципи і умови виконання договорів, у тому числі господарських, врегульовані главою 48 “Виконання зобов'язання” Цивільного кодексу України (ст.ст. 526-545). Щодо господарських договорів діють і спеціальні умови виконання, передбачені нормативними актами про окремі види договорів.

На господарські договори поширюються такі інститути і категорії загального зобов'язального права, як загальні умови виконання зобов'язання (ст. 526 Цивільного кодексу), забезпечення виконання зобов'язання (ст.ст. 546–597 Цивільного кодексу), відповідальність за порушення зобов'язань (ст.ст. 610–625 Цивільного кодексу), умови про строк (ст. 530 Цивільного кодексу) та місце виконання зобов'язань (ст. 532 Цивільного кодексу) тощо. Особливість виконання господарських договорів полягає лише в тому, що ці категорії та інститути значною мірою деталізуються ще й господарським законодавством про окремі види договорів.

Важливою особливістю є також те, що законодавство передбачає спеціально порядок укладання господарських договорів окремих видів. Суть полягає в тому, що форми, строки укладання договорів регулюються нормами кодексів, статутів, правил, положень про конкретні види господарських договорів.

У процесі виконання робіт та наданні послуг суб'єкти господарювання вступають у певні правовідносини, які пов'язані з реалізацією продукції, матеріалів та виконанням певних дій. Часто однією з підстав для прийняття рішення про укладання договору є первинне візуальне враження від належно оформленого офісу контрагента, його місцезнаходження, наявність оргтехніки, транспорту та інших предметів, що свідчать про майновий стан суб'єкта господарювання. Такий поверховий підхід може призвести до того, що у подальшому неможливо здійснити розшук контрагентів та відшкодувати збитки, які виникли на підставі нелегітимних угод. У той же час у процесі господарської діяльності можуть укладатися усні угоди, якщо інше не встановлено законодавством, але такі договори між суб'єктами господарювання можуть укладатися за умови, що суб'єкт підприємницької діяльності здійснив оплату товарів або послуг та одержав від іншого суб'єкта господарювання певний документ, що підтверджує одержання товару чи грошей.

Необхідність письмового фіксування договірних зобов'язань визначена Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", де зазначено, що бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку на підприємстві. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, де вказується грошова сума, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку, а тому кожна господарська операція повинна бути письмово зафіксована.

Правове регулювання укладання угод між суб'єктами господарювання суттєво відрізняється від укладання угод у цивільно-правовому полі, коли учасником договірних зобов'язань є громадяни. Згідно зі ст. 640 Цивільного кодексу України договір вважається укладеним, якщо між сторонами досягнуто згоди за всіма істотними умовами. Істотними є ті умови договору, які визнані такими за законом або необхідні для договорів певного виду, а також всі ті умови, щодо яких за заявою однієї з сторін повинно бути досягнуто згоди. У законодавстві визначено, що коли сторони домовились укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому обумовленої форми, не дивлячись на те, що за законом для певного виду договорів ця форма не була обов'язковою.

Відповідно до закону або угоди між сторонами договір повинен бути укладений у письмовій формі, це можна зробити як шляхом складання одного документа, підписаного сторонами, так

і шляхом обміну листами, телеграмами, телефонограмами тощо, підписаними стороною, яка їх надсилає. У передбачених законом випадках договір може бути укладений шляхом прийняття до виконання замовлення. В той же час необхідно враховувати, що відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі № 1-17/98 від 26.11.1998 р. за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства “Лубнифарм” щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 6 Закону Української РСР “Про зовнішньоекономічну діяльність” і статті 639 Цивільного кодексу України визначено, що у положеннях ч. 2 ст. 6 Закону Української РСР “Про зовнішньоекономічну діяльність” розуміється, що передбачена цією нормою права письмова форма є обов’язковою для будь-якого зовнішньоекономічного договору (контракту), що укладається суб’єктом зовнішньоекономічної діяльності України. Винятки з цього правила можуть встановлюватися лише законом або міжнародним договором України.

Встановлений порядок підписання зовнішньоекономічного договору (контракту), за яким від імені суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності відповідний договір (контракт) підписують дві особи, є обов’язковим для будь-якого зовнішньоекономічного договору (контракту), що укладається суб’єктом зовнішньоекономічної діяльності України, крім випадків, коли таким суб’єктом є фізична особа. Цей порядок підписання зовнішньоекономічного договору (контракту) має бути дотриманий. Від імені суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності України, які є юридичними особами, зовнішньоекономічний договір (контракт) підписує особа, яка має таке право за посадою відповідно до установчих документів цього суб’єкта зовнішньоекономічної діяльності, або особа, яку уповноважено на це дорученням, виданим за підписом керівника суб’єкта зовнішньоекономічної діяльності одноособово чи в іншому порядку, передбаченому установчими документами, або особа, яку уповноважено на це установчими документами безпосередньо.

Оскільки у чинних цивільному та господарському законодавствах немає чіткого визначення поняття форми договору, який укладається між суб’єктами господарювання, то необхідно враховувати рішення Конституційного суду України щодо обов’язковості укладання письмового договору в зовнішньоекономічній діяльності.

Підтвердженням зобов'язань, що виникли між суб'єктами господарювання в іншій формі, ніж письмовий договір, можуть бути документи, які б дали можливість зафіксувати певну господарську діяльність в бухгалтерських проводках з дотриманням вимог Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. В той же час необхідно враховувати, що обов'язковість укладання письмового договору передбачена ч.3 ст. 639 Цивільного кодексу України.

Письмові угоди повинні бути підписані особами, які їх укладають. Недодержання форми угод і порядку їх укладання тягне за собою недійсність угод.

При укладанні угод необхідно враховувати наявність реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності як юридичної особи. У діяльності суб'єктів господарювання дуже часто виникає необхідність з'ясувати питання належного представника, який укладає угоду. У господарських договорах вказуються назва юридичної особи, з якою укладається угода, а також прізвище представника юридичної особи.

У судовій практиці непоодинокі випадки, коли угода укладається керівником юридичної особи, який діє згідно з повноваженнями, визначеними статутом юридичної особи, або за дорученням.

Перевірка наявності статуту юридичної особи та повноважень особи, яка укладає угоду, в майбутньому позбавить суб'єкта господарювання від застосування норм права щодо правомірності укладання угод.

У судовій практиці господарських судів України враховується, що відповідно до ст. 62 Господарського кодексу України підприємництво — це самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку.

Оскільки здійснення підприємницької діяльності можливе за наявності створення юридичної особи, яка зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством, то підставою для укладання угоди є наявність статусу підприємця у контрагента за договором.

У зв'язку з вказаними обставинами суб'єкт господарювання повинен належним чином перевірити наявність реєстрації суб'єкта господарювання, з яким укладається угода. У чинному законодавстві не визначено чітких правових підстав для захисту підприємця від

недобросовісного контрагента, а тому суб'єкти господарювання повинні самі визначати заходи із забезпечення власного ризику підприємницької діяльності. Тому необхідно враховувати правове поле діяльності суб'єктів господарювання, які створюються з метою отримання прибутку від підприємницької діяльності, оскільки на практиці зустрічаються непоодинокі випадки створення так званих “фіктивних фірм”.

Поняття фіктивного підприємництва визначено у ст. 205 Кримінального кодексу України як створення чи придбання суб'єктом підприємницької діяльності (юридичною особою) відповідного статусу з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

В той же час судова практика розгляду справ про відшкодування податку на додану вартість свідчить, що підприємцями створюються “фіктивні фірми” для нетривалої діяльності від одного дня до кількох місяців з метою ухилення від сплати податків або для здійснення підприємницької діяльності на підставі документів, що не свідчать про конкретну особу, яка створила суб'єкт господарювання. Тому необхідно відрізнити фірми, які створені для зайняття підприємницькою діяльністю від імені іншого засновника, але основною умовою діяльності яких є отримання прибутку та сплата відповідних податкових зобов'язань. Такі фірми можуть визнаватися неправомірно створеними, але метою їх діяльності не є ухилення від сплати податків. Особа, яка створила таку фірму, може нести певну відповідальність за порушення чинного законодавства про підприємницьку діяльність, але така діяльність, як правило, не направлена на завдання збитків державному бюджету.

Практичні матеріали свідчать, що більшість створених “фіктивних фірм” діє не тільки для ухилення від сплати податків, а також для вилучення з державного бюджету коштів за рахунок отримання відшкодування суми податку на додану вартість. Такі фірми здійснюють реєстрацію на осіб, які загубили паспорт, або на підставі паспорта, який був тимчасово в користуванні іншої особи, або за рахунок певної плати власнику паспорта за дозвіл використання імені та адреси власника паспорта.

Відповідно до ст. 6 Господарського кодексу України гарантуються майнові права підприємців, але чинне законодавство не передбачає правовий захист добросовісного суб'єкта господарювання від неправомірних дій недобросовісного суб'єкта господарювання.

При укладанні угод необхідно враховувати, що правоздатність будь-якої юридичної особи є спеціальною, оскільки визначається за рахунок встановлення виду діяльності за ст. 91 Цивільного кодексу України або за установчими документами юридичної особи. В той же час при укладанні угод представники юридичної особи повинні враховувати вимоги ст. 92 Цивільного кодексу України, за якою недійсною є угода, укладена юридичною особою в суперечності з встановленими цілями її діяльності. До такої угоди, відповідно, застосовуються наслідки, передбачені ст. 96 Цивільного кодексу України, вона є позастатутною і має визнаватися недійсною на підставі чинного законодавства.

Господарські суди, вирішуючи спори, пов'язані з визначенням змісту і меж правоздатності господарюючих суб'єктів, враховують ту мету, яку суб'єкти господарювання визначили у своїй діяльності. У вирішенні спорів господарські суди враховують, що під метою юридичної особи розуміються не лише її основні виробничо-господарські, соціальні та інші завдання, але також і не заборонені законом допоміжні операції, необхідні для досягнення основних цілей, що стоять перед юридичною особою. Тобто коло угод, які вправі укладати господарюючі суб'єкти, не визначається якимось вичерпним переліком і не обмежується лише тими угодами, що випливають з основного змісту їх діяльності, а тому суб'єкти господарювання можуть укладати й різноманітні угоди, які є похідними, супутніми їх основній діяльності.

Оскільки норми щодо спеціальної правоздатності юридичних осіб мають імперативний характер, сторона позбавлена можливості оспорювати визнання угоди недійсною, посилаючись на те, що вона не знала і не повинна була знати про обмеження правоздатності.

На підставі ст. 610 Цивільного кодексу України в судовому порядку можуть визнаватися недійсними не лише зобов'язання, які не відповідають закону, а й такі, що порушують вимоги указів Президента України, постанов КМУ, інших нормативних актів, виданих державними органами, у тому числі відомчих, зареєстрованих у встановленому порядку.

Відповідність чи невідповідність угоди вимогам законодавства має оцінюватися господарським судом щодо законодавства, яке було чинним на момент укладання спірної угоди. У разі, коли після укладання угоди набрав чинності акт законодавства, норми

якого інакше регулюють договірні відносини, ніж ті, що діяли на момент укладання угоди, сторони вправі керуватися умовами договору, а не цим нормативним актом, якщо останній не має зворотної сили.

У випадку відсутності у суб'єкта господарювання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності договір, безпосередньо пов'язаний з такою діяльністю, та такі зобов'язання можуть бути визнані недійсними на підставі ст. 548 Цивільного кодексу України як не відповідні вимогам закону.

В господарських судах також розглядаються питання про визнання угод недійсними на підставі ст. 611 Цивільного кодексу України, якщо зобов'язання укладене з метою, завідомо суперечним інтересам держави і суспільства, за наявності умислу хоча б у однієї із сторін щодо настання відповідних наслідків.

До зобов'язань, що підпадають під ознаки вказаної статті, належать угоди, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне користування, чи розпорядження об'єктами права власності як основного національного багатства держави, що перебуває під особливою охороною держави, або природні ресурси, чи придбані предмети, які вилучені з обігу або обіг яких обмежений, а також зобов'язання, які направлені на приховування суб'єктами господарювання від оподаткування доходів або використання майна, що знаходиться у їх власності з метою завдання шкоди інтересам суспільства, правам, свободі і гідності громадян.

При зверненні з такими позовами необхідно доказувати, у чому конкретно полягала наперед суперечна інтересам держави і суспільства мета укладання зобов'язання, якою із сторін і в якій мірі виконано угоду, а також вину сторін у формі умислу.

Наявність умислу у сторін при укладанні зобов'язання означає, що сторона або сторони усвідомлювали або повинні були усвідомлювати протиправність укладеного зобов'язання, яка суперечить меті діяльності суб'єкта господарювання та інтересам держави і суспільства. Крім того, необхідно доказувати, що сторони прагнули або свідомо допускали настання протиправних наслідків. Умисел юридичної особи визначається як умисел тієї посадової або іншої фізичної особи, яка підписала договір від імені юридичної особи, маючи на це належні повноваження. При відсутності таких повноважень наявність умислу у юридичної особи не може вважатися встановленою.

Відповідно до ст. 610 Цивільного кодексу України стягнення у дохід держави одержаного чи належного за зобов'язанням здійснюється лише у тих випадках, коли наперед суперечна інтересам держави і суспільства зобов'язання було повністю або частково виконане хоча б однією із сторін.

У господарських судах у великій кількості розглядаються справи про визнання зобов'язань недійсними, в тому числі за позовами податкових органів, тому необхідно враховувати вказані вимоги щодо правомірності дій представників суб'єктів господарювання при укладанні зобов'язань.

7.3. Забезпечення виконання господарських зобов'язань

Виконання господарських зобов'язань визначається ст.ст. 193–195 Господарського кодексу України. Зокрема, ст. 193 передбачає основні принципи їх виконання:

1. Суб'єкти господарювання повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином, на основі певних умов і відповідно до конкретних вимог.
2. Кожна із сторін повинна вжити заходів для належного виконання взятих нею зобов'язань.
3. Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняючи його від їх виконання в повному обсязі.
4. Управнена сторона не має права приймати виконання зобов'язань частинами, якщо інше не передбачено законом чи договором.
5. Зобов'язана сторона має права виконати зобов'язання достроково.
6. Зобов'язана сторона не має права відмовитись від виконання зобов'язань у разі неналежного виконання другою стороною своїх зобов'язань.
7. Не допускається одностороння відмова від виконання зобов'язань або відстрочка їх виконання, якщо це не було передбачено договором.
8. Управнена сторона, приймаючи виконання зобов'язань, повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язань повністю або його частинами.

Виконання господарських зобов'язань може покладатись в цілому або в окремій частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою стороною — безпосереднім виконавцем, якщо із закону або договору не випливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

Порядок виконання господарських зобов'язань, у яких беруть участь кілька управнених господарюючих суб'єктів, передбачається ст. 196 Господарського кодексу України. Зокрема, кожний із таких суб'єктів має право вимагати виконання зобов'язань у своїй частині. При солідарному виконанні господарських зобов'язань будь-який із солідарних кредиторів має право пред'явити до боржника вимоги в повному обсязі заборгованості. Солідарний кредитор, який отримав кошти при погашенні боржником заборгованості, зобов'язаний відшкодувати суму, яка належить іншим кредиторам в рівних частках, якщо інше не передбачено із відношень між ними.

Господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним договором. Якщо таке місце не визначено договором, то ст. 197 Господарського кодексу України визначає виконання зобов'язань таким чином:

- передача земельних ділянок та будівель — за місцем їх знаходження;
- грошові зобов'язання — за місцем знаходження управленої сторони на момент виникнення зобов'язань або за новим місцем її розташування, якщо управнена сторона повідомила про нього зобов'язану сторону;
- інші зобов'язання виконуються за місцем постійно діючого органу управління зобов'язаної сторони.

Черговість виконання грошових вимог відповідно до ст. 198 Господарського кодексу України така:

1. Відшкодовуються збитки кредитора по поверненню боргів.
2. Виплачуються відсотки заборгованості.
3. Повертаються суми боргів, які залишились не повернутими.

Невиконання господарського договору реально породжує право кредитора вимагати цього примусово. З принципу належного виконання впливає і третій принцип — виконання господарсь-

кого договору в установленій строк. Щодо всіх господарських договорів строк є, як правило, їхньою істотною умовою. Тому порядок включення цієї умови в договір досить детально регулюється господарським законодавством (наприклад, Положенням про поставки продукції виробничо-технічного призначення та Положенням про поставки товарів народного споживання — щодо відносин поставки).

Наступний принцип виконання господарських договорів — відповідність виконання вказівкам закону. Категорію вказівки закону слід тлумачити розширено, а не буквально. По-перше, це вказівки закону в прямому розумінні: господарські договори повинні виконуватися відповідно до ст. 180 Господарського кодексу України та інших законодавчих актів. По-друге, вказівками закону у такому разі є норми положень про поставки, транспортних статутів, відповідних правил перевезення вантажів, прийнятих згідно з ними, тощо. По-третє, це і норми відомчих нормативних актів: положень, інструкцій, наказів, нормативно-технічних документів. Щодо так званих планованих договорів діє принцип виконання їх відповідно до актів планування.

Нормативні акти визначають законність виконання господарських договорів. В господарському та цивільному законодавствах містяться положення про договори, визначаються вимоги до їх змісту, порядку підписання і виконання, встановлюються основні принципи цивільно-правової відповідальності, а також умови, за яких господарський договір визнається недійсним. Договір вважається правомірним і має юридичну силу, якщо кожна із сторін має статус суб'єкта господарських стосунків. При цьому юридична особа діє в межах статутної правоздатності, а особа, яка підписала такий господарський договір, — діяла в рамках наданих їй повноважень. Якщо при підписанні дотримано усіх норм законодавства, то він вважається прийнятим. При цьому відсутні умови, які порушують прямі заборони закону, а при погодженні умов договору дотримано імперативних норм законодавства (нормативна регламентація робіт, послуг, правила техніки безпеки та екологічні норми). При недотриманні вказаних вимог господарський договір вважається недійсним. У випадках більш значних порушень закону окремі предмети торгівлі вилучаються, а посадові особи притягуються до матеріальної, дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

При підготовці договору необхідно вносити умови про заходи, якими забезпечується виконання зобов'язань: штраф, пеня, неустойка. При порушенні виконання однією із сторін договору ст. 54 Господарського процесуального кодексу України передбачається порядок подачі, форма та зміст позовної заяви, яка подається до господарського суду. Позовна заява повинна містити:

- найменування господарського суду, до якого подається заява;
- найменування сторін і їх поштові адреси;
- документи, які підтверджують статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- вартість позову;
- зміст позовних вимог;
- виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги;
- перелік документів, які додаються до заяви.

Статтями 59 та 60 Господарського процесуального кодексу України передбачається відзив на позовну заяву, а також подання відповідачем зустрічного позову.

Відповідно до ст. 115 цього ж кодексу рішення, ухвала, постанова господарського суду набирають законної сили негайно після їх прийняття і підлягають обов'язковому виконанню підприємствами, організаціями та посадовими особами.

7.4. Зміна і припинення зобов'язань в господарських правовідносинах

В період дії господарського договору його умови можуть змінюватися за погодженням сторін, що передбачається ст. 188 Господарського кодексу України. Крім того, сторони можуть також досягти погодженості про дострокове припинення договору.

Одностороннє припинення виконання зобов'язань і одностороння зміна умов господарського договору не допускаються, за виключенням умов, передбачених договором або ст.ст. 203–207 Господарського кодексу України:

- зарахуванням або виконанням (ст. 203 Господарського кодексу України);
- збігом боржника і кредитора в одній особі (ст. 204 Господарського кодексу України);

- у разі неможливості його виконання при виникненні обставин, за які жодна зі сторін не відповідає (ст. 205 Господарського кодексу України);
- розірвання господарських зобов'язань у разі скасування державного замовлення (ст. 206 Господарського кодексу України);
- недійсності господарських зобов'язань, якщо воно за відомо суперечить інтересам держави чи суспільства або укладено одним із господарюючих суб'єктів всупереч закону (ст. 207 Господарського кодексу України);

Зміна і достроково розірвання договору оформляється в тій самій формі, яка використовувалась при його підписанні, обов'язково у письмовій формі. Спосіб оформлення договору, як і при підписанні може бути різноманітним: підписання сторонами документа, обмін листами, телеграмами і т.ін.

При односторонній зміні чи відмові від договору, якщо таке право передбачається договором чи чинним законодавством, достатньою підставою для визнання договору зміненим чи достроково розірваним є повідомлення, яке направляється зацікавленою стороною партнеру по господарському договору із дотриманням встановленого законом порядку і термінів, а також не оспорене іншою стороною.

Якщо господарське зобов'язання визнане недійсним, у разі виконання його однією із сторін з другої в дохід держави стягується все одержане нею. У разі наявності неправомірних дій лише з боку однієї із сторін отримане майно чи кошти повертаються іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в дохід держави.

Відповідно до ст. 208 Господарського кодексу України у разі визнання недійсним зобов'язання з інших підстав кожна із сторін зобов'язана повернути одержане в натурі чи відшкодувати вартість майна грошима.

За порушення умов договору Господарським кодексом передбачається штраф у розмірі 20% від його вартості, а за порушення термінів виконання зобов'язань – пеня в розмірі 0,1% вартості контракту за кожний прострочений день, після 30-го простроченого дня боржник повинен сплачувати щоденно пеню в розмірі 7% вартості контракту.

Господарський кодекс дозволяє встановлювати штрафні санкції безпосередньо в договорі, укладеному суб'єктами господарювання.

Суперечливі питання, що виникають між сторонами у зв'язку зі зміною або розірванням договору, можуть передаватися у встановленому порядку на вирішення до господарського суду.

Практика знає різні випадки, коли за договором, укладеним за участю посередника, виконавці домовляються про зміни умов договору безпосередньо з отримувачами товарів чи продукції, які не є стороною в договорі з ними. Таке погодження вважається недійсним, оскільки договір може змінюватись або розриватись лише сторонами, які його підписали.

Контрольні запитання

1. Які відносини визначаються господарськими зобов'язаннями?
2. Яким чином забезпечується виконання зобов'язань, укладених відповідно до положень зобов'язального права?
3. Що включає в себе поняття господарського договору? За яких умов господарський договір вважається укладеним?
4. Які принципи забезпечення виконання господарських договорів?
5. Які є положення в позовній заяві суб'єкта господарської діяльності до господарського суду щодо невиконання договірних зобов'язань іншою стороною?
6. Який порядок зміни і припинення зобов'язань в господарських правовідносинах?

РОЗДІЛ 8

СИСТЕМА ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

8.1. Поняття системи господарських договорів

Господарські договори в Україні регулюються:

а) загальними статтями Господарського кодексу України про зобов'язання, що випливають з договорів (ст. ст. 179–188 Господарського кодексу України);

б) спеціальними статтями Господарського кодексу України про майнові відносини між суб'єктами (підприємствами, установами, організаціями). Це, зокрема, відносини: стосовно поставок продукції (товарів); закупівлі сільськогосподарської продукції у товаровиробників; капітального будівництва; перевезення вантажів та ін. (ст. ст. 263–294 Господарського кодексу України).

Крім того, ці договори регулюються загальними законами про господарюючі суб'єкти. Зокрема, згідно зі ст. 179 Господарського кодексу України господарські відносини (а це предмет господарського договору) підприємства з іншими підприємствами і організаціями в усіх сферах господарської діяльності здійснюються на основі договорів. Йдеться про господарські договори. Господарські договори регулюються також законами України про окремі види господарської діяльності: інвестиційну, транспортну, зовнішньоекономічну тощо.

Із загальноправової точки зору господарський договір становить собою господарське правовідношення між двома або більше суб'єктами, змістом якого є їхні договірні майнові зобов'язання діяти певним чином: передати і прийняти майно, виконати роботу, надати послуги і т. ін. *Господарський договір – це регулятор конкретних (одиночних) господарських відносин (зв'язків) між суб'єктами господарської діяльності, умови дії якого визначають самі суб'єкти.*

Відносини між суб'єктами господарської діяльності регулюються майновими, господарськими та іншими відносинами. Тому у господарському праві застосовується таке поняття, як *система господарських договорів* — це сукупність договорів, що регулюють майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання.

В умовах ринкової економіки договір є основною правовою формою організації і регулювання економічних відносин між рівноправними і незалежними партнерами. У цій сфері застосовується господарсько-правовий договір. Він визначається як погодженість сторін, дія яких направлена на встановлення, зміну чи припинення господарсько-майнових відносин. Зі зміною принципів управлінської діяльності, створенням нових суб'єктів господарської діяльності суттєво змінюється і система господарських договорів.

До системи господарських договорів належать такі види договорів:

- купівлі—продажу;
- поставки;
- перевезення;
- контрактації сільськогосподарської продукції;
- енергопостачання;
- оренди;
- міни (бартеру);
- лізингу;
- зберігання;
- капітального будівництва.

Система господарських договорів в економіці України виконує такі основні функції:

1. Юридично закріплює відносини між господарюючими суб'єктами, надає їм зобов'язальний характер, виконання яких захищається законом.
2. Виступає як засіб виявлення реальних потреб ринку в товарах, послугах і роботах.
3. Визначає порядок і засоби виконання взаємних договірних зобов'язань суб'єктів господарювання,
4. Встановлює локальні правила поведінки суб'єктів господарювання і систему контролю за їх виконанням.
5. Передбачає способи економічного захисту інтересів учасників договірних відносин на випадок порушення.

На сьогодні у згадану систему входять, окрім майнового договору, орендні, кредитні, інвестиційні та інші договори.

8.2. Класифікація системи господарських договорів

Різноманітність господарської діяльності обумовлює широке коло господарських договорів. Кожному господарському договору властиві і загальні риси цієї правової категорії, і ознаки, притаманні саме цьому виду господарських договорів. Тому для їхнього розмежування застосовуються доктринальна і нормативна класифікації господарських договорів, основою яких є їхні юридичні (внутрішні) властивості.

Особливе місце в системі господарських договорів займають організаційні. У ст. 186 Господарського кодексу України організаційний господарський договір визначається як договірне оформлення учасниками господарських відносин на основі вільного волевиявлення сторін або на підставі примірних договорів відповідно до положень нормативно-правових актів. Вони не породжують конкретних зобов'язань майнового характеру. В той же час з постачання продукції, виконання робіт чи надання послуг вони визначають умови і порядок виникнення зобов'язань. Подібні договори встановлюються, як правило, при тривалій співпраці, а також виробничо-технічному взаємозв'язку. Як приклад можна назвати договір про організацію систематичних перевезень, які заключаються між суб'єктами, якими перевозяться вантажі, і самими власниками вантажів, за необхідності їх систематичних перевезень. Між оптовими постачальниками і постійними організаціями-споживачами достатньо часто заключаються договори на організацію постачань матеріальних ресурсів. Уданих випадках конкретні зобов'язання постачальника і покупця виникають при оформленні замовлення. Пріоритетність організаційних договорів полягає в тому, що сторони звільняються від необхідності погодження на весь комплекс питань, пов'язаних з виконанням зобов'язань, по кожній торговельній операції, і мають можливість визначати додаткові умови тривалої гарантованої співпраці.

Господарське законодавство право класифікує господарські договори за кількома критеріями:

1. За суб'єктним складом розрізняються:

- двосторонні договори;
- багатосторонні договори.

Прикладом першого виду договорів є поставка продукції (стори — постачальник і покупець — ст. 712 Цивільного кодексу України). Прикладом другого договору є перевезення вантажів: у ньому беруть участь перевізник, вантажовідправник і вантажоодержувач — особа, уповноважена на одержання вантажу (ст. 908 Цивільного кодексу України).

2. Залежно від юридичної підстави укладення договору розрізняються два різновиди господарських договорів:

- господарські договори, які укладаються на підставі державних замовлень і зміст яких повинен відповідати цим замовленням. Ці господарські договори визначені і регулюються як державні контракти. Це договори поставки продукції, виконання робіт, надання послуг тим споживачам, потреби яких фінансуються за рахунок держави і замовниками у яких виступають центральні державні органи (міністерства, відомства). Держконтракти поєднують у собі юридичні властивості держзамовлень (актів централізованого планування) і власне господарських договорів. Особливою їхньою ознакою є те, що держава гарантує оплату продукції, робіт, послуг за державними контрактами, а також те, що держава може надавати економічні пільги виконавцям цих договорів. Виконавці державного контракту забезпечують себе матеріально-технічними ресурсами самостійно шляхом укладання прямих договорів з підприємствами-постачальниками, державними постачальницько-збутовими та іншими посередницькими організаціями. Виняток становлять окремі види ресурсів, виробництво і споживання яких контролюється та централізовано розподіляється державою;
- господарські договори, які укладаються на поставку продукції, виконання робіт, надання послуг на підставі господарських намірів сторін, юридично виражених суттєвими умовами договорів (регульовані договори). Залежно від способу виникнення розрізняють формальні, реальні і консенсуальні господарські договори. Для укладання формального господарського договору необхідні два моменти: узгодження волевиявлення сторін (консенсус) та вираження волі

у певній (загалом визначеній законом) формі. Форма господарських договорів письмова, причому здебільшого регулюється імперативними нормами. Це їх істотна ознака. Для укладання реального господарського договору необхідні не тільки узгодження волі сторін, а й передача речі — об'єкта договору. Консенсуальні договори — це такі господарські договори, які виникають в момент реальних намірів сторін, недвозначно виражених словами або конклюдентними діями. Консенсуальні господарські договори повинні мати письмову форму.

3. За способом оферти і визначення змісту розрізняють:

- договори приєднання. Це господарські договори, у яких одна сторона наперед визначає істотні умови майбутнього договору. Іншій стороні залишається або прийняти їх, або не вступати в договір (перевезення вантажів, страхування тощо);
- договори, зміст яких сторони визначають при їх укладанні.

4. За змістом істотних умов розрізняють:

- прості господарські договори;
- складні господарські договори.

Прості договори мають у своєму тексті майнові елементи лише одного виду договору: поставки, міни, перевезення і т. ін. У складних господарських договорах поєднуються майнові елементи двох і більше договорів. Наприклад, у договорі підряду на капітальне будівництво — поставка, підряд, майновий найм.

5. За регулятивними функціями розрізняють:

- попередні господарські договори;
- основні господарські договори.

Попередній договір визначає умови, на яких сторони зобов'язуються у певний строк укласти господарський договір (“договір про договір”, протокол про наміри). Такий договір є необхідним щодо тих господарських відносин, в яких для укладання основного договору треба здійснити ряд дій, без яких його неможливо укласти (підряд на капітальне будівництво складного об'єкта);

- генеральні господарські договори;
- поточні господарські договори.

Генеральний господарський договір укладається на весь період діяльності, яка регулюється. Він визначає суттєві умови

співробітництва сторін протягом усього періоду здійснення відповідної діяльності.

Поточні (разові) договори укладаються на підставі генерального договору як такі, що розраховані на певні (короткі) проміжки часу. Такі договори, як правило, не включають умов, не передбачених генеральним договором, інакше це був би новий (окремий) договір.

На практиці використовується нормативна класифікація господарських договорів, яка здійснюється за предметною ознакою, тобто залежно від видів майнових відносин, які є предметом відповідних договорів. Їх систему дає Цивільний кодекс як основний закон про господарські договори, який систематизує господарські договори разом із цивільними.

За предметною ознакою закон розрізняє господарські договори на передачу майна у власність (повне господарське відання, оперативне управління), на передачу майна у строкове платне користування, на виконання робіт, на перевезення вантажів (транспортні господарські договори) та надання інших господарських послуг.

Господарський договір, як і будь-який інший, виконує в економіці ряд функцій. Функції господарського договору — це передбачені або санкціоновані законом регулятивні властивості його як юридичного акта, завдяки яким врегульовуються відповідні господарські відносини.

Господарському договору властиві загальні договірні і специфічні, тобто господарсько-договірні, функції. Загальними функціями договору є:

- ініціативна (договір як акт вияву ініціативи і узгодженої волі сторін врегулювати певні відносини);
- програмно-координаційна (договір як програма поведінки сторін щодо здійснення господарських відносин і засіб узгодження, координації їхніх дій відповідно до економічних інтересів і намірів);
- інформаційна (договір завдяки формальній визначеності його умов включає в себе інформацію про правове становище сторін у договорі, яка необхідна сторонам, у відповідних випадках — юрисдикційним органам, третім особам);
- гарантійна (лише завдяки договору включаються в дію такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань, як неустойка, завдаток, застава);

- правозахисна (договір є правовою формою відносин, тобто формою, в межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань сторін шляхом використання майнових санкцій, засобів оперативного впливу).

Специфічними, властивими господарському договору, є такі функції:

- правового забезпечення економічних потреб стосовно тих споживачів, потреби яких централізовано враховуються державою і фінансуються за рахунок державного бюджету. Цю функцію виконує такий особливий господарський договір, як державний контракт;
- правового засобу реалізації державних замовлень. Державні замовлення — це обов'язкові для виконавців юридичні акти централізованого планування виробництва. У формі держзамовлень планується: виробництво дефіцитної продукції; заходи щодо розвитку пріоритетних галузей народного господарства; виконання міждержавних економічних угод; експортно-імпортна діяльність; вирішення соціальних проблем тощо. Державне замовлення реалізується шляхом укладання господарських договорів (державних контрактів) між його виконавцями і споживачами продукції, послуг, замовниками робіт. Інакше кажучи, господарський договір у цьому разі є функціональним правовим засобом реалізації державного замовлення;
- правового інструмента (засобу) децентралізованого планування господарської діяльності. Детально ця функція врегульована ст. 11 Господарського кодексу України.

Законність і дієвість договорів оцінюються, виходячи з норм цивільного законодавства про дійсність операцій. Договір є правомірним і має юридичну силу, якщо кожна із сторін має статус суб'єкта договірних зобов'язань. Юридична особа діє в рамках спеціальної дієздатності, а особа, яка підписала договір, — діє в межах наданих їй повноважень. При недотриманні вказаних вимог, в залежності від ступеня порушення, договір визнається недійсним. При значніших порушеннях закону можуть наступити серйозні наслідки — наприклад, штраф в прибуток іншої сторони чи бюджет держави. Посадові особи, які порушили при укладенні договорів чинне законодавство можуть притягуватися до матеріальної, дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

8.3. Окремі види господарських договорів

Найбільш розповсюдженим видом господарського договору є *договір купівлі-продажу* — це угода, за якою одна сторона зобов'язується передати майно у повне господарське використання чи оперативне управління іншій стороні, а інша сторона зобов'язується прийняти це майно і оплатити за нього належну суму коштів. Такий договір вважається укладеним, якщо сторони погодились про передачу майна і оплату коштів. Відносини, які виникають при підписанні та виконанні таких договорів регулюються ст.ст. 655—697 Цивільного кодексу України. Предметом договору купівлі-продажу може бути рухоме або нерухоме майно, яке є в наявності продавця на момент підписання договорів, а також те, яке ще виготовлятиметься або буде придбане для наступного продажу продавцем. Суттєвою умовою договору є умова про предмет (його назва, якісні характеристики, кількість, ціна). Покупець стає власником майна в момент його передачі. Ухилення продавця від передачі майна дає покупцю право вимагати такої передачі або розірвати угоду. Одночасно покупець може вимагати повернення збитків, які йому нанесені внаслідок затримання передачі майна, або розірвати таку угоду. Такі ж наслідки наступають при відмові покупця прийняти куплене майно чи його оплатити. У випадку виявлення неякісного товару відповідно до ст. 678 Цивільного кодексу України покупець може пред'явити такі вимоги:

- пропорційно зменшити ціну;
- безплатно усунути недоліки товару;
- відшкодувати покупцеві збитки;
- відмовитися від виконання умов договору і вимагати повернення сплаченої за товар суми;
- замінити товар.

На підставі “Правил продажу непродовольчих товарів” № 294 від 27 травня 1996 р. п.35 у разі, коли під час гарантійного терміну необхідно визначити причини втрати якості товару, господарюючий суб'єкт зобов'язаний у триденний термін з дня одержання письмової заяви від покупця направити цей товар на експертизу. Експертиза проводиться за рахунок господарюючого суб'єкта.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 1179 від 17 серпня 2002 р. доповнення до “Правил заняття торговельною діяльністю і правил торговельного обслуговування населення” № 108 від 8 лютого 1995 р. п. 25 доповнено наступним положенням: “ Якщо в результаті експертизи буде доведено, що недоліки виникли після передачі товару споживачеві внаслідок порушення ним встановлених правил використання, зберігання та транспортування, дій третіх осіб, вимоги споживача не підлягають задоволенню, а споживач зобов’язаний відшкодувати суб’єкту господарської діяльності витрати на проведення експертизи. Споживач, продавець (виконавець) мають право одержувати висновки експертизи у судовому порядку”.

Закон встановлює відповідальність продавця перед покупцем в формі неустойки за порушення термінів усунення недоліків у товарі чи його заміні. У вказаних випадках з продавця вимагатиметься неустойка в розмірі одного відсотка від вартості товару за кожний день несвоечасного усунення недоліків чи заміни. Якщо покупець внаслідок несвоечасного усунення недоліків в товарі чи в його заміні втратив інтерес до виконання, він має право пред’явити продавцю іншу вимогу, яка витікає із продажу товару неналежної якості. Крім того, він має право розірвати договір і вимагати відшкодування збитків.

Відповідно до ст. 258 Цивільного кодексу України покупець має право заявити продавцю претензію з приводу незастережених недоліків проданої речі, на яку гарантійний термін відсутній, протягом 1 року з дня передачі товару, а стосовно нерухомого майна — 3 роки з дня укладення договору купівлі-продажу.

Досить широко в діяльності господарюючих суб’єктів використовується договір поставки. *Договір поставки — це договір, за яким одна сторона зобов’язується поставити певний вид продукції, а інша сторона її прийняти та оплатити належну суму коштів.*

В залежності від мети продажу і придбання, галузевої приналежності чи місця знаходження виділяють різновиди договору поставки:

- продукції чи товарів для державних потреб;
- сільськогосподарської техніки, пально-мастильних і інших матеріалів для підприємств сільськогосподарського комплексу;
- мобілізаційних ресурсів.

Для такого виду договорів характерне самостійне правове регулювання, а також підвищені вимоги відповідальності постачальника за недопостачання або перевищення терміну постачання.

Від договору купівлі-продажу договір поставки відрізняється двома основними ознаками:

- правовим статусом постачальника (за постачальника повинен виступати підприємець);
- метою продажу (продаж здійснюється виключно для використання у підприємницькій діяльності).

Відповідно до ст. 265 Господарського кодексу України договір поставки укладається на розсуд сторін або відповідно до державного замовлення.

Предметом договору є визначені родовими ознаками продукція чи вироби з точним найменуванням і технічними умовами.

Термін договору поставки визначається ст. 267 Господарського кодексу України: до 1 року або визначений безпосередньо угодою сторін.

Якість товару засвідчується постачальником належними товаросупровідними документами, якщо інше не передбачається договором.

Відповідно до ст. 268 Господарського кодексу України у разі поставки товарів низької якості покупець має право відмовитися від їх прийняття та оплати і вимагати повернення перерахованих коштів.

Товари повинні поставлятися комплектно згідно з вимогами стандартів, технічних умов або преїскурантів. Якщо комплектність не визначена такими документами, то вона визначається договором. Згідно зі ст. 270 Господарського кодексу України у разі поставки некомплектних виробів постачальник на вимогу одержувача повинен у 20-ти денний термін після одержання вимоги доукомплектувати товар.

Договір поставки укладається у письмовій формі. Сторони можуть укласти такий договір на тривалий період. Для цього використовується такий спосіб укладення договору, як складання його у вигляді одного документа, де вказуються умови договору, передбачені в специфікації (асортимент, кількість і ціна товару), що є невід'ємною частиною договору.

Зміни або одностороннє припинення договору поставки неможливе. В той же час є окремі винятки:

- при порушенні умов покупець може в односторонньому порядку повністю або частково відмовитися від виконання договору;
- при неодноразовій поставці неякісного товару;
- при неодноразовій затримці у поставці товару;
- періодичне порушення якості товару.

В той же час практика підтверджує неможливість одностороннього припинення договору при згаданих порушеннях умов договору з боку постачальника при незначних порушеннях.

Одна із сторін договору постачання має право визначати розмір неустойки, штрафу чи пені за порушення тих чи інших умов договору. При цьому сторони можуть збільшити або зменшити розмір санкцій за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, які встановлені Положенням про поставки продукції виробничо-технічного призначення.

Відповідно до ст. 712 Цивільного кодексу України недопоставлена постачальником продукція повинна бути поставлена в обумовлений термін. Покупець має право, повідомивши постачальника, відмовитись від прийняття продукції, постачання якої прострочено, якщо договором передбачено інше.

Згідно з положенням згаданої вище статті Цивільного кодексу України продукція повинна поставлятися в асортименті, який передбачено договором. За недопоставки окремих видів продукції постачальник сплачує неустойку.

Статтею 258 Цивільного кодексу України терміни позовної давності за невиявлені недоліки у поставленій продукції становлять 1 рік з дня встановлення покупцем недоліків в отриманій продукції.

Важливе місце в діяльності суб'єктів господарювання відіграє договір перевезення вантажів, основні положення якого визначаються ст. 307 Господарського кодексу України. *Договір перевезення – це договір, за яким одна сторона зобов'язується доставити переданий їй постачальником вантаж у пункт призначення і передати його отримувачу чи уповноваженій їй особі, а отримувач – зобов'язаний сплатити за перевезення вантажу установлену суму коштів.*

Договір перевезення вважається укладеним в момент передачі вантажу транспортній організації для доставки. Вид договору перевезення визначається тим видом транспорту, яким перевозиться даний вантаж. Порядок укладення договорів перевезення вантажів

регулюється транспортними умовами і кодексами, а також Правилами перевезення вантажів, які діють на кожному виді транспорту.

Залежно від виду транспорту, яким перевозяться вантажі, укладаються наступні види договорів:

- довгострокові (для перевезення вантажів залізничним і морським транспортом);
- навігаційні (для перевезення вантажів навігаційним транспортом);
- спеціальні (для перевезення вантажів повітряним транспортом);
- річні (для перевезення вантажів автомобільним транспортом).

Порядок укладення довгострокових договорів встановлюється відповідними транспортними кодексами, статутами або правилами перевезення.

Згідно зі ст. 309 Господарського кодексу України вантажовідправник має право одержати назад зданий вантаж до його відправлення і замінити його одержувача.

При перевезеннях вантажів автомобільним транспортом виникає необхідність визначати не лише умови перевезення конкретного вантажу, але й наперед погоджувати порядок пред'явлення вантажу для перевезення та подачі транспортних засобів для цього. Для таких перевезень характерними є річні договори для перевезення вантажів, в яких вказуються об'єми і умови перевезення, порядок розрахунків, раціональні маршрути і системи вантажопотоків. Крім того, визначається режим роботи по прийомці і видачі вантажів, підготовці їх до перевезення, утримання під'їздних шляхів, їх освітлення в нічний період та інше.

На залізничному транспорті підписання довготривалих договорів на перевезення вантажів на практиці зустрічається досить рідко.

Основним документом для вантажів, які перевозяться, є накладна, а для залізничного транспорту – залізнична накладна, де містяться всі дані про вантаж, ступені використаності вагонів чи контейнерів, швидкість перевезення, час прийняття вантажів для перевезення і час їх здачі отримувачу.

Підприємству, що займається перевезенням вантажів, надається право постійної перевірки ваги вантажу, який він перевозить

шляхом вибіркового перевантажування. Вантажовідправнику видається квитанція, яка свідчить про приймання вантажу для перевезення. В шляховій накладній відмічається приймання вантажу для перевезення і видача його вантажоотримувачу. При втраті накладної необхідні відомості можна отримати із дорожньої відомості.

Таким же чином оформляється перевезення вантажів морським та річковим транспортом. На повітряному транспорті договір перевезення вантажів, його умови і прийняття вантажу до перевезення засвідчується вантажною накладною. На автомобільному застосовується товарно-транспортна накладна, яка складається у двох примірниках, один із яких вручається вантажовідправнику. Вона є основним документом для перевезення вантажів. Крім того, на автотранспорті діє система актів замірів при перевезенні вантажів нетоварного характеру.

Порушення суб'єктом господарювання, який здійснює перевезення вантажів, або ж вантажоотримувачем правил видачі-приймання вантажів призводить до неможливості встановити, з якої причини вантаж загублений або зіпсований. Видача вантажу — кінцевий момент, до якого продовжується відповідальність перевізника. На автомобільному, залізничному, річковому та морському транспорті видача вантажу в контейнері завершується в момент передачі його на склад вантажоотримувача.

Вантажі, які прибули до місця призначення в належному стані, опломбовані відповідним чином, видаються отримувачу без перевірки кількості місць, стану і ваги вантажу. У випадку прибуття до пункту призначення транспортного засобу з технічними порушеннями перевізник за вимогою отримувача повинен відкрити транспортний засіб і за необхідності підготувати комерційний акт. Такий акт є основою для матеріальної відповідальності транспортної організації.

Згаданими комерційними актами підтверджуються такі обставини:

- невідповідність між назвою, вагою вантажу у контейнері в наявності та вказаного в документах;
- пошкодження вантажу;
- виявлення вантажу без документів або документів без вантажу;
- повернення перевізнику викраденого вантажу із транспортних засобів.

Комерційний акт не повинен містити пропозицій і висновків про причини незбереженості вантажу, який перевозився, а також вини перевізника чи вантажовідправника.

Висновок експертів, які беруть участь в перевірці вантажу і визначенні причин його непридатності та суми, на яку зменшилась його вартість, оформляється актом за підписами осіб, що беруть участь в проведенні експертизи. Про проведену експертизу робиться відповідна відмітка в комерційному акті.

У випадку відмови перевізника від складення комерційного акта вантажоотримувач має право на вивезення вантажу зі станції чи порту. Для цього він повинен подати письмову заяву начальнику відділу залізниці чи управління річкового флоту. Наявність акта приймання вантажу і доказів про оскарження відмови начальника станції підготувати комерційний акт дає підстави для пред'явлення претензії і позову до перевізника і вантажовідправника.

Перевізники при порушенні зобов'язань за договором перевезення, згідно зі ст. 314 Господарського кодексу України, відповідають за:

- втрату, недостачу чи пошкодження вантажу – в розмірі суми втраченого вантажу;
- за перевищення терміну доставки вантажу.

Вантажоотримувач відповідає за:

- пошкодження транспортних засобів при вивантаженні вантажу;
- затримку вивантаження транспортних засобів;
- за неочищення транспортних засобів після вивантаження вантажу.

Ст. 315 Господарського кодексу України передбачається термін позовної давності у випадку невиконання чи не належного виконання договорів перевезення, який становить 6 місяців, а для претензій по сплаті штрафів – 45 днів.

Контрольні запитання

1. Як законодавчо регулюються майнові відносини?
2. Що містить в собі поняття “господарський договір”?
3. Які ознаки має господарський договір?

4. Як класифікуються господарські договори?
5. Які функції, форми та порядок укладання господарського договору?
6. Які особливості має господарський договір?
7. Що відноситься до принципів виконання господарських договорів?
8. Чим характеризуються договори купівлі-продажу, постачання та перевезення?

РОЗДІЛ 9

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

9.1. Поняття захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарської діяльності

На етапі формування ринкових відносин в Україні питання щодо захисту прав власності регулюються великою кількістю законодавчих актів. Це пов'язано з тим, що за останні роки прийнято цілу низку законодавчих актів ринкової спрямованості, які розроблялися поза кодифікованими системами господарського та інших галузей права, що викликало суперечності між ними. Удосконалення законодавства з питань захисту прав власності суттєво впливає на формування ринкових відносин та створення сприятливого економічного середовища для розвитку підприємницької діяльності в Україні. Право на захист — це вид і міра можливої поведінки суб'єктів права щодо захисту своїх прав.

Виконання суб'єктами підприємницької діяльності своїх завдань і функцій забезпечується державою — політичними, економічними та юридичними гарантіями, встановленням сприятливого правового режиму їхньої діяльності. З цією метою в законодавчому порядку визначається їх компетенція, правове становище, внаслідок чого вони можуть бути учасниками державних, адміністративних, трудових, цивільних, господарських, господарсько-процесуальних та інших правовідносин.

Суб'єкти господарювання мають право брати участь у цивільному судочинстві як суб'єкти захисту своїх прав та інтересів, оскільки вони виконують державні, колективні та громадські інтереси.

Виконання суб'єктами господарської діяльності зазначених функцій забезпечується сукупністю господарсько-процесуальних

засобів, що визначають їх цивільну правосуб'єктність, гарантують їхню участь у процесі, спрямованому на захист майнових та немайнових інтересів суб'єктів.

Реалізація суб'єктивних господарських прав щодо захисту прав власності суб'єктів господарювання здійснюється на основі таких цивільно-правових принципів:

1. Непорушення прав та інтересів інших осіб.
2. Забезпечення захисту прав власності.
3. Дозволеність всього, що не заборонено законом.

Захист прав суб'єктів господарювання здійснюється господарськими судами і в окремих випадках – загальними судами. Ст. 1 Господарського процесуального кодексу України передбачає право звернення до господарського суду усіх юридичних осіб, а також громадян, які займаються підприємницькою діяльністю. Господарському суду підвідомчі також спори за участю іноземних фірм, організацій та громадян-підприємців, які знаходяться на території іншої держави.

До компетенції господарського суду відносяться: економічні спори між організаціями, громадянами-підприємцями, незалежно від їх відомчої приналежності, які виникають у зв'язку з підписанням договорів, зміною їх умов та невиконанням зобов'язань.

Основні спори вирішуються в судовому порядку. Господарський суд є однією з гілок судової влади (поряд із загальними судами), на яку законом покладено здійснення правосуддя у господарських відносинах. Він є незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами.

Організація і діяльність господарського суду визначаються Конституцією України, Законом України “Про господарський суд”, Господарським процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами нашої держави, а також міждержавними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

9.2. Форми захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів

Чинне законодавство виділяє такі форми захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів :

1. Нотаріальний захист прав суб'єктів господарювання.

Цей вид захисту полягає у тому, що окремі угоди потребують додаткових гарантій щодо захисту прав власника, що досягається нотаріальним посвідченням набуття та передачі прав власності. Воно є юридичною фіксацією набуття прав власника, яке знаходиться в основі вирішення судами спорів про порушення такого права.

Вчинення нотаріальних дій покладається на нотаріусів. У населених пунктах, де нотаріуси відсутні, нотаріальні дії вчиняють уповноважені на це посадові особи виконавчих комітетів.

Нотаріальні контори в межах своєї компетенції посвідчують угоди, щодо яких законодавством встановлено обов'язкову нотаріальну форму. До таких договорів відносяться:

1. Договори про відчуження нерухомого майна, що впливають з договорів купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання.
2. Договори про заставу нерухомого майна, транспортних засобів, об'єктів, товарів в обігу або переробці.
3. Договори про відчуження земельних ділянок, які перебувають у колективній або приватній власності.
4. Договори купівлі-продажу майна державних підприємств.
5. Доручення, яке видається в порядку передоручення.
6. Договори позики.

Для стягнення грошових сум або витребування їх від боржника нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість. Протести векселів про неоплату вчиняються нотаріусами відповідно до законодавства України про переказний або простий вексель. Протести по них вчиняються за місцем знаходження платника або за місцем платежу.

Нотаріальний захист прав суб'єктів господарської діяльності у відносинах з іноземними партнерами здійснюється шляхом використання норми права країн іноземного партнера.

Повнота нотаріального захисту прав суб'єктів господарювання забезпечується також їх правом на оскарження виконаних нотаріальних дій або відмову у їх виконанні.

2. Адміністративний захист.

Адміністративний захист — це засіб адміністративного примусу, який застосовується як при наявності, так і при відсутності правопорушення, спрямований на запобігання правопорушенням та усуненню їх шкідливих наслідків.

Господарське право, регулюючи суспільні відносини, обов'язково взаємодіє з іншими галузями права, що дозволяє здійснювати належний адміністративний захист порушених прав господарюючих суб'єктів в тій чи іншій галузі. Так, за розпорядженням уповноваженого органу державного управління один суб'єкт господарської діяльності передає іншому частину свого майна. У даному випадку орган управління владним методом регулює майнові відносини двох суб'єктів господарювання, тобто господарське право регулює законність цієї угоди, а адміністративне — передбачає верховенство волі однієї сторони над іншою.

Практика знає достатньо прикладів, коли майнові відносини між суб'єктами господарювання виникають безпосередньо з актів державного управління, тобто без укладання договорів владним методом (стягнення штрафів, конфіскація майна і т.ін.).

Адміністративно-правовими засобами захисту є ряд передбачених ст. ст. 240—247 Господарського кодексу України:

- безоплатне вилучення прибутку;
- накладення штрафу;
- стягнення обов'язкових зборів;
- призупинення операцій за банківськими рахунками суб'єктів господарської діяльності;
- застосування антидемпінгових процедур;
- припинення експортно-імпортних операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- обмеження та зупинення діяльності суб'єктів господарювання;
- скасування державної реєстрації.

Згідно з положеннями ст. 250 Господарського кодексу України адміністративно-господарські санкції до суб'єктів господарювання можуть застосовуватись протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом закону.

Тобто, адміністративний захист прав суб'єктів господарювання передбачає прийняття управлінських вказівок по вчиненню в рамках адміністративного законодавства певних майнових прав, які не суперечать діяльності згаданих суб'єктів.

3. Претензійний порядок врегулювання спорів.

Однією із умов захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання є дотримання досудового претензійного порядку

врегулювання спорів. Як правило, спор може бути переданий на розгляд господарському суду лише після прийняття сторонами заходів безпосереднього врегулювання конфлікту.

Чинне законодавство вимагає від підприємств та організацій, щоб вони до подання позову вжили заходів щодо врегулювання господарських спорів з іншою стороною.

Досудове врегулювання господарських спорів — це сукупність заходів, що підлягають здійсненню господарюючими суб'єктами, права яких порушені, для безпосереднього вирішення спорів, що виникли, з підприємствами та організаціями, які порушили майнові права та інтереси, до звернення з позовом до господарського суду. Значення досудового врегулювання господарських спорів розкривається через функції, які виконує ця стадія господарського процесу. По-перше, досудове врегулювання покликане забезпечити якомога швидше відновлення порушених прав підприємств та організацій. По-друге, воно сприяє виявленню і усуненню причин та умов виникнення господарських правопорушень. По-третє, досудове врегулювання сприяє організації та підвищенню рівня укладання та виконання господарських договорів.

Виходячи зі змісту чинного законодавства, можна виділити: загальний порядок досудового врегулювання господарських спорів (він регламентований нормами ст.ст. 5–11 Господарського процесуального кодексу України) та спеціальний порядок досудового врегулювання господарських спорів (визначається нормами інших нормативних актів), який застосовується щодо пред'явлення і розгляду претензій до органів транспорту.

Враховуючи, що порядок укладання господарських договорів раніше вже було висвітлено, схематично досудове врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, можна подати так:

- а) підприємство, що одержало проект договору, за наявності заперечень щодо його умов, складає протокол розбіжностей і в двадцятиденний строк разом з підписаним договором (із застереженням) надсилає його автору проекту договору. Підприємство, що одержало протокол розбіжностей, зобов'язане протягом 20 днів розглянути його, вжити заходів з врегулювання розбіжностей, а неврегульовані розбіжності передати на розгляд господарського суду;

б) підприємство, яке вважає за необхідне змінити чи розірвати договір, надсилає пропозиції про це другій стороні договору. Сторона, яка одержала пропозицію, повинна відповісти на неї в двадцятиденний строк. Досудове врегулювання спору, що виник внаслідок порушення прав і законних інтересів підприємства, здійснюється шляхом пред'явлення підприємством, що зазнало збитків, претензії до підприємства-порушника. Претензія підлягає розгляду в місячний строк з дня її одержання.

Відповідно до вимог ст. 222 Господарського кодексу України в претензії повинні обов'язково вказуватись:

- вимоги заявника;
- сума претензії і її розрахунок (якщо вона стосується грошової форми);
- обставини, на яких базуються вимоги;
- докази, які підтверджують законність вимог;
- перелік документів, які додаються до претензії.

Претензія може відправлятися цінним листом, телеграфом, телетайпом, а також вручатися під розписку особисто відповідачу. Термін її розгляду рівняється 30 дням з дня отримання, і результати повинні повідомлятися заявнику у письмовій формі. У випадку відмови в задоволенні претензійних вимог це повинно мотивуватись.

Про результати розгляду претензії її заявник повідомляється в письмовій формі (так звана відповідь на претензію). Надсилання відповіді є обов'язковим незалежно від того, задовольняються чи ні вимоги заявника. За порушення строків розгляду претензії встановлена майнова відповідальність, яку може застосувати господарський суд при прийнятті рішення — стягнення в доход державного бюджету з підприємства, організації, що припустилися такого порушення, штрафу у розмірі 2 % від суми претензії, але не менш як 5 розмірів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і не більш як 100 розмірів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Разом з тим слід мати на увазі таке:

- справи за заявою прокурора чи його заступника, Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень порушуються господарським судом незалежно від вжиття сторонами заходів досудового врегулювання спорів (ст. 5 Господарського процесуального кодексу України);

- вимоги щодо досудового врегулювання господарських спорів не поширюються на спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та інтереси, які охороняються законом, підприємств і організацій (далі – акти), спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно;
- правила про досудове врегулювання спорів не застосовуються щодо провадження у справах про банкрутство, оскільки воно регламентує умови і процедуру визнання юридичних осіб банкрутами, а не процес вирішення спорів.

Якщо у відповіді з претензії організація не повідомляє про перерахування, заявник претензії має право пред'явити в банк доручення на списання у безспірному порядку визнаної боржником суми з нарахування пені за перевищення терміну платежу.

4. Судовий захист прав суб'єктів господарювання.

Звернення суб'єктів господарювання до суду з позовом про захист власних прав і законних інтересів є на сьогодні найбільш ефективною формою встановлення порушених прав. Переваги судового захисту очевидні, оскільки суд є незалежним і підпорядковується лише закону.

Діяльність господарського суду з розгляду господарських справ і вирішення господарських спорів розвивається у певній послідовності та складається з окремих стадій, основною з яких є порушення справи.

- Господарський суд порушує справи за позовними заявами:
- підприємств та організацій, які звертаються до господарського суду за захистом своїх прав та інтересів, що охороняються законом;
 - державних та інших органів, які звертаються до господарського суду у випадках, передбачених законодавчими актами України;
 - прокурорів та їх заступників, які звертаються до господарського суду в інтересах держави. Якщо прокурор звертається до господарського суду в інтересах держави, в позовній заяві має бути зазначено орган, уповноважений

державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах.

Господарський суд порушує справи про банкрутство за письмовою заявою будь-кого з кредиторів, боржника, органів державної податкової служби або державної контрольно-ревізійної служби.

Позовна заява подається до господарського суду в письмовій формі і підписується керівником підприємства, організації, державного чи іншого органу, іншою особою, повноваження якої визначені законодавством або установчими документами, прокурором чи його заступником, громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності або його представником. Позивач (прокурор) зобов'язаний при поданні позову надіслати сторонам копії позовної заяви та доданих до неї документів, якщо цих документів у сторін немає. Зміст позовної заяви та документи, що додаються до неї, визначені відповідно до ст.ст. 54 та 57 Господарського процесуального кодексу України. З позовної заяви до господарського суду сплачується державне мито, розміри якого встановлені Законом України від 11 липня 1995 р. “Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів”:

- із позовних заяв майнового характеру – 5 % ціни позову, але не менше 0,25 неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- із позовних заяв немайнового характеру – 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- із заяв у переддоговірних спорах – 6 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо справа підлягає розгляду у Вищому господарському суді України, та 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо справа підлягає розгляду в інших господарських судах;
- із заяв про перевірку рішень – 50 % ставки, що підлягає сплаті при розгляді справи в першій інстанції, а зі спорів майнового характеру – ставки, обчисленої, виходячи з суми, яка оспорюється.

Після прийняття заяви суд не пізніше 5 днів від дня її надходження приймає рішення про порушення провадження справ, про що відповідною ухвалою повідомляє позивача і відповідача.

Поряд з цим, відповідно до ст. 83 Господарського процесуального кодексу України господарський суд може:

- визнати недійсним предмет спору;
- виходити за межі позовних вимог з метою захисту інтересів позивача або третіх осіб;
- зменшувати розмір неустойки, яка підлягає стягненню з заінтересованої сторони;
- стягувати в дохід бюджету зі сторони, що порушила терміни розгляду претензії, штраф;
- стягувати в дохід бюджету штраф у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів за ухилення від виконання рішень господарського суду;
- відстрочити виконання рішення.

Питання про прийняття позовної заяви вирішує суддя. При цьому за наявності обставин, що свідчать про відсутність права на позов (вони зазначені у ст. 62 Господарського процесуального кодексу України), суддя відмовляє в прийнятті позовної заяви. Якщо ж заявник (позивач, прокурор) має право на подання позову, але припустився порушень в його реалізації, тобто не дотримався правил подання позовної заяви, суддя повертає позовну заяву і додані до неї матеріали без розгляду. Підстави для повернення містяться в ст. 63 Господарського процесуального кодексу України. Після усунення допущених порушень заявник може звернутися до господарського суду повторно.

У разі відсутності підстав для відмови в прийнятті позовної заяви чи для повернення її заявникові суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше п'яти днів з дня її надходження виносить ухвалу про порушення провадження у справі, в якій зазначає час і місце проведення засідання господарського суду та дії, які необхідно вчинити сторонам, тощо.

З метою забезпечення правильного і своєчасного вирішення господарського спору суддя й сам вчиняє певні дії з підготовки справи до розгляду (наприклад, призначає експертизу, витребує необхідні докази, зобов'язує представників сторін з'явитися на засідання, виконує інші дії згідно зі ст. 65 Господарського процесуального кодексу України).

Основною стадією господарсько-судового процесу є вирішення господарських спорів. Розгляд справ у господарському суді здійснюється суддею одноособово. Для вирішення складних спорів до складу господарського суду вводяться додатково два судді. Разом з тим справу може бути розглянуто і без участі представників сторін.

Порядок ведення засідання визначається суддею, а в разі розгляду справи трьома суддями — суддею, який головує в засіданні. Як правило, справи розглядаються у приміщенні господарського суду, хоча справи, що мають важливе громадське значення, можуть розглядатися безпосередньо на підприємствах та в організаціях.

При розгляді справи господарський суд може зіткнутися з такими обставинами, за яких спір не може бути вирішено в цьому засіданні (неявка сторін, неподання витребуваних доказів та ін.). В такому разі розгляд справи відкладається, і в ухвалі, що виноситься, вказуються час і місце наступного засідання.

В окремих випадках господарський суд не в змозі розглянути справу до вирішення пов'язаної з нею іншої справи або в разі призначення експертизи, надсилання матеріалів до слідчих органів, заміни сторони її правонаступником. В цих випадках він зупиняє провадження у справі, а потім поновлює його після усунення обставин, які зумовили зупинення.

Від призупинення провадження у справі слід відрізнити припинення провадження, яке має місце з підстав, зазначених у ст. 80 Господарського процесуального кодексу України. Це підстави, які перешкоджають розгляду справи в господарському суді взагалі. Вони нагадують підстави відмови в прийнятті позовної заяви.

Так само залишення позову без розгляду (ст. 81 Господарського процесуального кодексу України) за своїми підставами має багато спільного з поверненням позову (ст. 63 Господарського процесуального кодексу України). Можна говорити про те, що шляхом застосування норм таких процесуальних інститутів, як припинення провадження у справі та залишення позову без розгляду, суддя має можливість виправити помилки, яких він припустився при прийнятті позовної заяви.

Господарський суд розглядає справу протягом 2 місяців і приймає рішення, яке, відповідно до ст. 85 Господарського процесуального кодексу України, вступає в законну силу через 10 днів після його прийняття. Рішення приймається в засіданні суддею за результатами обговорення всіх обставин справи, а якщо спір вирішується трьома суддями — більшістю голосів суддів. Рішення повинно за формою та змістом відповідати вимогам ст. 84 Господарського процесуального кодексу.

Якщо господарський суд не вирішує спір по суті (наприклад, у разі відкладення розгляду справи, зупинення чи припинення справи тощо), то він виносить ухвалу.

Прийняте рішення оголошується суддею в засіданні після закінчення розгляду справи. Суддя має право оголосити тільки резолютивну частину рішення, яка повинна бути викладена в письмовій формі, підписана суддею (суддями) і приєднана до справи.

Рішення і ухвали розсилаються сторонам, прокурору, який бере участь в господарському процесі, третім особам не пізніше п'яти днів після їх прийняття.

Рішення господарського суду набувають законної сили негайно після їх прийняття і підлягають обов'язковому виконанню підприємствами, організаціями та посадовими особами.

Виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Наказ надсилається одночасно з рішенням. Органами виконання рішення господарського суду є:

- установи банку (виконують накази про стягнення грошових сум);
- судові виконавці (виконують інші накази).

Виданий стягувачеві наказ може бути пред'явлено до виконання не пізніше трьох місяців з дня прийняття рішення.

У випадку непогодженості однієї із сторін із прийнятим рішенням вона відповідно до ст. 91 Господарського процесуального кодексу України подає апеляційну скаргу до апеляційного господарського суду. Форма та зміст скарги передбачений ст. 94 Господарського процесуального кодексу України. Скарга подається до господарського суду, який розглядав справу. Господарський суд протягом п'яти днів формує справу і разом зі скаргою відправляє до апеляційного суду де справа розглядається протягом двох місяців і за його результатами приймається постанова. У випадку непогодженості позивача чи відповідача із рішенням суду, протягом місяця з дня набрання постановою законної сили вони мають право направити касаційну скаргу до Вищого господарського суду, який протягом двох місяців розглядає справу і приймає постанову. Якщо одна із сторін не погоджується із прийнятим рішенням, то протягом місяця з дня набрання законної сили цим рішенням вона має право направити касаційну скаргу до Верховного Суду України, де справа розглядається протягом двох

місяців і за його результатами приймається постанова, яка оскарженню не підлягає.

За загальним правилом вирішення господарських спорів завершується стадією виконавчого провадження. Проте в господарському процесі є ще одна стадія — перевірка рішень, ухвал та постанов у порядку нагляду. Ця стадія виникає лише тоді, коли за заявою сторони чи за протестом прокурора або його заступника господарський суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення, ухвали, постанови господарського суду, третейського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішує господарський спір. Крім того, господарський суд має право зі своєї ініціативи перевірити в порядку нагляду законність і обґрунтованість прийняття рішення.

З усього комплексу питань, пов'язаних з перевіркою рішень, ухвал, постанов, виділимо найголовніші:

- заява про перевірку рішення, ухвали, постанови в порядку нагляду подається і протест прокурора вноситься не пізніше двох місяців з дня прийняття рішення, ухвали, постанови. При цьому заява подається до господарського суду, який розглянув справу, а протест — до господарського суду, у компетенцію якого входить перевірка рішення, ухвали, постанови в порядку нагляду;
- перевірка рішення здійснюється не пізніше двох місяців з дня надходження заяви або протесту;
- рішення, ухвала, постанова можуть бути перевірені в порядку нагляду не пізніше одного року з дня їх прийняття;
- заява про перевірку рішення, ухвали, постанови повинна бути оплачена митом. Копія заяви (протесту) надсилається сторонам;
- за результатами перевірки в порядку нагляду приймається постанова, що надсилається сторонам та прокурору, який приніс протест.

9.3. Способи захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарської діяльності

Господарські права та інтереси суб'єктів господарської діяль-

ності відповідно до ст. 20 Господарського кодексу України захищаються такими способами:

- визнання наявності або відсутності прав суб'єктів господарювання;
- визнання повністю чи частково недійсними актів органів державної влади та місцевого самоврядування;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припиненням дій, що порушують права або створюють загрозу їх порушення;
- присудження до виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних, оперативного-господарських та адміністративно-господарських санкцій;
- встановлення, зміною чи припиненням господарських правовідносин.

У випадку невиконання рішення господарського суду на винуватця накладається штраф в розмірі вартості відповідних зобов'язань. При невиконанні рішення чи постанови господарський суд знімає з винуватця штраф у подвійному розмірі. Штрафні санкції можуть у такому випадку відноситись на конкретних відповідальних осіб.

У господарських стосунках між підприємствами, організаціями та установами, міжнародними об'єднаннями організацій України застосування заходів з судового врегулювання господарських спорів є обов'язковою необхідністю звернення до господарського суду. Справи за заявами прокурора порушуються в господарському суді в інтересах держави і суб'єктів господарювання незалежно від прийняття сторонами заходів досудового врегулювання господарських спорів.

Господарські спори, які виникають при погодженні стандартів та технічних умов, а також про встановлення цін на продукцію і тарифів на послуги вирішуються відповідними функціональними органами держави, які займаються керівництвом робіт зі стандартизації і врегулюванню ціноутворення.

Спори між іноземними інвесторами і державою з питань інвестування підлягають розгляду в судах України, якщо інше не передбачається договорами. Всі інші спори за участю іноземних інвесторів підлягають вирішенню за кордоном.

Контрольні запитання

1. За якими принципами здійснюється захист суб'єктивних цивільних прав суб'єктів господарської діяльності?
2. Які форми захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів передбачаються чинним законодавством?
3. Чим характеризується претензійний порядок врегулювання спорів?
4. Якими способами захищаються права та інтереси суб'єктів господарської діяльності?
5. Якими органами вирішуються господарські суперечки, які виникають при погодженні стандартів та технічних умов?

РОЗДІЛ 10

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

10.1. Поняття відповідальності в господарському праві

Господарсько-правова відповідальність — це різновид юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань суб'єктами господарської діяльності.

Основними принципами господарсько-правової відповідальності є:

- право потерпілої сторони на відшкодування збитків;
- сплата правопорушником штрафних санкцій за порушення зобов'язань;
- недопустимість застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника або продавця продукції чи товарів.

Господарсько-правова відповідальність визначається ст. 216 Господарського кодексу України і має особливий предмет регулювання — господарські правопорушення. Господарське правопорушення — це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає нормам господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушуючи суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.

Господарські правопорушення класифікуються на договірні і позадоговірні.

В свою чергу, договірні правопорушення поділяються на:

- а) правопорушення на стадії виникнення договорів, порушення термінів укладання, процедури врегулювання розбіжностей, укладання договорів, які суперечать вимогам закону;
- б) порушення строків виконання договорів та інших господарських договорів і господарських зобов'язань щодо по-

- ставки продукції, перевезення вантажів, виконання робіт;
- в) порушення господарських зобов'язань щодо якості поставленої продукції;
- г) порушення державної дисципліни цін, пов'язаних з виконанням договорів;
- д) порушення у сфері кредитно-розрахункових відносин, пов'язаних з виконанням господарських договорів;
- е) порушення господарських зобов'язань щодо перевезення вантажів.

Предметом господарсько-правової відповідальності є також позадоговірні порушення:

- а) порушення антимонопольного законодавства;
- б) порушення податкової дисципліни;
- в) заподіяння суб'єктам господарювання шкоди підприємствам, установам, організаціям.

Господарсько-правовій відповідальності властиві особливі ознаки:

Юридичність. Така відповідальність являє собою дію (вплив) кредитора (потерпілого) на правопорушника безпосередньо або за допомогою господарського суду (суду, третейського суду). Юридична природа такої відповідальності полягає у негативній оцінці поведінки правопорушника з боку держави і в прямій вимозі або санкції закону застосувати до нього заходи матеріального впливу у вигляді відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафу, пені тощо. Загальним принципом цієї відповідальності є державна забезпеченість щодо застосування передбачених договором чи законом майнових санкцій. Держава гарантує застосування їх завдяки системі спеціальних і загальних правохисних державних органів, функцією яких є саме застосування майнових санкцій.

Матеріальність. Вона застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства. Господарюючі суб'єкти як організації можуть нести лише матеріальні витрати як відповідальність (примусові виплати, неодержання належних сум, зменшення майна внаслідок відшкодування збитків і т. ін.). Стаття 55 Господарського кодексу України закріплює принцип повної матеріальної відповідальності господарюючих суб'єктів аж до банкрутства. Стаття 24 зазначеного закону передбачає, що "підприємство несе повну відповідальність за додержання кредитних дого-

ворів і розрахункової дисципліни. Підприємство, яке не виконує своїх зобов'язань по розрахунках, може бути оголошено господарським судом банкрутом у порядку, встановленому Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. Таким чином, найвищою економічною санкцією згідно із законодавством можна вважати оголошення судом господарюючого суб'єкта-боржника банкрутом.

Протиправність. Господарсько-правова відповідальність застосовується лише у випадку наявного правопорушення, тобто на такій юридичній підставі, як об'єктивні протиправні дії чи бездіяльність правопорушника, і загалом базується на презумпції його вини.

Стимулювання. У функціональному відношенні господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання господарських та інших зобов'язань. Отже, її головною метою є забезпечення правопорядку в сфері економіки (в господарських відносинах).

10.2. Функції та види господарсько-правової відповідальності

Функції господарсько-правової відповідальності визначаються як сукупність дій щодо застосування до правопорушника у сфері господарювання передбачених законом чи договором санкцій, а також правових наслідків такого застосування.

Основними функціями господарсько-правової відповідальності є:

Стимулююча. Господарсько-правова відповідальність, яка полягає в застосуванні до правопорушника економічних (майнових) санкцій, передбачає спонукання (негативне стимулювання) його і до припинення правопорушення, і до реального виконання зобов'язання. Стимулювання є негативним у тому розумінні, що особа, яка вчинила господарське правопорушення, несе певні майнові витрати внаслідок застосування до неї економічних санкцій. Ця функція притаманна практично всім видам санкцій, передбачених або санкціонованих нормами господарського права. Вона має на меті, насамперед, вдовольнити економічний інтерес потерпілого суб'єкта шляхом стимулювання (економічного, майнового) право-

порушника до правомірних дій. Є тут і суспільний інтерес. Реальне виконання господарських зобов'язань підприємствами і організаціями означає нормальне задоволення суспільних потреб у продукції, роботах, послугах.

Штрафна. Відповідальність суб'єктів господарських правовідносин є однією з форм юридичної відповідальності. Вона викликається протиправною поведінкою (господарським правопорушенням, невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань) правопорушника. В такому розумінні господарсько-правова відповідальність є ретроспективною, тобто реакцією на вже скоєні протиправні дії (бездіяльність) у вигляді саме відповідальності як покарання правопорушника економічними санкціями. Загалом штрафна функція покладена на такі види господарсько-правових санкцій, як неустойка, штраф, пеня (так звані штрафні санкції).

Попередження правопорушень. Суть цієї функції полягає в тому, що завдяки застосуванню відповідальності не тільки усувається факт господарського правопорушення, а й застосовуються (господарським судом чи судом загальної юрисдикції) правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов. Як попереджувальний засіб господарсько-правова відповідальність найбільш ефективна в тих випадках, коли має місце матеріально-правовий зв'язок відповідальності господарюючого суб'єкта з матеріальною відповідальністю його працівників, передбаченою трудовим правом. Відшкодування господарюючим суб'єктом збитків, сплата неустойки, штрафу чи пені — це так звані невиробничі витрати, які відносяться на прибуток підприємств та організацій. Отже, від недобросовісних (неправомірних) дій окремих осіб майнові втрати несуть трудові колективи. На сьогодні важливого значення набуває персоніфікація матеріальної відповідальності господарюючих суб'єктів, застосування майнових заходів згідно з нормами трудового права до працівників, винних у застосуванні санкцій до господарюючого суб'єкта.

Компенсаційна. Сутність компенсаційної функції господарсько-правової відповідальності полягає у відновленні порушеного правопорушенням майнового стану потерпілого шляхом застосування на його користь компенсаційних майнових санкцій, стягуваних з порушника.

У договірних та інших зобов'язаннях кредитор завжди ризикує своїм майновим становищем внаслідок порушення зобов'язань

ня боржником. Тому правові системи цивілізованих країн відпрацювали і мають у своєму арсеналі засоби правового захисту, які знаходяться у потерпілої сторони зобов'язання. Ці засоби ґрунтуються на так званому праві справедливості і застосовуються або безпосередньо потерпілою стороною, або правозастосовним органом. Найбільш юридичним, універсальним і дієвим засобом правового захисту потерпілої сторони зобов'язання, яке застосовується традиційно “по праву справедливості”, є відшкодування збитків. Суть цього методу полягає в тому, що кожне порушення договору чи іншого зобов'язання дає потерпілій стороні право на відшкодування збитків, яких вона зазнала. Так, ст. 546 Цивільного кодексу України називається “Види забезпечення виконання зобов'язаня”. Термін “забезпечення виконання” якраз і вказує на те, що дана форма відповідальності виконує компенсаційну функцію.

Таку саму функцію законодавець покладає і на неустойку. Відповідно до ст. 550 Цивільного кодексу України право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Інформаційна. Факт пред'явлення претензії, позову, стягнення збитків чи неустойки — це інформація про неблагополучний стан, наявні хиби у господарській діяльності суб'єкта. Крім того, це й інформація про необхідність вжиття відповідних заходів щодо поліпшення справ, наведення порядку на підприємстві, в організації.

Відповідальність можна визначити, як граничну величину майново-примусового впливу на правопорушника, який може застосовувати до нього кредитор, господарський суд чи суд загальної юрисдикції.

Основними формами господарсько-правової відповідальності є:

Економічна — негативний економічний вплив на правопорушника з метою стимулювання його до виконання взятих зобов'язань.

Майнова — вплив на правопорушника шляхом безпосереднього застосування майнових санкцій.

Види господарсько-правової відповідальності розрізняються залежно від видів господарських правопорушень і санкцій, встановлених за ці правопорушення. За цим критерієм в теорії права розрізняються такі види господарсько-правової відповідальності:

Відшкодування збитків — відповідальність, юридичною підставою якої є застосування у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником. Він зобов'язаний відшкодувати кредиторів завдані ним збитки, що передбачено ст.ст. 224–229 Господарського кодексу України. Збитки не є майновою санкцією заздалегідь визначеного розміру. Саме в цьому полягає універсальність їхнього застосування. Проте труднощі в обрахуванні їхнього розміру зумовлюють складність застосування зазначеної санкції.

До збитків, що підлягають відшкодуванню, відносяться:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна;
- додаткові витрати (вартість додаткових робіт чи затрачених матеріалів), понесені стороною, яка зазнала збитків;
- втрачений зиск;
- матеріальна компенсація моральної шкоди.

Відшкодування збитків як майнова санкція застосовується:

— **у відносинах купівлі-продажу** між господарюючими суб'єктами. Так, продавець зобов'язаний повідомити покупця про всі права третіх осіб на продану річ: право орендаря, право застави тощо. Невиконання цього правила дає право покупцеві на розірвання договору і відшкодування збитків (ст. 611 Цивільного кодексу України). Якщо продавець продав річ, але на порушення договору не передає її покупцеві, останній має право вимагати передачі проданої речі і відшкодування збитків, викликаних простроченням виконання (ст. 612 Цивільного кодексу України), або відмовитися від договору і вимагати відшкодування збитків. Подібні права має продавець у разі відмови покупця прийняти продану річ або заплатити за неї встановлену ціну (ст. 664 Цивільного кодексу України). Якщо продана річ неналежної якості, покупець як один з альтернативних варіантів може вимагати:

— **у відносинах поставки** постачальник відшкодовує покупцеві збитки, завдані поставкою продукції неналежної якості або некомплектної (ст. 269 Господарського кодексу та ст. 712 Цивільного кодексу України);

— **відповідно до умов договору підряду на капітальне будівництво** відповідальна за невиконання або неналежне виконання обов'язків сторона сплачує встановлену неустойку (пеню), а також відшкодовує збитки в сумі, не покритій неустойкою (ст. 322 Господарського кодексу та ст. 837 Цивільного кодексу України);

– у *перевезеннях вантажів* вантажовідправник і вантажоодержувач зобов'язані відшкодувати перевізникові збитки, завдані з їх вини внаслідок перевантаження транспортних засобів, пошкодження рухомого складу при навантаженні або розвантаженні, пакуванні, кріпленні вантажу (ст.ст. 313, 314 Господарського кодексу та ст. 920 Цивільного кодексу України);

– у *випадках господарських деліктів* (заподіяння шкоди) збитки відшкодовуються господарюючими суб'єктами відповідно до ст.ст. 440–442, 450–453 Цивільного кодексу України.

Учасник господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів із запобігання заподіянню збитків іншому суб'єкту господарської діяльності.

Сторона позбавляється права на відшкодування збитків, якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання (ст. 226 Господарського кодексу України).

Штрафні санкції. Штрафна господарсько-правова відповідальність відрізняється від відшкодування збитків насамперед тим, що вона виконує каральну або дисциплінуючу функцію. Господарське законодавство встановлює штрафну відповідальність до тих видів господарських правопорушень, за вчинення яких до суб'єктів господарських відносин доцільно застосовувати штрафні санкції. Розмір цієї відповідальності залежить від ступеня серйозності господарського правопорушення, а не від суми завданого кредиторів збитку.

Штрафна відповідальність застосовується згідно із законодавством у вигляді штрафних економічних санкцій, встановлених нормативними актами, що регулюють окремі види господарських відносин (положення про поставки продукції і товарів, транспортні кодекси і статuti та ін.). Згідно із ст. 230 Господарського кодексу України штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

При цьому Господарським кодексом визначено, що:

- штрафом є неустойка, нарахована у відсотках від суми невиконаного чи неналежним чином виконаного зобов'язання;

— пенею є неустойка, нарахована у відсотках від суми не своєчасного виконаного грошового зобов'язання за кожний день перевищення терміну його виконання.

Тобто штраф і пеня — це види неустойки. При цьому штраф може встановлюватись за будь-яке порушення господарських зобов'язань, в той же час пеня — лише у випадку перевищення терміну виконання грошових зобов'язань. Відмінність пені від штрафу полягає в тому, що пеня — це тривала неустойка, яка обчислюється за кожний день перевищення терміну платежу, не виконаного у передбачені зобов'язанням терміни.

Відповідно до ст. 231 Господарського кодексу України штраф і пеня нараховуються у відсотках до суми невиконаної частини зобов'язань або у визначеній фіксованій грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язань незалежно від ступеня виконання, чи в кратному розмірі до вартості товарів, робіт або послуг. Для недопущення нанесення збитків власній фінансово-господарській діяльності контрагентам за договором необхідно визначати неустойку лише у відсотках від суми невиконаного чи неналежним чином виконаного зобов'язання.

Розмір штрафної санкції визначається ст. 231 Господарського кодексу, відповідно до якої його розмір узгоджується сторонами при укладенні договору. Зменшувати розмір штрафних санкцій, згідно зі ст. 233 Господарського кодексу України, може лише суд у випадку, якщо вони надмірно великі порівняно із збитками кредитора.

Статтею 550 Цивільного кодексу України встановлено, що кредитор не має права на неустойку, що якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання. Це означає, якщо господарюючий суб'єкт порушив зобов'язання і він доведе, що це порушення трапилось випадково або внаслідок фарс-мажорних обставин, то він звільняється від відповідальності за їх порушення. У такому випадку неустойка з боржника не вираховується. При цьому, зокрема, не вважається недотриманням умов власних зобов'язань контрагентом боржника відсутність на ринку товарів, які необхідні для виконання зобов'язань, а також відсутність у нього ж (боржника) необхідних засобів для виконання зобов'язань.

За загальним правилом розмір неустойки повинні визначати сторони при укладенні угоди. При цьому у випадку не вста-

новлення законом розміру неустойки за взаємною згодою сторони можуть його збільшити або зменшити.

В той же час для неустойки за грошовими зобов'язаннями є певні обмеження. Зокрема, на підставі ст. 343 Господарського кодексу і ст. 4 Закону України “Про відповідальність за своєчасне виконання грошових зобов'язань від 22 листопада 1996 р. № 543/96-ВР, розмір пені не повинен перевищувати подвійну облікову ставку Національного банку України, що діє на період нарахування пені.

Сума пені, яку необхідно сплачувати боржнику у випадку невиконання ним грошових зобов'язань за договором, розраховується у наступному порядку. Наприклад, заборгованість по оплату товарів станом на день сплати пені становить 10 000 грн. Пеню необхідно розраховувати за 240 днів (кількість днів взята умовно). Облікова ставка НБУ — 7%, відповідно подвійна облікова ставка НБУ — 14%. Сума пені, яку повинен сплатити боржник, становить:

$$10\,000 \text{ грн} \times 0,14 : 365 \times 240 = 920,55 \text{ грн.}$$

Статтю “Недобросовісна конкуренція — Антимонопольний комітет” ст. 257 Господарського кодексу України встановлений загальний термін позовної давності — три роки. Однак, для неустойки за статтю “Загальні умови регулювання господарських відновин” ст. 258 Господарського кодексу встановлений скорочений термін позовної давності — один рік. В той же час, виходячи із норм Господарського кодексу у випадку відсутності домовленості між сторонами договору про розмір неустойки (пені), боржник, який перевищив терміни сплати коштів за умовами договору, за вимогою кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь період невиконання зобов'язань.

Суму неустойки не потрібно вважати як компенсацію вартості товарів (робіт, послуг), а значить, і рахувати її базою для сплати податку на додану вартість.

Оперативно-господарські санкції. Це передбачені законодавством або договором засоби оперативного впливу на правопорушника, спрямовані на попередження господарського правопорушення чи зменшення його шкідливих наслідків. Вони застосовуються

безпосередньо самими суб'єктами господарських правовідносин в оперативному порядку. За своєю спрямованістю оперативно-господарські санкції ст. 236 Господарського кодексу України поділяються на такі види:

1. Одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною у разі порушення зобов'язання іншою стороною.
2. Відмова управненою стороною від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного іншою стороною.
3. Встановлення додаткових гарантій належного виконання зобов'язань, якщо інша сторона змінила умови зобов'язання.
4. Відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушила зобов'язання.

Оперативно-господарські санкції можуть використовуватись одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

10.3. Підстави господарсько-правової відповідальності

Підставами господарсько-правової відповідальності є вчинення суб'єктом господарських відносин правопорушення у сфері господарювання.

Ст. 218 Господарського кодексу України визначає наступні види підстав господарсько-правової відповідальності:

1. Нормативна. Це сукупність норм права про відповідальність суб'єктів господарських відносин.

2. Господарська правосуб'єктність правопорушника і потерпілого. Сторонами правовідносин щодо застосування відповідальності цього виду можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи незалежно від форми власності майна, організаційно-правових форм, тобто особи, що мають право звертатися до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав та інтересів, які охороняються законом.

3. Юридико-фактична. Це протиправні дія або бездіяльність особи — господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси потерпілої особи чи заважають їх реалізації. Ця

підстава складається з чотирьох елементів, які в теорії права називаються умовами господарсько-правової відповідальності:

— факт господарського порушення, тобто порушення норми закону, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора);

— протиправність поведінки господарського порушника.

Така умова визначається у господарському праві в широкому розумінні. Це може бути як дія, так і бездіяльність, що порушують правову норму, планове завдання, умови договору й т. ін.;

— причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками. Цей зв'язок необхідно доводити відповідними документальними доказами;

— вина господарського правопорушника. Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого. Вина у господарській практиці — це наявність двох обставин, які дають підстави для застосування відповідальності:

- а) наявність в особи-правопорушника реальних можливостей для належного виконання;
- б) невжиття правопорушником всіх необхідних заходів для недопущення правопорушення, запобігання збиткам (шкоді) потерпілого.

Формою вини може бути:

- умисел правопорушника;
- необережність правопорушника.

При цьому діє принцип презумпції вини, тобто “відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання”, що передбачено ст. 614 Цивільного кодексу України. Вина обох сторін підлягає взаємному заліку. Якщо невиконання або неналежне виконання зобов'язання виникло з вини обох сторін, судовий орган (суд, господарський суд, третейський суд) відповідно зменшує розмір відповідальності боржника. Це має місце і тоді, коли кредитор навмисно або з необережності сприяв збільшенню розмірів збитків або не вжив заходів до їх зменшення (ст. 614 Цивільного кодексу України).

Вина господарюючого суб'єкта – це вина його працівників. Отже, принцип відповідальності за вину вимагає визначення конкретних працівників, дія або бездіяльність яких спричинили невиконання зобов'язань чи заподіяння шкоди.

Сукупність чотирьох умов утворює юридико-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності. Для застосування майнової відповідальності у вигляді відшкодування збитків необхідна наявність усіх чотирьох умов, тоді як для застосування неустойки, штрафу чи пені досить лише двох з них: факту господарського правопорушення та протиправності поведінки порушника.

Контрольні запитання

1. Що є предметом регулювання відповідальності у господарському праві?
2. Як класифікуються господарські правопорушення?
3. Які види позадоговірних правопорушень є предметом господарсько-правової відповідальності?
4. Які основні функції відповідальності за господарські правопорушення?
5. Які існують види господарсько-правової відповідальності?
6. В яких рамках функціонують підстави відповідальності за господарські правопорушення?
7. Що є формою вини за господарські правопорушення?

РОЗДІЛ 11

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

11.1. Поняття банкрутства та його суб'єкти

Банкрутство як одна з юридичних підстав ліквідації підприємств регулюється ст.ст. 209–215 Господарського кодексу України і визначається як *нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як шляхом застосування визначеної судом ліквідаційної процедури*.

Порядок і умови визнання будь-яких юридичних осіб—суб'єктів підприємницької діяльності банкрутами з метою задоволення претензій кредиторів регулює спеціальний Закон України від 30 червня 1999 р. “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. Проведення у справах про банкрутство та ліквідаційний процес регулюється також законодавством України про організацію та діяльність господарського суду, а провадження у справах про банкрутство банків регулюється, крім того, з урахуванням вимог Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

Такими є основні законодавчі акти про банкрутство, поняття якого містить ст. 1 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, якою визначається, що банкрутство є неспроможність продовження суб'єктом своєї підприємницької діяльності внаслідок її економічної нерентабельності та безприбутковості.

Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що в суб'єкта є кредитори, тобто особи, що мають документовані майнові вимоги до нього як до боржника.

До боржника відповідно до ст. 212 Господарського кодексу України застосовуються такі судові процедури:

- розпорядження майном боржника;
- мирова угода;
- санація;
- ліквідація банкрута.

Внаслідок порушення справи про банкрутство виникає комплекс процесуальних правовідносин: провадження у справі, визнання боржника банкрутом, оголошення про банкрутство, задоволення претензій кредиторів, припинення справи про банкрутство тощо. Сукупність таких процесуальних правовідносин може розглядатися як ліквідаційний правовий процес щодо суб'єкта підприємництва.

Суб'єктами банкрутства закон визнає лише юридичних осіб, причому осіб однієї категорії — суб'єктів підприємництва, неспроможних протягом трьох місяців виконати свої зобов'язання перед кредиторами або перед бюджетом. Таким чином, йдеться насамперед про підприємства всіх форм власності й видів, визначених ст. 63 Господарського кодексу України, а також про господарські об'єднання згідно із ст. 3 цього кодексу, якщо вони здійснюють підприємницьку діяльність. Зазначені суб'єкти поіменовані Законом “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” боржниками або банкрутами.

Суб'єктом процедури банкрутства є:

1. Боржники. Боржником відповідний суб'єкт вважається на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство, банкрутом — після того, як господарський суд прийме постанову про визнання боржника банкрутом.

2. Кредитори. Ними можуть бути як громадяни, так і юридичні особи, що мають підтвержені належними документами майнові вимоги до боржника. До кола кредиторів не входять ті суб'єкти, майнові вимоги яких повністю забезпечені заставою.

Якщо до одного боржника мають майнові вимоги два або більше кредиторів, останні повинні діяти у справах про банкрутство як збори кредиторів. Збори можуть створювати комітет кредиторів. Коли кредиторів більше десяти, створення такого комітету є обов'язковим. Повноваження цього органу визначають збори. Ці органи — збори, комітет — необхідні для участі у провадженні у справах про банкрутство з боку кредиторів з тим, щоб діяти не окремі численні кредитори, а один спільний, об'єднаний кредитор.

11.2. Підстави для застосування банкрутства та порядок провадження у справах про банкрутство

Підставою для застосування банкрутства до суб'єкта підприємства є економічний фактор, визначений ст. 1 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” – неспроможність суб'єкта як юридичної особи протягом трьох місяців виконати пред'явлені до нього майнові вимоги кредиторів чи зобов'язання перед бюджетом. Фактичною підставою для порушення справи про банкрутство може бути лише письмова заява до господарського суду, яка називається “заява про порушення справи про банкрутство юридичної особи”. З такою заявою до господарського суду може звернутися будь-хто з кредиторів, який має підтверджені належними документами майнові вимоги до боржника, або кілька кредиторів. Як уже зазначалося, такого права не мають ті кредитори, майнові вимоги яких забезпечені заставою.

Із заявою про порушення справи про банкрутство до господарського суду може звернутися боржник з власної ініціативи. Боржник реалізує таке право у разі його фінансової неспроможності або загрози такої неспроможності. Боржник додає до заяви список своїх кредиторів і боржників, бухгалтерський баланс, іншу інформацію про його фінансове і майнове становище.

Проведення у справах про банкрутство здійснюється господарськими судами і проходить такі стадії:

- порушення провадження у справі;
- попереднє засідання господарського суду;
- виявлення кредиторів і санаторів;
- утворення зборів і комітету кредиторів;
- прийняття рішення про санацію та проведення санаційних заходів;
- ліквідаційна процедура;
- припинення справи про банкрутство.

На стадії порушення провадження у справі господарський суд розглядає заяву на предмет того, чи підлягає вона прийняттю, а справа – порушенню. При позитивному вирішенні цього питання суд виносить ухвалу про порушення провадження у справі. Ухвала

має бути винесена не пізніше 5 днів з дня надходження заяви. В ухвалі вирішуються питання про прийняття заяви, про призначення справи до розгляду в попередньому засіданні господарського суду та про час і місце його проведення. Згідно з ухвалою витребуються документи про майнове і фінансове становище боржника, необхідні для розгляду справи.

Ухвала надсилається боржникові, кредиторам та банкам, що здійснюють розрахунково-касове обслуговування боржника.

Заява може бути відкликаною протягом одного місяця від дня порушення справи про банкрутство, якщо не надійшло інших заяв від інших кредиторів. Якщо заявниками є боржники, то вони відкликають свої заяви лише при наявності письмової згоди усіх їхніх кредиторів.

Попереднє засідання господарського суду проводиться не пізніше як через три місяці з дня порушення провадження у справі. Воно необхідне для:

- оцінки документів;
- заслуховування пояснення сторін, банків;
- розгляду їх клопотань.

За результатами попереднього засідання господарський суд при необхідності призначає розпорядника майна. Суд зобов'язує заявника подати до офіційного друкованого органу Верховної Ради (газета “Голос України”) чи Кабінету Міністрів України (газета “Урядовий кур'єр”) оголошення про порушення справи про банкрутство. В оголошенні мають міститися: повне найменування боржника, його юридична адреса, банківські реквізити, а також найменування та адреса господарського суду і номер справи.

На підготовчому засіданні господарського суду відповідно до ст. 13 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” розпочинається процедура розпорядження майном боржника. Відповідно до ст. 1 цього закону розпорядження майном боржника — це система заходів з нагляду і контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження і ефективного використання майнових активів боржника та проведення аналізу його фінансового стану. Розпорядження майном — це перша судова процедура, яка застосовується до боржника. Вона не застосовується лише у випадках спрощеного порядку банкрутства (ст.ст. 51, 52 Закону) та щодо громадян-підприємців (ст. 48 Закону).

Завдання процедури розпорядження складаються з:

- виявлення та збереження майнових активів боржника;
- виявлення кредиторів;
- укладення й затвердження реєстру грошових вимог кредиторів;
- проведення перших загальних зборів кредиторів;
- прийняття рішення про перехід на наступну стадію процедури банкрутства.

Процедура розпорядження майном – дуже важливий, складний етап у справі про банкрутство. Від того, як відбудеться розпорядження майном, буде залежати подальша доля боржника.

Разом з тим не виключається варіант введення такої процедури у період між означеними етапами суду, якщо це викликано необхідністю збереження і ефективного використання майна боржника. Наприклад, якщо суду стало відомо про укладення боржником угод на не вигідних умовах (зниження ціни, низька якість сировини тощо) або боржник почав реалізовувати основні засоби і т.ін. Слід мати на увазі, що процедура розпорядження майном вводиться незалежно від того, хто ініціював провадження у справі про банкрутство: кредитор або боржник. Термін процедури розпорядження складає шість місяців і може бути продовжений або скорочений судом за клопотанням комітету кредиторів, розпорядника майна або власника (органу, уповноваженого управляти майном (п. 7 ст. 13 Закону). У випадках, передбачених згаданим вище законом, процедура розпорядження майном має більший термін. Так, щодо селянського (фермерського) господарства термін розпорядження не може перевищувати 15 місяців і може бути продовжений на один рік (пункти 6, 7 ст. 50 Закону).

З моменту порушення справи про банкрутство суд вводить мораторій на задоволення майнових вимог кредиторів. Суть мораторію зводиться до зупинення виконання боржником усіх вимог кредиторів за зобов'язаннями, що виникли на час порушення справи про банкрутство або прирівняних до таких, а також зупинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань.

На жаль, у Законі не встановлений обов'язок суду розсилати ухвалу з вказівкою на введення мораторію банкам, що обслуговують рахунок боржника, органу державної виконавчої служби. Однак на практиці суди здійснюють таку розсилку за власною ініціативою, оскільки це сприяє ефективному розгляду справи

про банкрутство. При одержанні ухвали суду про порушення справи про банкрутство банки та державна виконавча служба повинні, безумовно, призупинити виконавче провадження за вимогами, що підпадають під дію мораторію. Якщо ж будь-який кредитор отримає задоволення своєї вимоги у порушення мораторію, то боржник має право вимагати повернення безпідставно стягнутої грошової суми.

Одне з важливих завдань суду полягає у вжитті заходів із забезпечення грошових вимог кредиторів. Невжиття таких заходів призводить до того, що боржник може передати своє майно іншим особам і тоді процедура банкрутства втрачає свій сенс. Загальні заходи із забезпечення вимог кредиторів закріплені в ст. 67 Господарського процесуального кодексу України. До них відносяться, зокрема, накладення арешту на майно і грошові засоби, що належать боржнику, заборону боржнику вчиняти певні дії. У ст. 12 Закону передбачені додаткові заходи: в зобов'язанні боржника передати цінні папери, валютні цінності, інше майно на зберігання третім особам; у забороні власнику майна боржника або органу управління здійснювати дії з реорганізації або ліквідації юридичної особи боржника.

Крім того, суд може застосувати такі спеціальні заходи, як заборона без згоди розпорядника майна укладати і виконувати низку угод по розпорядженню нерухомим майном, одержання та видачу кредитів, порука, надання гарантій, уступка вимоги, переведення боргу та ін. Важливою новизною Закону України “Про внесення змін до Закону “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” № 672-IV від 07.04.2003 р. стало усунення з посади керівника боржника у випадку вчинення ним неправомірних дій – перешкода законним діям розпорядника майна, порушення прав і законних інтересів кредиторів, а також боржника. Для застосування такої санкції господарському суду достатньо клопотання розпорядника майна. Функції усуненого керівника боржника за ухвалою суду покладаються на розпорядника майна.

Особливим заходом є припинення повноважень керівника боржника або органу управління боржника у випадку, якщо ними не вживаються заходи із забезпечення схоронності майна боржника, створюється перешкода діям розпорядника майна або допускаються інші порушення законодавства (п. 6 ст. 13 Закону).

Вжиття заходів із забезпечення майнових вимог кредиторів є правом господарського суду, і воно реалізується за клопотанням сторін, учасників справи або за ініціативою суду. Як виняток — банкрутство громадян-підприємців. Тут суд зобов'язаний водночас з прийняттям заяви про порушення справи про банкрутство накласти арешт на майно громадянина-підприємця, за виключенням майна, на яке відповідно до цивільного процесуального законодавства України не може бути звернуто стягнення (ст. 48 Закону).

Введення процедури розпорядження хоча і не тягне відсторонення керівника боржника і його органів управління, однак їх повноваження істотно обмежуються. Так, органи управління боржника не мають права приймати рішення про:

- реорганізацію і ліквідацію боржника;
- утворення юридичних осіб або про участь у інших юридичних особах;
- створення філіалів і представництв;
- виплату дивідендів;
- проведення боржником емісії цінних паперів;
- вихід зі складу учасників боржника—юридичної особи, придбання раніше випущених акцій у акціонерів.

Тільки за погодженням з розпорядником майна можуть вчиняти угоди, пов'язані з передачею нерухомого майна в оренду, заставу з внесенням означеного майна як вкладу в статутний фонд господарського товариства або розпорядження таким майном іншим чином; пов'язані з одержанням і видачею позик (кредитів), поручкою і видачею гарантій, уступкою права вимоги, переводом боргу, а також передачею у довірче управління майна боржника; пов'язані з розпорядженням іншим майном боржника, балансова вартість якого складає понад один відсоток балансової вартості активів боржника.

Наведені норми Закону свідчать про обмеження у правосуб'єктності боржника. Таке обмеження зумовлене, по-перше, основним завданням процедури розпорядження майном — збереженням ліквідної маси, а по-друге, нейтралізацією всіх можливих спроб боржника відійти від процедури банкрутства шляхом ліквідації або реорганізації.

Після порушення справи про банкрутство боржник зобов'язаний подати у господарський суд і заявнику відповідь на заяву про

порушення справи про банкрутство. Строк пред'явлення такої відповіді не повинен перевищувати дати проведення підготовчого засідання. Вона повинна містити:

- наявні у боржника заперечення проти вимог заявника;
- загальну суму заборгованості боржника перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі працівників боржника, а також заборгованість по податках і зборах (обов'язкових платежах);
- відомості про наявність у боржника майна, в тому числі коштів, що знаходяться на його рахунку в банках або інших фінансово-кредитних установах;
- поштові адреси банків та інших фінансово-кредитних установ.

Що ж стосується заперечень боржника, то слід мати на увазі, що вони повинні стосуватися лише розміру грошових вимог заявника. Оскільки грошові вимоги заявника носять безспірний характер, то питання їх правомірності повинні вирішуватися у позовному порядку. У цьому випадку боржник повинен вказати у своїй відповіді про оскарження таких вимог (визнання нпідлягаючими до виконання), і тоді господарський суд повинен зупинити провадження у справі про банкрутство в порядку ч. 1 ст. 79 Господарського процесуального кодексу України.

Відсутність відзиву боржника не перешкоджає розгляду справи про банкрутство. Початок його процедури збігається з призначенням судом розпорядника майна. Запропонувати кандидатуру розпорядника майна можуть кредитори або державний орган з питань банкрутства (якщо частка державного майна у боржника складає 25 відсотків). Право вибору конкретної особи на посаду розпорядника майна належить суду. Умови такі: наявність ліцензії господарського керуючого, не бути зацікавленою особою щодо боржника або кредиторів. Якщо кандидатури розпорядника майна суду не надані, то суд сам призначає конкретну особу з числа осіб, зареєстрованих державним органом з питань банкрутства як господарські керуючі (п. 2 ст. 13 Закону). У практиці розгляду справ про банкрутство частіше виникає ситуація, коли державний орган з питань банкрутства наполягає на тому, щоб господарський суд при призначенні розпорядника майна погоджував його кандидатуру з місцевим державним органом з питань банкрутства. Вищий господарський суд України в інформаційному

листі від 10 травня 2000 р. №018/204 роз'яснив, що ст. 13 Закону не вимагає від господарського суду такого погодження. На наш погляд, такий підхід відповідає змісту ст. 13 Закону.

Права і обов'язки розпорядника майна закріплені у пунктах 8, 9 ст. 13 Закону. Розпорядник майна має право:

- скликати збори кредиторів і брати в них участь з правом дорадчого голосу;
- аналізувати фінансовий стан боржника і рекомендувати зборам кредиторів заходи з фінансового оздоровлення боржника.

До числа його обов'язків відносяться:

- розгляд спільно з посадовими особами боржника копій заяв кредиторів про грошові вимоги до боржника;
- ведення реєстру вимог кредиторів;
- повідомлення кредиторів про результати розгляду їх вимог боржником;
- вжиття заходів з охорони майна боржника;
- скликання зборів кредиторів;
- надання господарському суду і комітету кредиторів звіту про свою діяльність, відомостей про фінансовий стан боржника;
- пропозиція про можливе відновлення платоспроможності боржника і т.ін.

Закон не надав право розпоряднику майна звертатися до суду з вимогою про визнання угод, вчинених боржником з порушенням порядку, встановленого Законом, недійсними. Це відіграє істотну роль, бо до введення процедури санації спливає тривалий час, що ускладнює можливість повернення відчуженого майна боржника. Якщо законодавець поклав обов'язок на розпорядника майна із вжиття заходів з охорони майна боржника, то повинен був також передбачити відповідні повноваження. Складається так, що господарський керуючий бачить, як боржник реалізує майно з порушенням встановленого порядку, а вчинити нічого не може. Тому він повинен бути наділений правом звернення до суду з вимогою про визнання недійсними актів, прийнятих у процедурі розпорядження майном щодо організаційно-правової форми боржника. Так, якщо органи управління боржника у порушенні п. 11 ст. 13 Закону прийняли рішення про реорганізацію або ліквідацію боржника, виступили засновниками дочірнього підприєм-

ства, то розпорядник майна повинен мати право подати заяву до суду про це, визнавши недійсним акт органів державної реєстрації. Відсутність такого повноваження у розпорядника майна може поставити під сумнів існування самої процедури банкрутства, ускладнити пошук майнових активів боржника.

На підготовчому засіданні, яке повинно відбутися не пізніше 30 днів з дня порушення справи про банкрутство, суд остаточно надає правову оцінку поданим документам у частині безспірності вимог, несплати їх повністю на час розгляду, заслуховує пояснення сторін, розглядає обґрунтованість заперечень боржника. Підготовче засідання має важливе значення, бо є відправною точкою для усієї справи про банкрутство.

По-перше, суд остаточно вирішує, за загальною або спрощеною процедурою буде здійснюватися провадження у справі про банкрутство. Якщо є ознаки відсутності підприємницької діяльності або коли відсутній боржник, ст. 52 Закону надає суду повне право на застосування до боржника спрощеної процедури банкрутства. У цьому випадку суд відразу ж виносить постанову про банкрутство, в якій визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру. А як бути, якщо до підготовчого засідання боржник виконав всі вимоги, передбачені ст. 53 Закону (особливості проведення санації боржника його керівником): отримав письмову згоду 50 відсотків голосів кредиторів, згоду власника на проведення санації боржника і на призначення керівника керуючим санацією? Чи можна в такому випадку перейти до спеціального порядку провадження по справі — об'єднання двох процедур одночасно — розпорядження і санації? Практика свідчить, що таке можливо, якщо справа про банкрутство порушена за заявою самого боржника.

По-друге, суд перевіряє наявність перешкод для руху процедури банкрутства до наступного етапу — публікації в офіційному друкованому органі про порушення справи про банкрутство. Такими перешкодами служать: погашення вимог боржником, відклик заяви про порушення справи про банкрутство та інші обставини.

Якщо до дня підготовчого засідання боржник погасив заборгованість перед кредитором або учасники справи припинили зобов'язання за згодою сторін, то у цьому випадку суд виносить ухвалу про припинення провадження у справі за п. 7 ст. 40 Закону. Не-

рідко кредитор, який ініціює, користується ст. 10 Закону, тобто відкликає свою заяву про порушення справи про банкрутство. Такий механізм притаманний тільки процедурі банкрутства і відсутній у позовному провадженні. Суть відклику заяви полягає в тому, що кредитор з боржником досягли певної згоди в порядку погашення боргу поза рамками справи про банкрутство.

Отримавши такий відклик, суд його перевіряє на предмет обмеження прав боржника або кредиторів і виносить ухвалу про залишення заяви про порушення справи про банкрутство без розгляду. У подальшому кредитор не позбавлений права ще раз ініціювати справу про банкрутство.

Механізм відмови від позову з втратою права звернення до суду, подібно позовному провадженню, у процедурі банкрутства неможливий, бо у кредитора, незалежно від такої відмови, продовжує існувати виконавче провадження по грошовій вимозі і, отже, не відпадають підстави ініціювати справу про банкрутство ще раз. Іншими обставинами, що перешкоджають подальшому руху справи, є:

- а) боржник або кредитор не є юридичними особами;
- б) боржник не є суб'єктом підприємницької діяльності, за виключенням випадків, передбачених п. 4 ст. 5 Закону;
- в) щодо боржника встановлена заборона на порушення справи про банкрутство (пунктами 6, 7 ст. 5 Закону). За наявності таких обставин господарський суд припиняє провадження у справі за п. 1 ст. 40 Закону або п. 1 ст. 80 Господарського процесуального кодексу України.

В Законі відсутні норми, які дозволяють судді виправити свої помилки, що допущені при прийомі заяви кредитора або боржника шляхом винесення ухвали про залишення заяви без розгляду або припинення провадження у справі. Це стосується розміру грошових зобов'язань, строку несплати, спірності вимог, застави і т.ін. У зв'язку з цим Закон було б доцільно доповнити ст. 40—1 з назвою “Залишення заяви без розгляду”, де вказати повний перелік підстав, за якими суд залишає заяву кредитора або боржника без розгляду, що дозволить внести ясність та визначеність у діяльність суду за подібних ситуацій. Остаточо з'ясувавши всі обставини як по суті грошових зобов'язань, так і щодо сторін по справі, господарський суд виносить ухвалу за результатами підготовчого засідання.

В ухвалі, зокрема, повинно міститися:

—обов'язок заявника подати у 10-денний строк за свій рахунок оголошення про порушення справи про банкрутство в офіційному друкованому органі. Газетне оголошення повинно містити повне найменування боржника, його поштову адресу, банківські реквізити, найменування і адресу господарського суду, номер справи, відомості про розпорядника майна. Практика свідчить, що до оголошення необхідно включати і дату порушення справи про банкрутство, бо з цього дня вводиться мораторій і не нараховували господарського суду щодо публікації оголошення про порушення справи про банкрутство в зазначений строк, господарський суд має право залишити заяву без розгляду. Як бути, якщо в 10-денний строк заявник виконав всі необхідні вимоги щодо подання оголошення в офіційний друкований орган, однак оголошення не надруковане? В такому разі обов'язок заявника зводиться виключно до оформлення і оплати заяви в офіційному друкованому органі, а за подальші дії редакції газети він відповідальності не несе. У такому випадку заявник має подати в господарський суд документи належного виконання такого обов'язку: рахунок, листи, платіжні документи про оплату заяви;

—розмір вимог кредиторів, що подали заяву про порушення справи про банкрутство; якщо справа про банкрутство ініційована боржником, то ці відомості не вказуються в ухвалі;

—дата складання розпорядником майна реєстру, який повинен бути складений і поданий у господарський суд на затвердження не пізніше двох місяців і 10 днів після дати проведення підготовчого засідання суду;

—дата попереднього засідання суду, яке повинно відбуватися не пізніше трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду;

—дата скликання перших загальних зборів кредиторів, які повинні відбутися не пізніше трьох місяців і 10 днів після дати проведення підготовчого засідання суду;

—дата засідання суду, на якому буде винесена ухвала про введення санації боржника або постанова про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури або припинення провадження у справі про банкрутство, яке повинно відбутися не пізніше шести місяців після дати проведення підготовчого засідання суду.

Означені відомості мають велике значення для подальшого руху справи про банкрутство, бо інших даних, зокрема про засідання суду, в Законі не зустрічається. Публікація в офіційному друкованому органі оголошення про порушення справи про банкрутство означає, що процедура банкрутства переходить до наступного етапу – виявлення кредиторів. На цьому етапі відбувається відсіювання кредиторів, і він розрахований на вимушених і забезпечених кредиторів. Суть такого режиму полягає у тому, що після публікації всі кредитори, незалежно від настання строку виконання зобов'язань, повинні у місячний строк звернутися до господарського суду з заявами про грошові вимоги до боржника. Якщо кредитори не звернулися в зазначений строк, то вони втрачають право на одержання заборгованості не тільки у рамках справи про банкрутство, а й у позовному провадженні. У силу п. 5 ст. 31 Закону України вимоги кредиторів, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними. Встановлений у ст. 14 Закону місячний термін є рубіжним, і його закінчення є припиненням у кредитора права на заборгованість (п. 5 ст. 31 Закону). Тому кредитори повинні вчасно звернутися до суду з належно оформленою заявою.

В інформаційному листі Вищого господарського суду України від 20 квітня 2001 р. №01-8/480 “Про деякі питання практики застосування окремих норм чинного законодавства в розв’язанні спорів” є роз’яснення, що термін, встановлений п. 1 ст. 14 Закону є процесуальним і, отже, може бути відновлений на загальних підставах, передбачених ст. 53 Господарського процесуального кодексу України.

Цей висновок був небезспірний за такими підставами:

- по-перше, ст. 14 Закону – це норма, яка регулює відносини неспроможності і не є господарсько-процесуальною;
- по-друге, зазначений термін розповсюджується не на окремих кредиторів, які беруть участь у справі, а на всіх наявних у боржника;
- по-третє, правові наслідки недодержання такого строку встановлені у п. 5 ст. 31 Закону і передбачають погашення майнових прав кредитора, який прострочив;
- по-четверте, якщо діяти за вказівкою Вищого господарського суду України, то можна буде відновлювати строк кредитору, який прострочив у будь-який час протягом проце-

дури банкрутства і навіть після її закінчення. Це призведе до того, що пасив боржника ніколи не буде сформований, що, природно, викличе труднощі у використанні засобів інвестора і роботі комітету кредиторів. Крім того, велика кількість “агресивних” кредиторів не дасть можливості плідно працювати учасникам справи про банкрутство і підвищить ймовірність відміни підсумкового судового рішення, в тому числі факту, який констатує відновлення платоспроможності господарюючого суб'єкта.

Судова практика підтвердила висновок наявності рубіжного строку, встановленого ст. 14 Закону. Інакше б виникла нелогічна картина, коли законослухняний кредитор знаходився б у гіршому становищі, ніж правопорушник.

Законодавець врахував таку пропозицію і встановив жорсткі умови для встановлення грошових вимог кредиторів. У ст. 14 Закону України “Про внесення змін до Закону “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” закріплено, що вимоги конкурсних кредиторів, які заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подачі, або не заявлені взагалі, — не розглядаються і вважаються погашеними, про що господарський суд вказує в ухвалі, якою затверджує реєстр вимог кредиторів. Зазначений строк є граничним і відновленню не підлягає.

Встановлення такої жорсткої вимоги до заяви кредиторів пояснюється тим, що у процедурі розпорядження майном необхідно чітко встановити актив і пасив боржника. Тоді буде зручно і ефективно здійснювати фінансове оздоровлення господарюючого суб'єкта. Це дозволить широко використовувати не тільки грошові кошти інвестора, а й внутрішні ресурси підприємства-боржника. Шляхом традиційних засобів неспроможності буде здійснюватися очистка від боргів.

Обраний законодавцем засіб “відсіву” кредиторів — революційний у розвитку відносин неспроможності, і він буде сприяти реальному відновленню платоспроможності господарюючих суб'єктів.

На відміну від кредиторів, які ініціюють процес банкрутства, Закон не містить вимог до заяв вимушених кредиторів. Це відіграє негативну роль як для господарського суду, так і для самих кредиторів. Справа в тому, що кредитори не можуть точно виразити

сутність самих грошових вимог, їх підстави, відокремити їх від збитків і штрафних санкцій, не додають документи на їх підтвердження.

З іншого боку, суд позбавлений можливості аналізувати величезну кількість заяв у найкоротший строк, якщо вони оформлені з порушенням правил. Через таку, на перший погляд несуттєву, неврегульованість у Законі процедура банкрутства може затягнутися на дуже тривалий час, що потягне за собою незворотні наслідки для відновлення платоспроможності. Виходом з означеної ситуації є закріплення в ст. 14 Закону вимог до заяви кредитора. Така заява повинна містити:

- найменування господарського суду, якому подається заява;
- найменування боржника, його місцезнаходження, якщо боржник є юридичною особою, або прізвище, ім'я, по батькові, якщо боржник – фізична особа;
- найменування кредитора, його місцезнаходження, якщо кредитором є юридична особа, або прізвище, ім'я, по батькові і місце проживання, якщо кредитор – фізична особа;
- коди боржника і кредитора (кредиторів) за Єдиним державним реєстром підприємств і організацій України або реєстром суб'єктів підприємницької діяльності;
- викладення обставин, що підтверджують вимоги до боржника, їх розмір з окремим визначенням суми неустойки (штрафу, пені) і обґрунтування;
- відомості наявності заставленого майна боржника, яке є забезпеченням вимог;
- перелік документів, що додаються до заяви.

До заяви в обов'язковому порядку додаються докази сплати державного мита та витрат на інформаційне забезпечення судового процесу, докази направлення копії заяви боржнику та розпоряднику майна і документи, що підтверджують грошові вимоги до боржника. Господарський суд зобов'язаний прийняти заяву кредитора, подану з додержанням вимог Господарського процесуального кодексу України, про що виноситься ухвала з зазначенням дати розгляду заяви.

Боржник разом з розпорядником майна розглядає копії заяв, що надійшли на їх адресу. Якщо вимоги визнаються, то вони включаються розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів. У разі відхилення будь-якої вимоги боржник в обов'язковому порядку

повинен обґрунтувати обставини заперечень і направити письмовий відклик до суду. Про результати розгляду усіх заяв розпорядник майна повідомляє письмово заявника і господарський суд. Він повинен не пізніше двох місяців і 10 днів з дня проведення підготовчого засідання подати до розгляду і затвердження господарського суду реєстр вимог кредиторів.

Господарський суд розглядає заяви всіх кредиторів (включених до реєстру вимог і щодо яких є заперечення) на попередньому засіданні. Розгляд заяв кредиторів суттєво відрізняється від розв'язання спору по суті у позовному провадженні. У процедурі банкрутства вимоги кредиторів повинні бути безспірними або відносно спірними. Безспірна вимога — це вимога, спір по якій вже розв'язаний юрисдикційним органом або вона визнана самим боржником. Відносно спірні — це такі вимоги, що підтверджуються письмовими доказами і заперечуються боржником лише в частині їх розміру. Розгляд відносно спірних вимог не вимагає від суду застосування додаткових джерел доказів (висновки судових експертів, речових доказів). Суд не може залучити до участі у справі третіх сторін, інших відповідачів і т.ін. Завдання суду не у розв'язанні майнового спору по суті, а у констатації (визнанні) наявності в даний момент у кредитора грошової вимоги до боржника. Але це зовсім не означає, що суд займає формально пасивну позицію. Навпаки, він досліджує підстави виникнення грошових вимог, їх розмір, порядок погашення, залишок боргу тощо. Всі ці дії полягають у перевірці судом відповідності законодавству вимог кредитора. Якщо суд дійде висновку, що вимоги кредитора хоч і не заперечуються боржником, включені в реєстр, однак не підтверджуються документами, то він вимушений буде їх відхилити. З іншого боку, деякі грошові вимоги повинні підтверджуватися актом юрисдикційного органу. Наприклад, заборгованість по заробітній платі за час вимушеного прогулу, за затримку видачі розрахунку, відшкодування шкоди, в тому числі моральної і т.ін. Розгляд такого роду вимог без зазначених актів примушувало б суд встановлювати ступінь вини боржника, характер відповідальності, розмір шкоди. Все це властиво позовному провадженню і не повинно бути в процедурі банкрутства.

На вимоги кредиторів розповсюджується не тільки позовна давність, але й строк виконавчого провадження. Якщо кредитор втратив право на примусове виконання рішення суду в порядку

виконавчого провадження (прострочення виконавчого документа), то він водночас позбавляється права на одержання заборгованості через процедуру банкрутства. При розгляді заяви по заробітній платі заводу технологічного обладнання господарський суд відхилив клопотання заявника про збільшення розміру грошових вимог. При цьому судом було вказано, що заявник мав право збільшити свої грошові вимоги в межах строку, встановленого ст. 14 Закону. Що ж стосується строків заяви, передбачених ст. 22 Господарського процесуального кодексу України, то їх реалізація можлива за умови несуперечності нормам Закону. Нам вбачається, що дії суду правильні, бо норми Господарського процесуального кодексу України не можна механічно розповсюджувати на відносини неспроможності. Тут слід враховувати особливість, яку накладає порядок встановлення грошових вимог господарським судом.

За вимогами кредиторів, щодо яких є заперечення боржника, або коли суд не згодний з включенням до реєстру незаперечених боржником вимог, виноситься окрема ухвала суду. У цій ухвалі грошові вимоги зазначених кредиторів приймаються або відхиляються (повністю або частково) судом. Вимоги, визнані боржником або господарським судом, включаються розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів. Якщо боржник лише частково визнає грошові вимоги якогось кредитора, то розпорядник майна включає в реєстр іншого кредитора лише у цій частині, а частина, що заперечується, повинна бути розглянута господарським судом з винесенням окремої ухвали.

За результатами розгляду реєстру вимог кредиторів і вимог кредиторів, щодо яких були заперечення боржника, господарський суд виносить ухвалу. Ухвалою за результатами попереднього засідання суд затверджує реєстр вимог кредиторів. У ньому містяться відомості про кожного кредитора, розмір його вимог по грошових зобов'язаннях або зобов'язаннях з оплати податків і зборів (обов'язкових платежів), черговість задоволення кожної вимоги, окремо – розмір неустойки (штрафу, пені). Ухвала є підставою для визначення кількості голосів, що належать кожному кредитору при прийнятті рішення на зборах (комітетах) кредиторів.

Відповідно до ст. 12 Закону “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” господарський суд за клопотанням сторін може:

1. Накладати арешт на все майно або його частину, яке належить боржникам.
2. Забороняти без згоди розпорядника майна укладати та здійснювати угоди, пов'язані з передачею чи продажем майна.

Оголошення необхідне, по-перше, для виявлення всіх кредиторів. Для того, щоб нагадати і виявити себе як кредитора цього боржника, необхідно подати до господарського суду письмову заяву, де вказати свої майнові вимоги. Останні мають бути підтверджені документально. Строк подання такої заяви — один місяць з дня опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство. Із заяв кредиторів, які звертаються з майновими вимогами до боржника після оголошення про порушення справи про банкрутство, справляється державне мито в розмірі 5 мінімальних розмірів заробітної плати. Господарський суд за результатами розгляду вимог сторін своєю ухвалою визнає їх чи відхиляє. Ця ухвала може бути перевірена в порядку нагляду за процедурою, встановленою Господарським процесуальним кодексом України.

Метою оголошення про порушення справи про банкрутство є, по-друге, виявлення можливих санаторів. *Санатори — це особи, які бажають своїми коштами чи майном взяти участь у санації боржника, тобто перебрати на себе всі борги юридичної особи або певну їх частину, що дало б змогу припинити справу про банкрутство.* Ними можуть бути і громадяни, і юридичні особи. Якщо вони бажають взяти участь у санації боржника, то повинні у місячний строк з дня опублікування оголошення подати до господарського суду заяви з письмовим зобов'язанням про переведення на них боргу. У заявах також вказуються умови проведення санації боржника.

Наступним кроком на шляху до засідання суду є проведення зборів кредиторів і створення комітету кредиторів. Перші загальні збори кредиторів повинні відбуватися не пізніше 3 місяців і 10 днів після дати проведення підготовчого засідання суду. Збори вважаються правомочними незалежно від кількості голосів кредиторів, які взяли участь у зборах. Якщо всіх кредиторів письмово попередили про час і місце проведення зборів, збори кредиторів проводяться за місцезнаходженням боржника. Кількість голосів визначається пропорційно сумі вимог кредиторів, включених до реєстру вимог кредиторів.

Оскільки в реєстрі вимог кредиторів неустойка (штраф, пеня) враховується окремо від основного боргу, то на суму штрафних санкцій не нараховуються голоси кредиторів. Зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника—юридичної особи також не можуть входити в об'єкт процедури банкрутства, оскільки вони виникають з внутрішніх відносин боржника. Більш того, угоди, пов'язані з виплатою (виділом) учаснику боржника його частки (частини) в майні, можуть бути визнані недійсними у справі про банкрутство (п. 10 ст. 17 Закону від 07.03.2002 р.). Все це говорить про те, що зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника як і неустойка не включаються до складу грошових вимог і не впливають на визначення розміру голосів кредиторів.

Обов'язок з попередження кредиторів про місце і час проведення перших загальних зборів лежить на розпоряднику майна. На перших загальних зборах кредиторів вирішується тільки одне питання — створення комітету кредиторів (вибори членів комітету, визначення чисельного складу комітету кредиторів, його повноважень).

Відповідно до пунктів 1, 8 ст. 16 Закону представник працівників боржника має право брати участь в усіх зборах кредиторів (засіданнях комітету кредиторів), але не має права голосу. Тому у випадку скликання зборів кредиторів повідомляється представник боржника про місце і час проведення зборів. Закон не передбачає можливості подачі представником працівників боржника скарги у господарський суд на рішення, що приймаються зборами кредиторів, дії господарського керуючого, а також на рішення, ухвали, постанови господарського суду.

Вирішення питань скорочення процедури розпорядження майном і перехід до інших судових процедур належить комітету кредиторів (п. 8 ст. 16 Закону). Заключний етап процедури розпорядження — засідання суду, що є певним етапом для переходу до інших процедур. На такому засіданні приймається рішення про закінчення процедури розпорядження майном і введення процедури санації або відкриття ліквідаційної процедури. Якщо до засідання суду було укладено мирову угоду або погашено борг перед кредиторами, то провадження у справі про банкрутство підлягає припиненню.

В Законі відсутня стаття про закінчення процедури розпорядження майном, де регулювалися б питання переходу (трансфор-

мації) до інших судових процедур залежно від клопотань кредиторів, майнового і фінансового стану боржника тощо. Так, при розгляді справи про банкрутство готелю кредитори тривалий час не могли вирішити, яку судову процедуру вибрати: санацію або ліквідацію. При цьому суду неодноразово доводилось відкладати розгляд справи, щоб кредитори могли визначитися.

В іншому випадку, у справі про банкрутство електромеханічних майстерень, комітет кредиторів більшістю голосів прийняв рішення про банкрутство боржника. При цьому тільки один кредитор, який володіє більшістю голосів — державна податкова інспекція — голосував за банкрутство, інші шість кредиторів пропонували санацію. У цьому випадку результати фінансово-економічного аналізу свідчили про можливість фінансового оздоровлення боржника. За час процедури розпорядження майном була повністю погашена заборгованість по заробітній платі робітникам, здійснювались поточні платежі в бюджет.

У наведених випадках господарський суд позбавлений можливості впливати якимось чином та самостійно вибирати судову процедуру. Така ситуація можлива, наприклад, якщо в ній беруть участь кредитори, що мають більшість голосів. У цьому випадку ці кредитори зацікавлені в швидкій ліквідації і задоволенні своїх вимог, навіть якщо є реальна можливість відновлення платоспроможності, якщо після проведення перших зборів кредиторів з'явилися обставини, які дадуть достатньо підстав вважати, що платоспроможність боржника може бути відновлена.

Після закінчення місячного строку, встановленого для подання заяв з письмовим зобов'язанням про переведення боргу на санацію, господарський суд може винести ухвалу про проведення санації боржника. Така ухвала виноситься:

- а) якщо надійшли пропозиції від бажаючих задовольнити вимоги кредиторів до боржника і виконати його зобов'язання перед бюджетом;
- б) за умови згоди зборів (комітету) кредиторів зі строками виконання цих зобов'язань і на переведення боргу. Якщо юридична особа сама звернулася до господарського суду із заявою про визнання її банкрутом, їй належить право вибору умов санації. В такому разі санація може бути здійснена або шляхом реорганізації (в порядку, встановленому ст. 22 Господарського кодексу України), або шляхом при-

ватизації (в порядку, встановленому приватизаційним законодавством). У разі згоди кредиторів на переведення боргу та заміну боржника господарський суд виносить ухвалу про припинення провадження у справі, в якій затверджує узгоджені кредиторами, санаторами і боржником умови санації юридичної особи-боржника.

Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією зобов'язаний подати до комітету кредиторів для схвалення план санації боржника. До плану входять такі проблеми, як:

- реструктуризація підприємства;
- перепрофілювання виробництва;
- закриття нерентабельного виробництва;
- відстрочка платежів або їх списання;
- продаж частини майна, одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника.

План санації схвалюється комітетом кредиторів і подається до господарського суду.

Законом “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” передбачається можливість проведення державної санації. *Державна санація – це система заходів по відновленню платоспроможності боржника, які можуть здійснюватись власниками майна боржника або інвесторами з метою запобігання банкрутству шляхом реорганізаційних, організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних чи правових заходів відповідно до законодавства України до початку у справі про банкрутство.*

Господарський суд визнає боржника банкрутом у разі:

- відсутності пропозицій щодо проведення санації;
- незгоди кредиторів з умовами санації боржника.

Про визнання боржника банкрутом приймається постанова господарського суду, в якій призначаються ліквідатори з представників зборів кредиторів, банків, фінансових органів, а також Фонду державного (комунального) майна, якщо банкрутом визнано державне підприємство або організацію. Після прийняття постанови про банкрутство друкується оголошення про банкрутство.

На стадії ліквідаційної процедури у випадку визнання боржника банкрутом господарський суд відкриває ліквідаційну процедуру, термін якої не повинен перевищувати 12 місяців. В окремих випадках вона продовжується ще на 6 місяців.

З дня прийняття судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури:

- підприємницька діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції;
- терміни виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважаються такими, що настали;
- припиняється нарахування штрафів, пені і неустойки;
- відомості про фінансовий стан банкрута перестають бути конфіденційними;
- скасовується арешт, накладений на майно боржника;
- вимоги за зобов'язаннями боржника, що виникли під час процедури банкрутства, можуть пред'являтися лише в межах ліквідаційної процедури.

На останній стадії припиняється провадження у справі про банкрутство. Такі дії господарського суду проводяться, якщо:

- боржник не внесений до реєстру суб'єктів підприємницької діяльності;
- подано заяву про визнання банкрутом ліквідованої або реорганізованої юридичної особи;
- у провадженні господарського суду є справа про банкрутство того самого боржника;
- затверджено звіт керуючого санацією боржника;
- затверджено мирову угоду;
- затверджено звіт ліквідатора;
- боржник виконав усі зобов'язання перед кредиторами;
- кредитори не висунули вимог до боржника після порушення провадження у справі про банкрутство за заявою боржника.

Припиняється справа про банкрутство лише при укладенні мирової угоди. Між боржником і кредиторами може укладатися мирова угода в межах положення ст. 35 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. Угодою передбачаються терміни відстрочки або розстрочки платежу. Вона затверджується господарським судом, що зазначається в ухвалі про припинення провадження у справі про банкрутство. Одностороння відмова від виконання вимог мирової угоди не допускається.

Поряд з цим Указом Президента України від 8 липня 1998 р. № 753/98 “Про додаткові заходи щодо посилення ефективності

застосування процедур банкрутства” передбачається ряд заходів, які можуть гарантувати кредиторам виконання їх майнових вимог до боржника. Зокрема, пунктом 2 цього Указу передбачено, що з метою забезпечення майнових вимог кредиторів розпорядник майна може звернутись до господарського суду з клопотанням про застосування таких додаткових заходів:

- накладення арешту на майно і кошт, що належать боржнику;
- стягнення майна у безспірному порядку;
- заборона власнику майна боржника вчиняти певні дії щодо його реорганізації чи ліквідації.

Господарський суд на підставі згоди кредитора може прийняти рішення про проведення спрощеної процедури банкрутства, якою передбачається примусове створення на базі майна банкрута відкритого акціонерного товариства з подальшим продажем акцій на відкритих торгах. Якщо акції не реалізовуватимуться, то вони можуть передаватись кредиторам.

Крім того, за виконання функцій розпорядника майна боржника та ліквідатора банкрутом сплачуються кошти в розмірі не менше 5 % суми боргів.

11.3. Наслідки визнання боржника банкрутом та черговість задоволення претензій кредиторів

На призначених господарським судом ліквідаторів покладаються обов’язки проведення процедури задоволення вимог кредиторів. Для цього вони створюють спеціальний орган – ліквідаційну комісію. Крім представників названих органів, до складу комісії обов’язково включається розпорядник майна боржника.

До функцій ліквідаційної комісії входять:

- інвентаризація та оцінка майна;
- визначення ліквідаційної маси і розпорядження нею;
- вжиття заходів до стягнення дебіторської заборгованості;
- реалізація майна банкрута;
- здійснення інших заходів, спрямованих на задоволення вимог кредиторів відповідно до ст. 210 Господарського кодексу України.

За результатами своєї роботи ліквідаційна комісія складає і подає господарському суду ліквідаційний баланс. Суд зобов'язаний розглянути його, заслухати членів ліквідкому і зборів (комітету) кредиторів. В результаті цього можуть бути винесені ухвали двох (за змістом) видів:

- про затвердження ліквідаційного балансу. Якщо за результатами ліквідаційного балансу не залишилось майна після задоволення вимог кредиторів, виноситься також ухвала про ліквідацію банкрута як юридичної особи;
- про затвердження ліквідаційного балансу і призначення нових ліквідаторів.

Згідно із ст. 9 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” майно банкрута оцінюється за так званою відновною вартістю наявних основних і оборотних коштів з урахуванням кредиторської та дебіторської заборгованості цього підприємства. Вона обраховується, як визначено в методиці оцінки вартості майна під час приватизації. Вона встановлює порядок і спосіб оцінки майна, що приватизується, за відновною вартістю з урахуванням його складу, і використовується для визначення початкової (аукціонної) ціни державного підприємства, розміру статутного фонду господарського товариства, що створюється у процесі приватизації, а також для визначення ціни майна державного підприємства або окремих інвентарних об'єктів при викупі. Майно банкрута оцінюється як цілісний майновий комплекс. Для цього:

- проводиться повна інвентаризація відповідно до положення про інвентаризацію майна державних підприємств, що приватизуються, а також майна державних підприємств та організацій, що передається в оренду, затвердженого постановою КМУ від 2 березня 1993 р. № 1584;
- розробляється баланс, за яким передається майно;
- визначається вартість майна згідно з даними інвентаризації та балансу;
- складається акт оцінки вартості майна як цілісного майнового комплексу.

До переліку майна включаються:

- основні засоби та інші позаобігові активи (в тому числі незавершене будівництво);
- оборотні засоби – запаси і затрати, грошові кошти, розрахунки та інші активи з урахуванням заборгованості.

Продаж майна банкрута проводиться ліквідаційною комісією. Цей орган приймає рішення про продаж майна за погодженням із зборами (комітетом) кредиторів.

Реалізація майна банкрута є гласною акцією. Голова ліквідаційної комісії забезпечує через засоби масової інформації оповіщення про порядок продажу майна банкрута; склад, умови і строки придбання майна.

У першу чергу задовольняються вимоги, забезпечені заставою, вимоги з виплати допомоги звільненим працівникам, а також витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії.

Вдругу чергу погашається зобов'язання перед працівниками підприємства-банкрута.

В третю чергу сплачуються податки до місцевого та державного бюджетів і обов'язкові збори.

Четверта черга є основною для кредиторів, оскільки на цій стадії погашаються їх вимоги, які не забезпечені заставою.

П'ята черга передбачає повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства.

Щодо кожної окремої черги встановлено принцип пропорційності задоволення вимог кредиторів, суть якого полягає у пропорційному розподілі майна між кредиторами (пропорційно належній кожному сумі) у разі недостатності майна для повного задоволення всіх вимог однієї черги.

Погашення боргів має місце у двох випадках:

- щодо вимог, заявлених після закінчення строку, встановленого для їхнього подання (прострочених);
- щодо вимог, не задоволених внаслідок недостатності майна банкрута.

Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів і членів трудового колективу, передається власникові, якщо господарський суд прийняв ухвалу про реорганізацію чи ліквідацію юридичної особи-боржника.

Контрольні запитання

1. Що є юридичною підставою для ліквідації підприємства?
2. Хто є суб'єктом банкрутства?
3. На яку категорію юридичних осіб не поширюється Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”?
4. Що є підставою для застосування банкрутства до суб'єкта підприємницької діяльності?
5. Які стадії включає в себе провадження у справах про банкрутство?
6. У яких випадках господарський суд визнає боржника банкрутом?
7. Які обов'язки покладаються на ліквідаційну комісію?
8. Які юридичні положення передбачаються внаслідок оголошення боржника банкрутом?
9. В якому порядку задовольняються майнові претензії кредиторів?

РОЗДІЛ 12

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДИ ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

12.1. Поняття договору оренди, її об'єкти та суб'єкти

Важливим напрямком підвищення ефективності використання майна державних підприємств і організацій у сучасних умовах є передача його в оренду фізичним та юридичним особам.

Загальне поняття оренди сформульовано в ст. 283 Господарського кодексу України та ст. 759 Цивільного кодексу України. Відповідно до цієї статті орендою визнається засноване на договорі строкове платне користування майном, що необхідне орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності. Виходячи із цього визначення, орендні відносини:

- мають виключно договірний характер і не можуть виникати на підставі планових завдань або інших адміністративно-управлінських актів;
- передбачають передачу майна у тимчасове користування;
- є платними, що забезпечується внесенням орендарем орендодавцеві орендної плати у визначених розмірах.

Орендні відносини регулює, насамперед, Закон України “Про оренду державного та комунального майна”. Його особливість полягає в регулюванні двох груп відносин: організаційних, пов’язаних з передачею в оренду майна державних підприємств та організацій, підприємств, заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, їх структурних підрозділів; майнових між орендодавцями та орендарями щодо господарського використання державного майна, майна, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності.

Цей закон має універсальний характер, оскільки його положеннями (якщо інше не передбачено законодавством та договором оренди) може регулюватися оренда майна інших форм власності.

Для регулювання орендних відносин важливе значення мають й інші акти законодавства України: Цивільний кодекс (глави 58 “Найм, оренда”, 59 “Найм, оренда житла”); Декрети КМУ від 29 грудня 1992 р. № 17-92 “Про укладення договорів оренди приміщень підприємствами й організаціями торгівлі, громадського харчування та сфери послуг” та від 11 січня 1993 р. №5-93 “Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежилых приміщень, що перебувають у державній власності” та ряд інших нормативних актів.

Статтею 283 Господарського кодексу України договір оренди визнається як договір, за яким одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності. Відповідно до Закону України “Про оренду державного та комунального майна” об’єктами оренди є:

- цілісні майнові комплекси державних і комунальних підприємств. Під цілісним майновим комплексом слід розуміти господарський об’єкт із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг) з наданою йому земельною ділянкою, на якій він розміщений, автономними інженерними комунікаціями, системою енергопостачання;
- нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення);
- інше окреме індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення (машини, устаткування та інші облікові одиниці основних засобів, нематеріальні активи, малоцінні та швидкозношувані предмети, виробничі запаси, незавершене будівництво, готова продукція, незавершене капітальне будівництво та інші цінності, що виділяються в самостійний об’єкт оренди).

Суб’єктами оренди є:

I. Орендодавці, до яких належать:

- Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва – щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, яке є державною власністю;

- органи, уповноважені Верховною Радою Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування управляти майном, – щодо цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, яке відповідно належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності;
- підприємства – щодо окремого індивідуально визначеного майна, а з дозволу зазначених вище орендодавців – також щодо цілісних майнових комплексів, структурних підрозділів підприємств (філій, цехів, дільниць) та нерухомого майна.

П. Орендарі, якими можуть бути:

- господарські товариства, створені членами трудового колективу підприємства, його структурного підрозділу;
- інші юридичні особи та громадяни України, фізичні та юридичні особи іноземних держав, міжнародні організації та особи без громадянства. При цьому фізична особа, яка бажає укласти договір оренди державного майна, до його укладення зобов'язана зареєструватись як суб'єкт підприємницької діяльності.

12.2. Порядок укладення договору оренди

Стаття 284 Господарського кодексу України та Закон України “Про оренду державного та комунального майна” регламентують процедуру укладення договору оренди, а ст. 761 Цивільного кодексу України встановлює право передачі майна в оренду. Відповідно до цього законодавчого акту фізичні та юридичні особи, які бажають укласти договір оренди майна підприємств, надсилають заяву, проект договору оренди, а також інші документи згідно з переліком, що визначається Фондом державного майна України. У разі надходження до орендодавця заяви щодо оренди нерухомого майна, що перебуває у державній власності, або підприємства, заснованого на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, орендодавець у п'ятиденний термін після дати реєстрації заяви надсилає копії проекту договору та інших матеріалів органу, уповноваженому управляти відповідним майном.

Якщо підприємство, його структурний підрозділ, щодо цілісного майнового комплексу якого надійшла заява про оренду, або ініціатор укладення договору оренди згідно із законодавством займають монопольне становище на ринку; внаслідок укладення договору оренди підприємець або група підприємців можуть зайняти монопольне становище на ринку; сумарна вартість активів або сумарний обсяг реалізації товарів (робіт, послуг), що належать об'єкту оренди та ініціаторові укладення договору оренди, перевищують показники, визначені законодавством, — орендодавець надсилає копії проекту договору оренди та інших отриманих документів також до органу Антимонопольного комітету України.

Орган, уповноважений управляти відповідним майном державної власності, та орган Антимонопольного комітету України розглядають надіслані орендодавцем копії документів і протягом п'ятнадцяти днів надсилають орендодавцеві висновки (дозвіл або відмову) щодо можливості оренди та умов договору оренди. У разі неодержання орендодавцем висновків у встановлений термін укладення договору оренди вважається погодженим із зазначеними органами.

Орендодавець протягом п'яти днів після закінчення терміну погодження умов договору оренди з органом, уповноваженим управляти відповідним майном, і органом Антимонопольного комітету України, а у випадках, коли заява про оренду майна не потребує узгодження (щодо оренди окремого індивідуально визначеного майна, крім нерухомого), протягом п'ятнадцяти днів після дати її реєстрації дає згоду або відмовляє в укладенні договору оренди майна і повідомляє про це заявника.

Закон “Про оренду державного та комунального майна” містить перелік підстав відмови у передачі в оренду об'єктів. Це, зокрема:

- прийняття рішення компетентним органом про приватизацію цих об'єктів;
- включення об'єкта до переліку підприємств, що потребують залучення іноземних інвестицій згідно з рішенням КМУ чи місцевих органів влади;
- відсутність згоди органу Антимонопольного комітету України на оренду;
- відсутність згоди органу, уповноваженого управляти відповідним майном, на виділення структурного підрозділу.

У випадку відмови в укладенні договору оренди, а також не-одержання відповіді у встановлений термін зацікавлені особи мають право звернутися за захистом своїх інтересів до суду чи господарського суду.

Важливе значення при укладенні договору оренди мають умови оренди. Відповідно до ст. 284 Господарського кодексу України істотними умовами договору оренди є:

—об’єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням її індексації). Оцінка об’єкта оренди здійснюється за “Методикою оцінки вартості об’єктів оренди”, затвердженої постановою КМУ від 10 серпня 1995 р. № 629. Методика передбачає особливості оцінки вартості цілісного майнового комплексу (при цьому обов’язковим є проведення повної інвентаризації відповідно до “Положення про інвентаризацію майна державних підприємств, що приватизуються”, а також майна державних підприємств та організацій;

—термін, на який укладається договір оренди, що визначається за погодженням сторін (ст. 763 Цивільного кодексу України). У разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну договору оренди протягом одного місяця після закінчення терміну дії договору він вважається продовженим на той самий термін і на тих самих умовах, які були передбачені договором. Після закінчення терміну договору оренди орендар, який належним чином виконував свої обов’язки, має переважне право, за інших рівних умов, на продовження договору оренди на новий термін;

—розмір плати за оренду. Річна орендна плата не може перевищувати п’яти відсотків вартості орендованого майна. Методика розрахунку і порядок використання плати за оренду державного майна затверджені постановою КМУ від 4 жовтня 1995 р. № 786. Строки внесення орендної плати визначаються в договорі, проте методика рекомендує в договорі оренди майнового комплексу державного підприємства встановлювати, що сплата орендних платежів має проводитися шоквартально в п’ятиденний термін від дати, встановленої для подання квартальних бухгалтерських звітів (балансів), а за IV квартал — в десятиденний термін від дати, встановленої для подання річного бухгалтерського звіту (балансу).

Орендна плата встановлюється, як правило, у грошовій формі. Залежно від специфіки виробничої діяльності орендаря за

згодою сторін вона може встановлюватись в натуральній або грошово-натуральній формі. Розмір орендної плати може бути змінено за погодженням сторін, а також на вимогу однієї зі сторін у разі зміни тарифів та в інших випадках, передбачених законодавчими актами України. Відповідно до ст. 286 Господарського кодексу України орендар має право вимагати зменшення орендної плати, якщо з незалежних від нього обставин змінилися передбачені договором умови господарювання або істотно погіршився стан об'єкта оренди.

Порядок використання амортизаційних відрахувань.

Амортизаційні відрахування на орендоване майно залишаються у розпорядженні орендаря і використовуються на відновлення орендованих основних фондів. Право власності на майно, придбане орендарем за рахунок амортизаційних відрахувань, належить власнику орендованого майна, якщо інше не передбачено договором оренди.

Відновлення орендованого майна та умови його повернення.

У разі розірвання договору оренди, закінчення терміну його дії та відмови від його продовження або банкрутстві орендаря останній зобов'язаний повернути орендований об'єкт оренди на умовах, зазначених у договорі оренди. Відповідно до ст.ст. 779–780 Цивільного кодексу України у випадку погіршення орендарем стану орендованого майна або його загибелі, він повинен відшкодувати орендодавцеві збитки, якщо не доведе, що погіршення або загибель майна сталися не з його вини.

У випадку поліпшення орендарем стану орендованого майна орендодавець зобов'язаний компенсувати йому зазначені кошти, якщо інше не визначено договором оренди. Вартість покращень стану орендованого майна, зроблених орендарем без згоди орендодавця, які не можна відокремити без шкоди для майна, компенсації не підлягає.

При виконанні договору оренди орендодавець зобов'язаний:

- передати об'єкт оренди орендареві у строки і на умовах, визначених у договорі оренди. У разі порушення цього зобов'язання орендар має право вимагати від орендодавця передачі об'єкта та відшкодування збитків, завданих затриманням передачі, або відмовитись від договору і вимагати відшкодування збитків, завданих йому невиконанням договору оренди;

- проводити за свій рахунок капітальний ремонт зданого в оренду майна, якщо інше не передбачено законом або договором.

Орендар зобов'язаний:

- використовувати та зберігати орендоване майно відповідно до умов договору, запобігати його пошкодженню, псуванню;
- вносити орендну плату своєчасно і в повному обсязі.

Договором оренди можуть бути встановлені й інші обов'язки сторін. Відповідальність сторін за невиконання обов'язків за договором оренди, в тому числі за зміну або розірвання договору в односторонньому порядку, встановлена законодавчими актами України, а також конкретними укладеними договорами оренди.

Умови договору оренди є чинними на весь строк дії договору і у випадках, коли після його укладення законодавством встановлені правила, які погіршують становище орендаря.

12.3. Порядок припинення договору оренди

Відповідно до ст. 26 Закону України “Про оренду державного та комунального майна” одностороння відмова від договору оренди не допускається. Поряд з цим ст. 291 Господарського кодексу України встановлено перелік підстав припинення договору оренди. Ними є:

- закінчення строку, на який було укладено договір оренди;
- викупу об'єкта оренди орендарем;
- ліквідація орендаря;
- знищення об'єкта оренди.

Договір оренди може бути розірвано за погодженням сторін. На вимогу однієї зі сторін договір оренди може бути достроково розірвано за рішенням суду або господарського суду в разі невиконання сторонами своїх зобов'язань та з інших підстав, передбачених законодавчими актами України. Так, відповідно до ст. 783 Цивільного кодексу України дострокове розірвання договору на вимогу орендодавця шляхом пред'явлення позову в суді чи господарському суді можливе у випадках, якщо орендар:

- використовує майно не за призначенням;
- навмисне або з необережності погіршує стан майна;

- не платить протягом трьох місяців з дня закінчення строку платежу;
- не робить капітального ремонту у випадках, коли за законом або за договором капітальний ремонт є його обов'язком.

Дострокове розірвання договору на вимогу орендодавця відповідно до ст. 763 Цивільного кодексу України можливе шляхом пред'явлення позову до суду чи господарського суду:

- якщо орендодавець не робить капітального ремонту, який передбачений угодою;
- якщо майно в силу обставин, за які орендар не відповідає, прийде в непридатний стан для користування.

Відповідно до Декрету КМУ від 11 січня 1993 р. № 5-93 “Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежитлових приміщень, що перебувають у державній власності” договори оренди з користувачами будинків і приміщень, що є в державній власності та належать підприємствам, установам і організаціям на праві повного господарського відання або оперативного управління, вважаються розірваними з моменту прийняття КМУ рішення про розміщення в них центральних державних органів, дипломатичних представництв і консульств іноземних держав.

12.4. Правове регулювання лізингових операцій

Лізинг є різновидом оренди. *Під лізингом Закон України “Про лізинг” та ст. 292 Господарського кодексу України визначають сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією договору лізингу, у тому числі і купівлею предмету лізингу.* Основними видами лізингових операцій за цим Законом є:

1. Оперативний лізинг — це господарська операція, в результаті виконання якої лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на термін не менший терміну, за який амортизується 90% вартості об'єкта лізингу.

2. Фінансовий лізинг — це господарська операція, в результаті укладення якої лізингоодержувач отримує у платне користуван-

ня від лізингодавця об'єкт лізингу на термін, не менший терміну, за який амортизується 60% вартості об'єкта лізингу.

Відповідно до ст. 3 Закону України “Про лізинг” в операціях фінансового лізингу на початкових стадіях беруть участь три суб'єкти:

- виробник або продавець устаткування, який, уклавши угоду купівлі-продажу або поставки, втрачає право власності (право повного господарського відання) на зазначене устаткування;
- орендодавець (лізингова компанія), який укладає договір купівлі-продажу (поставки) з виробником і стає власником устаткування;
- орендар, який отримує майно у володіння та користування і здійснює орендні платежі.

Фінансовий лізинг – це традиційна і найпоширеніша з точки зору техніки її проведення лізингова операція, яка повністю фінансується орендодавцем і тому називається прямою лізинговою операцією – прямим лізингом. Разом з тим, у комерційній практиці використовується непрямий лізинг, при якому до кола суб'єктів, що беруть участь у такій операції, залучається банк, що фінансує угоду. При цьому можуть застосовуватися дві схеми здійснення непрямих лізингових операцій. За першою банк надає лізинговій компанії кредит на придбання устаткування під заставу цього устаткування, а лізингова компанія, здавши устаткування в оренду, сплачує банку кредит і відсотки за користування ним за рахунок отриманої від орендаря орендної плати. За другою схемою банк сам купує устаткування (стає його власником), за допомогою лізингової компанії здає його в оренду і отримує орендні платежі. Роль лізингової компанії зводиться до обслуговування цієї операції. При цьому можливе укладання договору про сумісну діяльність між банком і лізинговою компанією.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке нерухоме і рухоме майно, яке може бути віднесене до основних фондів відповідно до законодавства, в тому числі продукція, вироблена державними підприємствами (машини, устаткування, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка, системи комунікацій тощо), не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг (ст. 807 Цивільного кодексу України).

Суб'єктами лізингу є:

- лізингодавець – суб'єкт підприємницької діяльності, в тому числі банк або небанківська фінансова структура, яка передає майно у користування за договором лізингу;
- лізингоодержувач – суб'єкт підприємницької діяльності, який одержує в користування майно за договором лізингу;
- продавець лізингового майна – суб'єкт підприємницької діяльності, що виготовляє майно або продає власне майно, яке є об'єктом лізингу.

Закон України “Про лізинг” визначає такі форми договору лізингу:

- зворотній – це договір лізингу, який передбачає набуття лізингодавцем майна у власника і передачу його в лізинг;
- пайовий – це здійснення лізингу за участю суб'єктів лізингу на основі укладення багатостороннього договору та залучення одного або кількох кредиторів, які беруть участь в операції лізингу (сума таких коштів не повинна перевищувати 80% вартості об'єкта лізингу);
- міжнародний – це договір лізингу, що здійснюється суб'єктами лізингу, які перебувають під юрисдикцією різних держав, або у випадку перетину майном чи платежем кордону.

Договір лізингу укладається у письмовій формі за участю лізингодавця, лізингоодержувача. Закон визначає перелік істотних умов договору лізингу, до яких належать:

- об'єкт лізингу (склад і вартість майна), умови та терміни його поставки;
- строк, на який укладається договір лізингу;
- розмір, склад та графік сплати лізингових платежів, умови їх перегляду;
- умови переоцінки вартості об'єкта лізингу згідно із законодавством України;
- умови повернення об'єкта лізингу в разі банкрутства лізингоодержувача;
- умови страхування об'єкта лізингу;
- умови експлуатації та технічного обслуговування, модернізації об'єкта лізингу та надання інформації щодо його технічного стану;
- умови реєстрації об'єкта лізингу;

- умови повернення об'єкта лізингу чи його викупу після закінчення дії договору;
- умови дострокового розірвання договору лізингу;
- умови надання відомостей про фінансовий стан лізингоодержувача;
- відповідальність сторін;
- дата і місце укладення договору.

Лізингодавець має право:

- здійснювати за власний рахунок контроль за умовами експлуатації та використання об'єкта лізингу лізингоодержувачем згідно з умовами договору, вимогами та інструкціями продавця щодо експлуатації об'єкта лізингу;
- вимагати повернення майна, переданого в лізинг, що лізингоодержувач не сплатив лізингові платежі протягом встановлених строків;
- вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків, завданих внаслідок його дій або бездіяльності, відповідно до умов договору.

Лізингодавець зобов'язаний:

- передати належне йому на праві власності майно в користування лізингоодержувачеві або за дорученням лізингоодержувача відповідно до його вибору укласти договір купівлі-продажу майна з відповідним продавцем і передати майно в користування лізингоодержувачеві;
- не втручатись у вибір лізингоодержувачем продавця майна та у визначення специфікації об'єкта лізингу;
- набуваючи майно для лізингоодержувача, повідомити продавця про те, що майно призначене для передачі в лізинг конкретній особі;
- своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання перед лізингоодержувачем щодо утримання об'єкта лізингу (ремонт, технічне обслуговування тощо) відповідно до умов договору;
- прийняти об'єкт лізингу від лізингоодержувача після закінчення строку договору лізингу, якщо об'єкт не буде викуплено лізингоодержувачем.

Відповідальність лізингодавця за невиконання або неналежне виконання вказаних вище обов'язків встановлена ст. 808 Цивільного кодексу України.

Лізингоодержувач має право:

- відмовитися від прийняття об'єкта лізингу, який не відповідає умовам договору, затримати належні лізингодавцеві платежі до усунення ним виявленого порушення умов договору за умови попереднього повідомлення лізингодавця;
- вимагати від лізингодавця відшкодування збитків, завданих внаслідок його дій або бездіяльності при виконанні договору лізингу, відповідно до умов договору;
- пред'являти продавцеві об'єкта лізингу всі права та вимоги, що впливають із договору купівлі-продажу цього майна, зокрема щодо його якості та комплектності, строків передачі, гарантійних ремонтів тощо.

Разом з тим, лізингоодержувач зобов'язаний:

- прийняти та належним чином користуватися об'єктом лізингу, утримувати його відповідно до погоджених сторонами умов договору, згідно з якими воно було передано, з урахуванням природного зносу та змін стану майна;
- своєчасно та в повному обсязі за погодженням з лізингодавцем графіком виплачувати лізингові платежі відповідно до умов договору. У разі несплати лізингових платежів протягом двох чергових термінів на вимогу лізингодавця повернути йому об'єкт лізингу;
- у випадку неможливості реалізувати своє право викупу об'єкта лізингу та продовжити строк його використання після припинення дії договору, повернути об'єкт лізингу лізингодавцеві у стані, зазначеному в договорі. Як зазначалося, лізингоодержувач за користування об'єкта лізингу зобов'язаний вносити періодичні лізингові платежі, до складу яких включаються:
 - сума, яка відшкодовує при кожному платежі частину вартості об'єкта лізингу, що амортизується за строк, за який вноситься лізинговий платіж;
 - сума, що сплачується лізингодавцю як відсоток за залучений ним кредит для придбання майна за договором лізингу;
 - плата як винагорода лізингодавцю за отримане у лізинг майно;

- відшкодування страхових платежів за договором страхування об'єкта лізингу, якщо об'єкт застрахований лізингодавцем;
- інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу.

Контрольні запитання

1. Які особливості відносин виникають при передачі державного майна в оренду?
2. Що може бути об'єктом оренди?
3. Хто є суб'єктом орендних відносин?
4. Який порядок укладання орендного договору?
5. Які підстави передачі майна в оренду?
6. Що є основою для припинення договору оренди?
7. У яких випадках здійснюється дострокове розірвання договору оренди?
8. На які види розподіляються лізингові операції?
9. Яка кількість суб'єктів бере участь в операціях фінансового лізингу?
10. Який порядок правового регулювання лізингових операцій?

РОЗДІЛ 13

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

13.1. Поняття та юридичні ознаки біржі, її функції та обов'язки

Біржа визначається як сукупність осіб, що постійно в певному місці здійснюють торговельні операції шляхом укладення певного виду угод.

Основними законами, що регулюють біржову діяльність в Україні є ст.ст. 278–282 та 360 Господарського кодексу України, а також є закони: “Про товарну біржу” і “Про цінні папери та фондову біржу”.

Закон України “Про товарну біржу” визначає умови створення та діяльності товарних бірж на території України. Згідно з ч. 1 ст. 1 закону *товарна біржа є особливий суб'єкт господарювання, який надає послуги в укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарні ціни, вивчає і упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям. Вона засновується шляхом укладення засновниками угоди (засновники сплачують пайовий внесок)*. Біржа діє на підставі статуту, затвердженого засновниками.

Юридичними ознаками біржі є:

- постійне місце взаємодії попиту і пропозиції, тоді як ярмарок лише періодично виконує цю функцію;
- зафіксований контингент клієнтів і відвідувачів;
- здійснення товарообігу поза біржею.

Фондова біржа – це акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів і сприяє формуванню біржового курсу.

Об'єктами операцій фондової біржі є:

- акції;
- облігації республіки, місцевих позик і підприємств;
- казначейські зобов'язання республіки;

- ошадні сертифікати;
- векселі.

З точки зору правового становища фондова біржа являє собою підприємство у формі акціонерного товариства, яке зосереджує в собі попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу.

Товарні біржі класифікуються на види:

1. Залежно від характеру асортименту товарів поділяються на:
 - вузькоспеціалізовані (предметом торгівлі на таких біржах є один вид товару);
 - спеціалізовані (предметом біржової торгівлі є, як правило, однотипні групи товарів);
 - універсальні (предметом торгівлі є широкий асортимент різноманітних товарів).
2. Залежно від характеру біржових угод виділяють:
 - біржі реального товару, на яких предметом купівлі-продажу є реальний товар (як вироблений, так і намічений для виготовлення);
 - ф'ючерсні, на яких здійснюється торгівля не реальними товарами, а контрактами;
 - опційні, предметом торгів на яких є тільки права на купівлю або продаж реальних товарів або контрактів на них у наступному періоді;
 - комплексні, на яких укладаються угоди щодо реального товару, а також ф'ючерсні та опційні угоди.
3. Залежно від ступеня відкритості поділяються на:
 - відкриті (публічні), на яких крім членів біржі в біржових операціях можуть брати участь і відвідувачі торгів (постійні і разові);
 - закриті, на яких право участі в біржових торгах і укладання біржових угод мають лише члени цієї товарної біржі.

До основних функцій біржі відносяться:

- товаророзподільна (товарна біржа виконує функцію товаророзподільного каналу або механізму, завдяки якому товар розподіляється між споживачами за реальною ціною);
- ринкоорганізуюча (товарна біржа є свого роду господарюючим суб'єктом, який організовує ринок. Тому її ще називають організованим ринком. Вона створює необхідні умови учасникам біржових торгів у їх проведенні;

- стандартизаційна (продукція, що надходить на біржу, має відповідати стандартам);
- узгодження попиту і пропозицій (товарна біржа – це місце, де узгоджуються попит і пропозиція на певний біржовий товар);
- регулятивна (товарна біржа є регулятором цін. Завдяки коливанню біржового попиту і біржової пропозиції тут не може бути державного регулювання цін);
- стабілізаційна (товарна біржа стабілізує ціни на біржовий товар. Функція стабілізації цін здійснюється через механізм біржової спекуляції або гри на підвищення і зниження цін);
- котирувальна (біржа є місцем так званого біржового котирування цін. Біржове котирування – це реєстрація біржовими органами курсів цін, що виникають стихійно, на окремі біржові товари (цінні папери) з урахуванням укладених біржових угод);
- інформаційна (біржа здійснює збір і обробку ринкової інформації, тобто є інформаційним центром ринку щодо виробництва біржового товару, динаміки попиту на товари, цін на біржових та інших ринках тощо. Біржа забезпечує інформаційне обслуговування своїх клієнтів, у тому числі шляхом видання біржового бюлетеня – періодичного органу, в якому публікуються курси цін на товари чи цінні папери);
- арбітражна (товарна біржа виконує арбітражні функції, тобто розглядає спори між членами біржі, а також між членами біржі та їх контрагентами. Рішення арбітражу біржі є обов'язковими і мають силу виконавчого документа. Відповідно до викладених функцій товарні біржі діють за певними принципами, користуються правами та несуть встановлені законом обов'язки).

Основними принципами діяльності бірж є:

- рівноправність учасників біржових торгів;
- застосування вільних (ринкових) цін;
- публічне проведення біржових торгів.

Товарна біржа має право:

- встановлювати відповідно до чинного законодавства власні правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, які є обов'язковими для всіх учасників торгів;

- створювати підрозділи біржі та затверджувати положення про них;
- розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти;
- засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах.
- укладати міжбіржові угоди з іншими біржами, мати своїх представників на них, у тому числі на біржах, розташованих за кордоном України;
- видавати біржові бюлетені, довідники та інші інформаційні та рекламні видання;

До основних обов'язків біржі, передбачених ст. 4 Закону “Про товарну біржу”, відносяться:

- створення необхідних умов для біржової торгівлі,
- регулювання біржових операцій;
- встановлення цін на підставі співвідношення попиту та пропозиції на товари, що обертаються на біржі;
- надавати членам і відвідувачам біржі організаційні та інформаційні послуги;
- забезпечувати збір, обробку і розповсюдження інформації, що стосується кон'юнктури ринку.

Біржа зобов'язана надавати організаційні та інші послуги членам і відвідувачам біржі, здійснювати збирання, обробку і поширення інформації, пов'язаної з кон'юнктурою ринку.

13.2. Види біржових угод та правила біржової торгівлі

Залежно від місця укладання закон розрізняє біржові та позабіржові угоди. Біржовими угодами є дії громадян і організацій щодо встановлення, зміни або припинення цивільних прав або обов'язків, які вчинені на біржі в результаті біржових торгів. Укладаються ці угоди через посередників – брокерські контори чи брокерів, а не самими продавцями і покупцями реального товару. Виконуються біржові угоди поза біржею (товару як такого на біржі немає). Біржова угода має юридичні ознаки звичайної угоди щодо змісту, структури тексту, форми тощо. Щоб відрізнити біржові угоди від звичайних, небіржових, законодавець, по-перше, визначає,

що діяльність щодо їх укладення називається біржовими операціями; по-друге, встановлює особливі умови, яким має відповідати біржова угода. Предметом біржової угоди є так званий біржовий товар. Відповідно до ст. 15 Закону України “Про товарну біржу” біржова угода може бути укладена на купівлю-продаж, поставку та обмін товарів, які допущені для обігу на товарній біржі. Вимоги до біржового товару регулюються правилами біржової торгівлі окремих бірж.

Вони здійснюють обмін товарів, що характеризуються якісною однорідністю.

Обов’язковою вимогою є те, що біржовий товар не повинен потребувати додаткового узгодження його характеристик. Товар, який подається біржі, має відповідати встановленим стандартам. Якщо він частково втратив споживчі якості, відповідні дані мають бути відомі всім учасникам біржового торгу.

Відмінність між біржовими і небіржовими угодами полягає також у тому, що суб’єктами (учасниками) біржових угод можуть бути лише члени біржі.

Біржові угоди за різними критеріями поділяються на види. Найбільш загальним критерієм поділу є час виконання угоди. Згідно з цим критерієм є угоди:

— *з негайним виконанням*. Такі угоди передбачають придбання або відчуження товару шляхом негайного виконання угоди. За такою угодою товар має знаходитися на одному з вказаних біржею складів і передаватися покупцеві негайно. Конкретний термін визначається Правилами біржової торгівлі;

— *термінові*. Згідно з такими угодами організація-продавець передає у певний, визначений сторонами строк у власність (повне господарське відання) організації-покупця товар, а покупець зобов’язується прийняти і оплатити товар на умовах (щодо строку платежу, ціни), встановлених договором. По суті, це договори поставки біржового товару, строки виконання яких визначаються на майбутнє. Оскільки йдеться про поставки в майбутньому, така біржова угода називається угодою на строк, або форвардною угодою.

Видами біржових угод є:

1. Форвардний контракт — стандартний документ, який засвідчує зобов’язання особи придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час укладення та-

кого форвардного контракту. При цьому будь-яка сторона форвардного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, визначених цивільним законодавством. Претензії щодо невиконання або неналежного виконання форвардного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту форвардного контракту.

Продавець форвардного контракту не може передати (продати) зобов'язання за цим контрактом іншим особам без згоди покупця форвардного контракту.

Покупець форвардного контракту має право без погодження з іншою стороною контракту в будь-який момент до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту продати такий контракт будь-якій іншій особі, включаючи продавця такого форвардного контракту.

Строк його виконання зазначається у біржовому контракті. Найбільша тривалість цього строку також регулюється біржею в Правилах біржової торгівлі. До угод на строк відносяться також біржові угоди з товаром, який знаходиться в дорозі, а також з товаром з наступним надходженням. Характерною особливістю угоди на строк є те, що договори такого роду можна багаторазово перепродавати на біржі аж до моменту остаточної поставки товару.

2. Ф'ючерсний контракт — контракт, предметом якого є стандартний біржовий контракт на стандартизований товар з визначеним наперед строком виконання, але за ціною, встановленою на день укладання контракту.

Ф'ючерсний контракт визначається Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” як стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

При цьому будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, визначених цивільним законодавством.

Покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з продавцем контракту.

Особливості ф'ючерсної угоди полягають у тому, що:

- предметом ф'ючерсної угоди є купівля-продаж біржового контракту на певний товар, а не реального товару;
- предмет контракту і сам контракт мають бути стандартними (в тому числі щодо кількості та якості товару, способу встановлення ціни тощо), оскільки це необхідно для підтримки біржового обігу ф'ючерсів;
- біржовий контракт (предмет ф'ючерсу) укладається за умови, що він має вказане біржею стандартне місце поставки, але може вільно продаватись і купуватись на біржі протягом усього строку своєї дії;
- особливістю прав продавця ф'ючерса є можливість зворотного його викупу за біржовим курсом (ціною ф'ючерсного ринку) у будь-який момент до закінчення ліквідаційного строку. Зі свого боку, покупець має право вільного продажу ф'ючерса за таким самим курсом і до того самого строку.

3. Опціонна угода — стандартний документ, який засвідчує право придбати (продати) цінні папери (товари, кошти) на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту. Перший продавець опціону (емітент) несе безумовне та безвідкличне зобов'язання щодо продажу цінних паперів (товарів, коштів) на умовах укладеного опціонного контракту. Будь-який покупець опціону має право відмовитися у будь-який момент від придбання таких цінних паперів (товарів, коштів).

Претензії стосовно неналежного виконання або невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту опціону. Опціон може бути проданий без обмежень іншим особам протягом строку його дії.

Стаття 281 Господарського кодексу України визначає обов'язковий зміст правил, коло питань діяльності біржі, на які вони поширюються, основні заборони, що мають діяти на товарній біржі. Вони регулюють:

- порядок здійснення біржових операцій;
- порядок ведення біржової торгівлі;
- процедуру біржової третейської комісії з цих питань.

Правила біржової торгівлі визначають:

- строк та місце проведення біржових операцій;
- склад учасників біржових торгів і сукупність вимог, що ставляться до них;
- порядок здійснення та реєстрації біржових операцій;
- порядок надання та розмір плати за користування послугами біржі;
- відповідальність учасників та працівників біржі за невиконання або неналежне виконання правил біржової торгівлі;
- інші положення, встановлені органами управління біржі.

Правила біржової торгівлі затверджуються загальними зборами членів біржі або уповноваженим ними органом.

Закон України “Про товарну біржу” передбачає, що на кожній товарній біржі мають діяти загальні заборони, а саме:

- забороняються купівля і продаж товарів та контрактів з метою впливу на динаміку цін (тобто навмисна їхня скупка) як однією особою безпосередньо, так і через підставних осіб;
- забороняються будь-які погоджені дії учасників біржової торгівлі з метою зміни чи фіксації поточних біржових цін;
- забороняється поширення неправдивих відомостей, що можуть призвести до штучної зміни кон’юнктури.

Правила біржової торгівлі регулюють процедуру проведення біржових торгів, яка має приблизно такий вигляд:

1. Юридична особа, що бажає купити або продати біржовий товар, подає брокеру заявку за встановленою формою з повною інформацією щодо предмета угоди в строк, встановлений Правилами (як правило, не пізніше ніж за три доби до проведення торгів). Заявки реєструються і вводяться до банку даних (інформаційної системи) біржі, де вони знаходяться протягом певної кількості торгів, встановленої Правилами.

Найвні товари, що вимагають негайної реалізації (протягом одного біржового дня), виставляються на біржі шляхом безпосереднього подання заявки біржовому брокеру у встановлений час. Якщо такі товари не продані протягом дня, вони або знімаються з торгів, або за згодою брокера-продавця вводяться в банк даних.

2. У визначений час (за день до початку торгів) брокери мають одержати інформаційні листи, в яких зазначаються перелік виставлених на торги товарів на цей біржовий день, їх кількість,

ціна. Варто відмітити, що перед початком торгів проводиться реєстрація брокерів, що прибули на торги. Після цього вони допускаються в торговельний зал біржі.

3. Торги розпочинаються за встановленим сигналом. Після цього виставлені на торги товари оголошуються на інформаційному табло (на деяких біржах голосом). У момент оголошення брокер-продавець і брокер-покупець голосом і спеціальними професійними жестами домовляються щодо укладення майбутньої угоди.

4. Закінчуються біржові торги згідно із встановленим сигналом, після чого укласти біржові угоди не можна.

Біржова угода вважається укладеною з моменту її реєстрації на біржі. Оформлення і реєстрацію біржових угод усіх видів здійснює реєстраційне бюро (палата) біржі у встановлений Правилами час. Зареєстровані на біржі угоди не підлягають нотаріальному засвідченню.

За порушення Правил біржової торгівлі встановлюються (в самих же Правилах) санкції, які застосовуються біржею. Ними можуть бути штрафи у визначених розмірах, хоча може застосовуватися і така санкція, як позбавлення брокера права протягом певного часу брати участь у торгах.

Правила біржової торгівлі приймаються від імені біржового комітету його відповідальним представником (наприклад, генеральним директором біржі).

13.3. Правовий статус фондової біржі та захист громадян-інвесторів на фондовому ринку

Фондова біржа, відповідно до ст. 360 Господарського кодексу України і Закону України “Про цінні папери і фондову біржу”, являє собою організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами, що можуть вільно продаватися і купуватися. Вона зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та виконує функції, пов’язані з обігом цінних паперів.

Фондова біржа створюється у формі акціонерного товариства (закритого або відкритого) не менш як 20 засновниками —

торговцями цінними паперами (банками, акціонерними товариствами, статутний фонд яких сформовано за рахунок виключно іменних акцій, та іншими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом їхньої діяльності). Засновники повинні мати дозвіл на здійснення комерційної і комісійної діяльності з цінними паперами. Фондова біржа набуває прав юридичної особи з моменту її реєстрації.

Статут та правила фондової біржі затверджуються її вищим органом — зборами акціонерів.

У статуті фондової біржі визначаються:

- 1) її найменування і місцезнаходження;
- 2) найменування і місцезнаходження засновників;
- 3) розмір статутного фонду;
- 4) умови і порядок прийняття в члени і виключення членів фондової біржі;
- 5) права і обов'язки членів біржі;
- 6) організаційна структура;
- 7) компетенція і порядок створення керівних органів;
- 8) порядок і умови відвідування біржі;
- 9) порядок і умови застосування санкцій, встановлених біржею;
- 10) порядок припинення діяльності.

У статуті можуть передбачатися інші положення, що стосуються створення і діяльності фондової біржі.

Варто відмітити, що правила фондової біржі є локальним нормативним актом, що регламентує її діяльність, пов'язану з торгівлею цінними паперами. У зв'язку з цим правила повинні передбачати:

- 1) види угод, що укладаються на фондовій біржі;
- 2) порядок торгівлі на біржі;
- 3) умови допуску цінних паперів на біржу;
- 4) умови і порядок передплати на цінні папери, що котируються на біржі;
- 5) порядок формування цін біржового курсу та їх публікації;
- 6) обов'язки членів біржі щодо ведення обліку та інформації, внутрішній розпорядок роботи комісій фондової біржі, порядок їхньої діяльності;
- 7) систему інформаційного забезпечення фондової біржі;

- 8) види послуг, що надаються біржею, і розмір плати за них;
- 9) правила ведення розрахунків на біржі;
- 10) інші положення, що стосуються діяльності біржі.

Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” передбачає особливі умови припинення діяльності фондової біржі. Її діяльність припиняється у тому разі, коли число членів біржі стає меншим за 10. Якщо у фондовій біржі залишилося 10 членів, її діяльність припиняється у випадку неприйняття нових членів протягом шести місяців.

Порядок захисту громадян-інвесторів на фондовому ринку передбачений Указом Президента України від 8 липня 1998 р. “Про фонд захисту громадян-інвесторів на фондовому ринку”. Відповідно до цього нормативного акту основним завданням створюваного Фонду захисту громадян-інвесторів на фондовому ринку є зниження ризику втрати коштів громадянами-інвесторами під час здійснення операцій з цінними паперами. Учасниками фонду є торговці цінними паперами та комерційні банки, які мають дозвіл Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення діяльності з випуску та обліку цінних паперів. Фонд не вправі займатися підприємницькою та інвестиційною діяльністю з метою отримання прибутку.

Учасники фонду зобов’язані стати на облік у фонді не пізніше 60 днів з дня отримання дозволу на здійснення діяльності з випуску та обігу цінних паперів. Після взяття на облік у фонді кожний учасник сплачує реєстраційний збір у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Поряд з цим учасники фонду щоквартально не пізніше 20 числа місяця наступного за звітним кварталом сплачують поточні внески в розмірі 0,2 відсотка загального обсягу коштів, отриманих за виконання ними договорів.

Кошти фонду розміщуються в:

- державні цінні папери;
- депозитні рахунки комерційних банків.

Вищим органом управління фондом є адміністративна рада, до складу якої входить голова і чотири члени. Вона обирається на чотири роки. Засідання її проводяться не рідше двох разів в місяць. До основних напрямків її діяльності входять питання про визначення основних напрямків діяльності фонду, представництва в господарському суді, ліквідаційних комісіях, затвердження кошторисів і т. ін.

Державний контроль за діяльністю фонду здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Контрольні запитання

1. Які функції виконує товарна біржа?
2. Якими правами регулюється діяльність біржі?
3. Які види угод визначаються чинним законодавством?
4. Які особливості мають ф'ючерсні угоди?
5. Якими правами передбачається біржове функціонування?
6. Яка процедура проведення біржових торгів?
7. За якої умови створюється фондова біржа?
8. Що передбачають правила діяльності фондової біржі?
9. Яким чином припиняється функціонування фондової біржі?

РОЗДІЛ 14

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ЦІНОУТВОРЕННЯ

14.1. Поняття та функції ціни. Політика ціноутворення

Згідно зі статтею 189 Господарського кодексу України ціна є формою грошового визначення вартості продукції, робіт, послуг. Ціна відображає споживчі їх властивості, купівельну спроможність грошової одиниці, ступінь рідкості товарів, характер та силу конкуренції, рівень державного контролю, психологію поведінки ринкових суб'єктів.

Ціна складається під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних факторів і може бути різних видів:

- державною і ринковою;
- регульованою і трансферною;
- гуртовою і роздрібною;
- світовою і внутрішньою;
- договірною і прейскурантною.

Вона є головним та ефективним механізмом координації економічної поведінки суспільства в країнах зі змішаною економікою і відповідає вимогам вузькоспеціалізованого господарства.

Ціні властиві такі функції:

1) обліку і виміру затрат суспільної праці. Виконуючи її, ціна виступає одним з найважливіших показників народногосподарського виробництва, є орієнтиром для прийняття господарських рішень;

2) пропорційності та рівноваги в господарстві. Саме через ціну здійснюється зв'язок між виробництвом і споживанням, пропозицією і попитом. В умовах пропорційного розподілу засобів виробництва і праці між галузями рівновага на ринку підтримується за допомогою цін, що відповідають суспільно необхідним затратам;

3) стимулююча. В народному господарстві ціни можуть сприяти або перешкоджати збільшенню виробництва і споживання тих

або інших товарів. Так, занижені ціни, які не забезпечують нормальну рентабельність, завдають збитків, не зацікавлюють підприємства у нарощуванні обсягів виробництва. В той же час завищені ціни, які дають змогу отримати надмірний прибуток, створюють для підприємства незаслужені економічні привілеї і водночас можуть викликати розширення виробництва, що не відповідає суспільним потребам;

4) розподільна. Вона пов'язана з можливістю відхилення ціни від вартості. Так, встановлення високих цін на певну продукцію чи товар дає змогу державі перерозподіляти кошти шляхом встановлення дотацій на інші товари.

Ринкові перетворення в економіці спрямовані на перебудову не лише існуючої системи цін, а й організації самого процесу ціноутворення. Підвищення відповідальності господарюючих суб'єктів, з одного боку, і необхідність реорганізації в діяльності органів ціноутворення та контролю за цінами, з іншого, визначили лінію на демократизацію політики ціноутворення. Вона спрямована на забезпечення:

- рівних економічних умов і стимулів для розвитку всіх форм власності, економічної самостійності підприємств, організацій та адміністративно-територіальних регіонів України;
- збалансованого ринку засобів виробництва, товарів і послуг;
- протидії монопольним тенденціям виробників продукції, товарів та послуг;
- об'єктивних співвідношень у цінах на промислову та сільськогосподарську продукцію, що забезпечує еквівалентність обміну;
- розширення сфери застосування вільних цін;
- підвищення якості продукції;
- соціальних гарантій насамперед для низькооплачуваних та малозабезпечених громадян, включаючи систему компенсаційних виплат у зв'язку зі зростанням цін і тарифів;
- створення необхідних економічних гарантій для виробників;
- орієнтації цін внутрішнього ринку на рівень цін світового ринку.

Постановою КМУ від 18 грудня 1998 р. “Про удосконалення порядку формування цін” встановлено, що формування, встановлення та застосування цін суб'єктом підприємництва на тери-

торії України здійснюється виключно у національній грошовій одиниці. Ціна вважається обґрунтованою при врахуванні доларового еквівалента лише в частині імпоротної складової структури ціни.

14.2. Види цін та порядок їх встановлення

Відповідно до ст.ст. 190–191 Господарського кодексу України ціни і тарифи поділяються:

I. За способом встановлення на:

а) вільні ціни і тарифи, які, в свою чергу, можуть бути:

- договірні;
- ціни, що встановлюються самостійно господарюючими суб'єктами.

Вільні ціни і тарифи встановлюються на всі види продукції, товарів і послуг, за винятком тих, щодо яких здійснюється державне регулювання цін і тарифів.

б) комунальні фіксовані ціни і тарифи, регулювання яких здійснюється шляхом встановлення:

- державних фіксованих цін і тарифів;
- граничних рівнів цін і тарифів або граничних відхилень від державних фіксованих цін і тарифів.

Державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи встановлюються на ресурси, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, на товари і послуги, що мають вирішальне соціальне значення, а також на продукцію, товари і послуги, виробництво яких зосереджено на підприємствах, що займають монопольне становище на ринку.

Державні фіксовані та регульовані ціни встановлюються державними органами України. Постановою від 25 грудня 1996 р. № 1548 КМУ затвердив повноваження центральних органів виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін і тарифів на окремі види продукції, товарів і послуг. До органів, наділених повноваженнями щодо встановлення цін і тарифів, цією постановою віднесені Мінекономіки, Мінтранс, Мінзв'язку, Мінфін, Міносвіти, інші міністерства та відомства, а також Рада

міністрів Автономної Республіки Крим, обласні та міські (міст Києва і Севастополя) державні адміністрації.

Державні ціни повинні враховувати середньогалузеву собівартість продукції і забезпечувати мінімальний рівень рентабельності продукції, на яку вони поширюються.

Особливості має ціноутворення при здійсненні експортно-імпортних операцій. Відповідно до ст.ст. 11, 14 Закону України “Про ціни і ціноутворення” у розрахунках із зарубіжними партнерами застосовуються зовнішньоторговельні ціни, що формуються відповідно до цін і умов світового ринку. Такі ціни називаються індикативними цінами.

Під індикативними розуміються ціни на товари, які відповідають цінам, що склалися чи складаються на певний товар на ринку експорту – імпорту в момент здійснення експортної чи імпортної операції з урахуванням умов поставки, умов здійснення розрахунків, визначених згідно з законодавством України.

Індикативні ціни на товари встановлює Міністерство економіки України та уповноважені ним організації на базі результатів аналізу інформації, одержаної від митних, фінансових, статистичних державних органів та інших установ і організацій України. При їх встановленні враховуються стандарти якості товарів, чинні в Україні та визнані у світовій практиці, передбачені законодавством України, умови поставки і розрахунків, стан кон’юнктури зовнішніх та внутрішніх ринків, цінова інформація та прогнози.

Конкретне рішення про запровадження індикативних цін на відповідні товари приймає та переліки індикативних цін затверджує Міністерство економіки України. Інформація про індикативні ціни публікується в газеті “Урядовий кур’єр” один раз в місяць не пізніше 5 числа.

II. За суб’єктом ціноутворення ціни поділяються на:

1. Оптові. Оптова ціна включає в себе собівартість, прибуток (норматив прибутку) і податок на додану вартість. Якщо продукцію (товар) віднесено у встановленому законодавством порядку до підакцизних, до її ціни включається акцизний збір – непрямий податок на високорентабельні та монопольні товари. У такому разі податок на додану вартість обчислюється з урахуванням суми акцизного збору.

При реалізації продукції (товарів) через посередників за вільними цінами до ціни включаються також постачальницько-збутові надбавки (націнки), граничний розмір яких може обмежуватися державою.

2. Роздрібні ціни. Такі ціни на товари формуються, виходячи з оптової ціни, шляхом включення до неї торговельної надбавки (націнки). Ці ціни застосовуються у відносинах між підприємствами торгівлі та населенням, що споживає товари.

3. Закупівельні. Вони застосовуються при розрахунках за виражену сільськогосподарськими товаровиробниками продукцію.

14.3. Правове регулювання контролю за додержанням дисципліни цін та відповідальність за її порушення

Державний контроль за цінами здійснюється головним чином при встановленні і застосуванні державних фіксованих та регульованих цін і тарифів. Щодо сфери дії вільних цін контролюється правомірність їх застосування шляхом декларування та додержання вимог антимонопольного законодавства.

Контроль за додержанням державної дисципліни цін здійснюють спеціальні органи – державні інспекції з контролю за цінами, систему яких очолює Державна інспекція з контролю за цінами.

Закон України “Про ціни і ціноутворення” не регулює детально правовий статус державних органів контролю за цінами, права та обов’язки їхніх посадових осіб. Він лише містить норму, відповідно до якої державні органи, що здійснюють контроль за цінами, та їх посадові особи мають права, виконують обов’язки і несуть відповідальність, передбачені Законом України “Про державну податкову службу”.

Відповідно до положень Закону України “Про ціни та ціноутворення” державні інспекції з контролю за цінами мають право:

- здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів та інших фінансових документів;

- одержувати від службових осіб у письмовій формі пояснення, довідки, відомості з питань, що виникають під час перевірок;
- обстежувати виробничі, складські, торговельні приміщення підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та місця їх знаходження;
- вимагати від керівників та інших службових осіб підприємств, установ і організацій усунення виявлених порушень законодавства про ціни;
- призупиняти операції підприємств за розрахунковими, валютними, іншими рахунками в банках у разі відмови у проведенні документальної перевірки та в інших передбачених законом випадках;
- накладати адміністративні штрафи на керівників та інших службових осіб підприємств, установ, організацій за порушення державної дисципліни цін.

Закон України “Про ціни і ціноутворення” зобов’язує господарюючих суб’єктів у встановленому порядку подавати необхідну інформацію для здійснення контролю за правильністю встановлення і застосування цін.

Відповідальність господарюючих суб’єктів за порушення державної дисципліни цін встановлена ст. 14 “Про ціни і ціноутворення”. Відповідно до цих законодавчих актів вся необґрунтовано одержана господарюючими суб’єктами сума виручки в результаті порушення державної дисципліни цін підлягає вилученню до відповідного бюджету залежно від підпорядкованості підприємства, організації. Крім того, у позабюджетні фонди місцевих бюджетів стягується штраф у двократному розмірі необґрунтовано одержаної суми виручки. Вказані суми списуються з рахунків підприємств і організацій у банківських установах за рішенням суду чи господарського суду на підставі рішення державної інспекції з контролю за цінами. У разі незгоди підприємства, установи, організації з рішенням державної інспекції з контролю за цінами воно може бути оскаржене в господарському суді.

Відповідно до п. 24 Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення та п. 19 Положення про поставку товарів народного споживання покупець в односторонньому порядку має право відмовитися від виконання договорів при завищенні постачальником цін на продукцію.

Контрольні запитання

1. Що становить основу ціни як економічної категорії?
2. Які функції виконує ціна в період становлення ринкових відносин?
3. Що забезпечує в Україні політика ціноутворення?
4. За якими способами розподіляються ціни?
5. Які особливості має ціноутворення при здійсненні експортно-імпортних операцій?
6. Що таке індикативна ціна?
7. Яким органом здійснюється в Україні контроль за додержанням державної дисципліни цін?
8. Які функції Державної інспекції з контролю за цінами?
9. Яка відповідальність передбачена чинним законодавством за порушення державної дисципліни ціноутворення?

РОЗДІЛ 15

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ

15.1. Поняття та види кредиту. Кредитний договір

У ст. 334 Господарського кодексу України *банк визначається як фінансова установа, функцією якої є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення їх на власних умовах і на власний ризик.*

Однією з основних функцій банків є проведення кредитних операцій. Відповідно до ст. 345 Господарського кодексу України *кредитна операція – це розміщення банками від свого імені на власних умовах і на власний ризик залучених коштів.* В юридичній літературі під кредитними правовідносинами розуміють всі кредитні відносини, що виникають при наданні (передачі, використанні і поверненні) грошових коштів або інших речей, визначених родовими ознаками, на умовах повернення.

Більш повне визначення дає Положення “Про кредитування,” затверджене постановою Правління Національного банку України від 28 вересня 1995 р. № 246. Ним визначається кредит як позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості повернення, строкості, платності та цільового характеру використання.

Кредитна операція – це договірні правовідносини щодо надання кредиту, які супроводжуються записами в банківських рахунках, з відповідним відображенням у балансах кредитора та позичальника.

Суб'єкти господарської діяльності можуть використовувати такі види кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний, бланковий, консорціумний.

1. Банківський кредит надається суб'єктам кредитування всіх форм власності у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором.

Форми банківського кредиту:

- короткострокові — до одного року; можуть надаватися у разі тимчасових фінансових труднощів, що пов'язані з витратами виробництва та обігом матеріальних активів господарюючих суб'єктів;
- середньострокові — до трьох років; можуть надаватися на фінансування капітальних вкладень;
- довгострокові — понад три роки; можуть надаватися для формування основних фондів.

Крім того, банківські кредити поділяються за:

– **рівнем забезпеченості:**

- а) забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
- б) гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої сторони);
- в) з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);
- г) незабезпечені (бланкові);

– **ступенем ризику:**

- а) стандартні кредити;
- б) кредити з підвищеним ризиком;

– **методами надання:**

- а) кредити, що надаються у разовому порядку;
- б) кредити, що надаються відповідно до кредитної лінії;
- г) гарантійні;

– **строками погашення:**

- а) кредити, що погашаються водночас;
- б) кредити, що погашаються у розстрочку;
- в) кредити, що погашаються достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);
- г) кредити, що погашаються з регресією платежів;
- д) кредити, що погашаються після обумовленого періоду (місяця, кварталу).

Банківське кредитування здійснюється за такими принципами:

- забезпеченості;

- повернення;
- строковості;
- платності;
- цільової спрямованості.

2. Комерційний кредит є товарною формою кредиту, яка вивчає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності. Учасники кредитних відносин при комерційному кредиті регулюють свої стосунки і можуть використовувати платіжні засоби у вигляді векселів.

Погашення комерційного кредиту може здійснюватися на підставі:

- оплати боржником за векселем;
- передачі векселя відповідно до чинного законодавства іншій юридичній особі (крім банків та інших кредитних установ);
- переоформлення комерційного кредиту на банківський.

3. Лізинговий кредит — це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

4. Іпотечний кредит — це особливий вид відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

5. Консорціумний кредит — це форма кредиту, що надається банківським консорціумом шляхом акумулювання кредитних ресурсів, отриманих в результаті проведення консорціумних операцій.

Згідно зі ст. 5 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, банки здійснюють залучення і розміщення кредитів. При цьому комерційні банки здійснюють кредитні операції в межах кредитних ресурсів, які вони утворюють у процесі своєї діяльності. У разі необхідності вони можуть на договірних умовах позичати ресурси один в одного або одержувати позички в Національному банку України (міжбанківські кредити),

Статті 345–349 Господарського кодексу України та Положення Національного банку України “Про кредитування” містять вимогу надавати кредити шляхом укладення договорів в письмовій формі.

До умов кредитного договору відносяться:

- об'єкти кредитування;
- розмір кредиту;

- умови видачі та погашення позички;
- відсоткові ставки за користування кредитом;
- умови здійснення банківського контролю за використанням коштів;
- способи забезпечення виконання зобов'язань клієнтом;
- майнова відповідальність за порушення умов договору тощо.

Форма договору затверджена Національним банком України.

Поряд з цим суб'єкти підприємницької діяльності – резиденти України – відповідно до ст. 4 Закону “Про зовнішньоекономічну діяльність” мають право на отримання кредитів у іноземних суб'єктів господарської діяльності. Отримання і погашення кредитних ресурсів має здійснюватися через систему кореспондентських рахунків, відкритих уповноваженими банками або Національним банком України в іноземних банках.

Відповідно до ст. 5 Декрету КМУ від 19 лютого 1993 р. № 15-93 “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо термін і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі, потребують індивідуальної ліцензії Національного банку України. Для її отримання господарюючий суб'єкт повинен подати в НБУ:

- клопотання позикодавця;
- лист уповноваженого банку зі згодою на обслуговування кредиту і експертною оцінкою банку окупності проекту;
- кредитну угоду.

Для отримання індивідуальної ліцензії на залучення кредитних ресурсів від іноземних банків-респондентів терміном понад один рік необхідно подати Національному банку України клопотання і кредитну угоду з резидентом із зазначенням графіка погашення заборгованості по кредиту.

15.2. Порядок відкриття рахунків у банках

Відповідно до ст. 341 Господарського кодексу України платежі за зобов'язаннями між організаціями провадяться в порядку безготівкових розрахунків через кредитні установи, в яких зазначені організації зберігають свої кошти. З цією метою суб'єктам госпо-

дарської діяльності незалежно від форм власності відкриваються розрахункові, поточні та бюджетні рахунки. Відкриття зазначених рахунків здійснюється відповідно до ст. 31 Закону України “Про банки і банківську діяльність” та на підставі положень Інструкції Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492 “Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валюті”.

Договір на відкриття та обслуговування банківського рахунку укладається відповідно до ст. 1066 Цивільного кодексу України у формі Типового договору на обслуговування комерційним банком довірчого товариства, затвердженого наказом Фонду державного майна України № 583 від 24 грудня 1993 р. і Національного банку України № 30 від 18 лютого 1994 р.

Для суб’єктів господарювання банківськими установами відкриваються такі види рахунків:

1. Поточні рахунки.

Вони відкриваються для зберігання коштів і проведення розрахунково-касових операцій шляхом платіжних механізмів відповідно до умови договору і вимог законодавства України.

Види поточних рахунків:

- картотечні рахунки (відкриваються для операцій по платіжних (пластикових картках);

- спеціальні рахунки (відкриваються у випадках, передбачених законами України або нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України).

З поточного рахунка здійснюються операції, які забезпечують комерційну та іншу діяльність підприємства (розрахунки за товарно-матеріальні цінності з постачальниками та покупцями продукції; надані й отримані послуги; отримання заробітної плати та сплати обов’язкових платежів, сплати платежів до бюджету і державних фондів; операції, пов’язані із забезпеченням власних соціально-побутових потреб та інші відповідно до статутної діяльності підприємства). Підприємствам, що мають філії, представництва, відділення та інші відособлені підрозділи, які знаходяться на окремому балансі і є самостійними платниками податку, а також структурним підрозділам, що виділяються в процесі приватизації, за клопотанням власника основного рахунка і за згодою установи банку, в якій відкривається субрахунок, можуть бути відкриті субрахунки для проведення розрахунків за місцем знаходження цих підрозділів.

У разі, коли відокремлені підрозділи не мають окремого балансу і не є самостійними платниками податку, їм відкриваються субрахунки для зарахування виручки та наступного перерахування її на основний розрахунковий рахунок підприємства.

2. Поточні рахунки в іноземній валюті.

Відкриваються для зберігання валютних коштів і проведення готівкових та безготівкових розрахунків.

3. Вкладні (депозитні) рахунки.

Відкриваються для зберігання грошей, які передаються клієнтом в управління банківській структурі на встановлений термін під визначений відсоток, відповідно до умов договору.

Іноземним представництвам та установам відкриваються рахунки типів:

- “Н” (іноземним дипломатичним, консульським та іншим офіційним представництвам, юридичним особам, представництвам іноземних банків, організаціям, що надають технічну допомогу Україні);
- “П” (постійним представництвам іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій, створеним в Україні без статусу юридичної особи).

Для відкриття розрахункових (поточних) рахунків установам банків потрібно подати такі документи:

- а) заяву на відкриття рахунка встановленого зразка, яка підписується керівником та головним бухгалтером підприємства;
- б) копію свідоцтва про державну реєстрацію в органі виконавчої влади, іншому органі, що уповноважений здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально чи органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію;
- в) копію рішення про створення, реорганізацію підприємства того органу, якому надано таке право чинним законодавством, засвідчену нотаріально чи органом, який видав таке рішення;
- г) копію належним чином зареєстрованого статуту (положення), засвідчену нотаріально чи реєструючим органом установи банку, в якій відкриваються рахунки (субрахунки), ставить позначку про відкриття такого рахунка;
- д) картку із зразками підписів осіб, яким відповідно до чинного законодавства чи установчих документів підприємства надано право розпорядження рахунком та підпису

розрахункових документів. У картку включається також зразок відбитка печатки.

У разі переоформлення рахунка у зв'язку з реорганізацією підприємства подаються такі самі документи, що й при створенні підприємства.

Відповідно до ст. 1075 Цивільного кодексу України договір банківського рахунка розривається:

- 1) за заявою власника рахунка;
- 2) на підставі рішення органу, на який відповідно до законодавства покладено функції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;
- 3) підставі відповідного рішення суду або господарського суду про ліквідацію підприємства чи визнання його банкрутом;
- 4) з інших підстав, передбачених чинним законодавством України чи договором між установою банку та власником рахунка.

Договір на відкриття та обслуговування банківського рахунка може бути розірвано за погодженням сторін. Протягом 10 днів з дати розірвання договору банк закриває рахунок, а залишок коштів на ньому перераховує на інший рахунок за дорученням клієнта. Установа банку в триденний термін повідомляє Державну податкову інспекцію за місцем реєстрації власника рахунка про закриття рахунка.

Законодавством України встановлено спеціальний порядок відкриття валютних рахунків. Відповідно до розділу 6 Інструкції № 3, банківські рахунки в іноземній валюті поділяються на:

- розрахункові;
- суброзрахункові;
- позичкові;
- депозитні (вкладні).

Розрахунковий рахунок призначений для розрахунків згідно з чинним законодавством в безготівковій та готівковій формах. Такий розрахунковий рахунок відкривається для філій чи відособлених підрозділів підприємств, що мають право відповідно до чинного законодавства України та нормативних актів Національного банку України використовувати іноземну валюту (за згодою власника рахунка – головного підприємства).

Позичкові рахунки в іноземній валюті відкриваються уповноваженим банком на договірній основі юридичним особам (резидентам та нерезидентам), а також представництвам юридичних

осіб-нерезидентів незалежно від наявності розрахункового рахунка в цьому банку у встановленому чинним законодавством порядку.

Депозитні (вкладні) рахунки в іноземній валюті відкриваються уповноваженим банком фізичним і юридичним особам (резидентам та нерезидентам), а також представництвам юридичних осіб-нерезидентів на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунка та банком на визначений у договорі термін.

Відкриття субрахунка в іноземній валюті для філії чи іншого відособленого підрозділу юридичної особи-резидента здійснюється уповноваженим банком на підставі нотаріально засвідченого дозволу на використання юридичною особою іноземної валюти як засобу платежу та нотаріально засвідчених документів.

15.3. Порядок та форми розрахунків у господарському обігу

Розрахунки між суб'єктами господарського права здійснюються у безготівковому порядку в установлених законодавством формах.

З метою вдосконалення організації банками розрахунків та касового обслуговування економічних суб'єктів України Правління Національного банку України постановою від 30 червня 1995 р. № 166 затвердило “Порядок організації розрахунково-касового обслуговування комерційними банками”.

Відповідно до цього Порядку банк укладає договір з клієнтом на розрахунково-касове обслуговування, яким передбачається:

- користування банком тимчасово вільними коштами клієнта;
- здійснення розрахункових операцій;
- касове обслуговування;
- транспортне обслуговування перевезень готівки.

Безготівкові розрахунки між суб'єктами господарювання здійснюються відповідно до ст. 341 Господарського кодексу України та Інструкції Національного банку України від 21 січня 2004 р. №22 “Про безготівкові розрахунки в національній валюті”. Безготівкові розрахунки — це перераховані певні суми коштів з рахунків отримувачів, а також перераховані банками за дорученням

юридичних і фізичних осіб, внесені ними готівкою в касу банку, на рахунок їх отримувачів.

Відповідно до цієї інструкції та ст. 1088 Цивільного кодексу України безготівкові розрахунки здійснюються у формі:

- платіжних доручень;
- платіжних вимог;
- платіжних вимог-доручень;
- розрахункових чеків;
- акредитивів;
- меморіальних ордерів;

Платіжне доручення — це бланк встановленої форми, яку підприємство подає у банк, що його обслуговує, для перерахування вказаної суми зі свого рахунка.

Банк приймає до виконання доручення протягом десяти календарних днів з дати його заповнення і тільки в межах наявних на його рахунку коштів.

Розрахунки дорученнями можуть здійснюватись:

- за фактично відвантажену продукцію (виконані роботи чи надані послуги);
- у порядку попередньої оплати;
- для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості підприємств;
- для перерахування підприємствами сум, які належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії, грошові доходи колгоспників тощо) на їх рахунки, відкриті в установах банків;
- в інших випадках за згодою сторін.

У платіжному дорученні на перерахування платежів, утриманих із робітної плати працівників та нарахованих на фонд оплати праці податків до бюджету і обов'язкових зборів до державних цільових фондів, у рядку “Призначення платежу” вказуються підрозділи бюджетної класифікації (при перерахуванні платежів до бюджету) та строк настання платежу, а також, що податки до бюджету або збори до державних цільових фондів, утримані із заробітної плати та нараховані на день оплати праці, перераховані повністю.

Платіжна вимога — це документ, що містить вимогу господарюючого суб'єкта на безакцептне списання грошових коштів у випадках, встановлених законодавством. Підставами для здійснення безспірного стягнення коштів відповідно до чинного законодав-

ства України можуть бути виконавчі документи згідно з рішенням судів і господарських судів.

У платіжній вимозі зазначаються призначення платежу та відповідна стаття законодавчого акта, якою передбачене право стягнення та безакцептного списання коштів. У разі, якщо у платіжній вимозі не заповнений рядок “Призначення платежу”, банк має повернути виконання платежу.

Безспірне стягнення коштів здійснюється на підставі виконавчого документа, оригінал (дублікат) якого додається. У розрахунковому документі необхідне посилання на законодавчий акт.

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, верхня частина якого передбачає вимогу постачальника безпосередньо до покупця сплатити вартість поставленої йому за договором продукції, а нижня — доручення платника своєму банку перерахувати з його рахунка зазначену суму.

Платіжна вимога-доручення приймається банками протягом двадцяти календарних днів з дня виписування. День заповнення платіжної вимоги-доручення не враховується. Вимога-доручення подається платником в установу банку у трьох примірниках.

Розрахунковий чек — це розрахунковий документ, який застосовується для здійснення розрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також фізичними та юридичними особами за отримані товари, виконані роботи та надані послуги. Розрахунковий чек — це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) установі банку (емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекодержателю зазначену в чеку суму коштів. Чекові книжки (розрахункові чеки) виготовляються на спеціальному папері на банкнотній фабриці Національного банку України за зразком, затвердженим Національним банком України. Вони брошуруються по 10, 20 та 25 аркушів.

Чекові книжки (розрахункові чеки) є бланками суворої звітності. Строк дії чекової книжки — один рік, а розрахункового чека, який видається для разового розрахунку фізичній особі три місяці.

За погодженням з установою банку строк дії невикористаної чекової книжки може бути продовжений. В чеку передбачається:

- а) назва “розрахунковий чек”;
- б) назва (для фізичних осіб — прізвище, ім’я, по батькові чекодавця, дані його паспорта або документа, що його замі-

- нює) власника чекової книжки (чекодавця), номер його рахунка;
- в) назва банку-емітента і його номер МФО;
- г) ідентифікаційні коди чекодавця та чекодержателя;
- д) назва чекодержателя;
- е) доручення чекодавця банку-емітенту сплатити конкретну суму, що зазначена цифрами та літерами;
- є) призначення платежу;
- ж) число, місяць та рік складання чека (місяць має бути написаний літерами, дата видачі чека має відповідати його реальній даті видачі), місце складання чека;
- з) підписи чекодавця та відбиток печатки (юридичної особи).

Оплата чека забезпечується:

- шляхом депонування чекодавцем коштів на окремому рахунку в банку чекодавця;
- наявністю коштів на відповідному рахунку чекодавця.

Акредитив – це договір, що передбачає зобов'язання банку перерахувати за дорученням клієнта (заявника акредитиву) на користь бенефіціара (отримувача) певну суму коштів. Розрізняють такі види акредитивів:

- відкличний (може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який момент без попереднього повідомлення бенефіціара);
- безвідкличний (може бути змінений або анульований тільки за згодою постачальника, на користь якого він був відкритий).

Акредитив може відкриватися для розрахунків тільки з одним постачальником. Строк дії та порядок розрахунків за ним встановлюються у договорі між платником і постачальником.

Для одержання коштів за акредитивом, депонованим у банку постачальника, відправник, який відвантажив товари, подає реєстр рахунків та передбачені умовами акредитива; документи в банк, що його обслуговує, до закінчення строку його дії. Банк після перевірки документів у разі відповідності їх умовам акредитива проводить виплату.

Після використання акредитива, депонованого у банк платника, виплати постачальнику за акредитивом здійснюються у банку постачальника на підставі отримання від постачальника реєстру рахунків з відповідними документами.

Меморіальний ордер – це банківський документ, який підтверджує операції по перерахуванню з банківських рахунків на користь клієнта-одержувача (фізичної чи юридичної особи) внесених у касу банку коштів. У меморіальних ордерах, згідно з вимогами “Інструкції з організації емісійно-касової роботи в установах банків України”, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 07.07.1994 р. № 129, у реквізиті “Призначення платежу” зазначаються або номер договору з одержувачем за його наявності, або найменування юридичної особи (прізвище, ім’я, по батькові фізичної особи), яка внесла готівку до каси банку.

Дата складання меморіального ордера має відповідати даті списання коштів з рахунка платника. Меморіальний ордер засвідчується підписами відповідального виконавця банку, який його оформив, і працівника, на якого покладено функції контролера, та відбитком штампа банку.

Інструкція Національного банку України від 21 січня 2004 р. № 22 передбачає дистанційне обслуговування клієнта, що включає комплекс інформаційних послуг за рахунками клієнта і здійснення операцій за ними на основі дистанційних розпоряджень клієнта. Воно може здійснюватись за допомогою систем: “Клієнт-банк”, “Клієнт-Інтернет-банк”, “Телефонний банкінг”.

Розрахункові документи банк приймає протягом часу, визначеного в договорах про розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

Відповідно до згаданої вище Інструкції НБУ операційним днем визначається частина робочого дня банку, протягом якого приймаються документи на перерахування коштів. Термін операційного дня встановлюється безпосередньо банком.

Розрахунки за платіжними документами, що поступили в банк протягом операційного часу, проводяться в день їх отримання банком. Розрахункові документи, які поступили після операційного часу, банк опрацьовує в наступний робочий день. Розрахунки за документами на списання коштів з рахунку платника, які поступили до банку після операційного часу, банк може здійснити в день їх отримання, якщо це визначено договором про розрахунково-касове обслуговування. За порушення цих термінів банк, що обслуговує платника, відповідає згідно з Законодавством України.

Що ж стосується платіжних документів на примусове списання коштів, то якщо вони поступають до банку протягом операційного часу, але в період надходження, на рахунок платника відсутні кошти чи їх недостатньо, банк здійснює такі перерахунки з урахуванням сум коштів, які надійдуть на рахунок платника протягом операційного періоду. У випадку недостатності коштів для перерахування за цими платіжними вимогами (з урахуванням поточних надходжень) вони виконуються частково.

Відповідно до п. 1.6 Інструкції № 22 банк не має права визначати і контролювати напрями використання коштів клієнтів і встановлювати інші, не передбачені договором чи законом, обмеження його прав розпоряджатись коштами на власний розсуд.

Такі ж вимоги до банків передбачені п.3 ст. 1066 Цивільного кодексу України.

Банк має право списувати кошти з рахунків клієнтів лише за наступних підстав:

1. За дорученням власників рахунків.
2. На підставі платіжних вимог витребувачів у випадку примусового списання коштів.

Інструкція № 22 передбачає порядок дій клієнта у випадку помилково зарахованих коштів на інший рахунок.

Відповідно до пункту 16 цієї ж Інструкції Національного банку України банк не має права визначати і контролювати напрями використання коштів клієнта.

Поряд з цим, згідно з положеннями Інструкції Національного банку України від 21 січня 2004 р. № 22, примусове списання коштів з рахунків платників може здійснюватись на основі рішення суду. У такому ж порядку, згідно зі пунктом 10.1 цієї Інструкції, накладається правоохоронними органами чи прокуратури арешт на банківські рахунки клієнтів.

Контрольні запитання

1. Що розуміється під кредитними правовідносинами?
2. Які форми кредиту використовують суб'єкти господарської діяльності?

3. Що є підставою для проведення банками кредитування господарюючих суб'єктів?
4. Якими нормативними актами передбачений порядок відкриття рахунків у банках?
5. Що є підставою для відкриття банківських рахунків?
6. За якими формами здійснюються розрахунки між господарюючими суб'єктами?

РОЗДІЛ 16

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ТА ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

16.1. Монопольне становище на ринку та зловживання ним. Захист економічної конкуренції

Становлення в Україні ринкових відносин із багатуокладною економікою передбачає створення рівних можливостей для суб'єктів господарської діяльності, а також їхню конкуренцію. В той же час наявність в економічній сфері чинників анархізму, корупції та організованої злочинності породили політику концентрації та спеціалізації виробництва. Саме тому Закон України від 3 серпня 1990 р. “Про економічну самостійність України”, визначивши основні принципи економічної самостійності нашої держави, визначив механізм господарювання, регулювання економіки соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи України.

Одним із перших законодавчих актів, який визначив шляхи протидії монопольним утворенням, був Закон України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності”. Він визначив правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства.

Стаття 27 Господарського кодексу України монопольним визначає домінуюче становище суб'єкта господарської діяльності, яке дає йому можливість самостійно або з іншими суб'єктами обмежу-

вати конкуренцію на ринку певного товару. Поряд з цим Закон України “Про захист економічної конкуренції” визначає монопольне становище на ринку, при якому суб’єкти господарської діяльності володіють 35 % ринкової частки певного товару і не мають жодного конкурента.

Статтями 27–36 Господарського кодексу України визначені такі види монопольного становища на ринку виробництва і торгівлі та зловживання ним:

1. Укладення неправомірних угод між суб’єктами господарювання шляхом:

- встановлення чи підтримання монопольних цін, знижок, надбавок чи націнок;
- розподіл ринків за територіальним принципом, обсягом реалізації чи закупівлі товарів, їх асортиментом або за колом споживачів;
- усунення з ринку або обмеження доступу до нього продавців чи інших господарюючих суб’єктів.

2. Створення представниками органів влади чи управління дискримінаційних умов по певному обмеженню дій суб’єктів господарської діяльності:

- створення нових підприємств чи інших організаційних форм господарювання в будь-якій сфері господарської діяльності;
- примушування суб’єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів;
- прийняття рішення про централізований розподіл товарів, який призводить до монопольного становища на ринку;
- встановлення заборон на реалізацію товарів з одного регіону України в інший;
- надання окремим господарюючим суб’єктам податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище.

3. Недобросовісні конкурентні дії між суб’єктами господарювання, що вчиняються шляхом:

- неправомірного використання ділової репутації суб’єктів господарювання;
- створення перешкод суб’єктам господарювання у процесі конкуренції;
- неправомірного збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

Важливого значення набуває захист діяльності суб'єктів господарювання від економічної конкуренції. Законом України "Про захист економічної конкуренції" встановлюється відповідальність юридичних осіб при порушенні основних принципів економічної конкуренції. Закон є кодифікаційним актом законодавчих норм у сфері конкурентних правовідносин. Особливості його застосування полягають в тому, що він застосовується лише при захисті відносин на фондовому ринку. Він забезпечує виконання макроекономічної політики держави.

Основні види антиконкурентних дій передбачають узгоджені дії, на які не поширюються відповідні обмеження, тобто це добровільні узгоджені дії малих або середніх підприємців щодо спільного придбання товарів, а також постачання та використання товарів і прав інтелектуальної власності. Такі дії відповідно до ст. 11 вказаного вище закону не потребують згоди Антимонопольного комітету.

Основними видами антиконкурентних дій є:

1. Антиконкурентні дії владних органів.

Такі дії передбачають створення представниками владних управлінських структур перешкод для суб'єктів господарської діяльності в налагодженні ними своєї діяльності. До владних органів належать: органи місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю.

Антиконкурентними з боку владних органів діями вважаються:

- прийняття рішень, наказів, розпоряджень і постанов, якими наносяться збитки діяльності суб'єктів господарювання;
- надання письмових або усних вказівок з метою створення перешкод для діяльності господарюючих суб'єктів;
- укладання угод, що можуть призвести до деформації конкурентних відносин.

Для створення конкурентних переваг одних господарюючих суб'єктів над іншими посадовими особами владних органів можуть використовуватись різні засоби:

- заборона чи перешкода в створенні нових підприємств;
- надання пільг окремим суб'єктам господарської діяльності;
- дії, спрямовані на територіальний розподіл ринків або за колом продавців та споживачів.

2. Обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання.

Така політика включає в себе дії окремих суб'єктів господарювання, здатні забезпечувати власну першість на ринку, яка не викликана об'єктивними чинниками.

Подібні протиправні дії вчиняються шляхом:

- створення умов неправомірної першості;
- завищення або заниження цін;
- штучного усунення економічних конкурентів з ринку.

3. Концентрація виробництва і торгівлі.

Вона передбачає укрупнення суб'єктів господарської діяльності чи встановлення контролю над ними без дозволу на те Антимонопольного комітету України.

Основними шляхами подібних правопорушень є:

- укладення між підприємствами неправомірних угод щодо концентрації виробництва;
- примусова концентрація виробництва шляхом приведення до банкрутства партнерів по виробництву.

Згідно із ст. 40 Господарського кодексу України контроль за дотриманням антимонопольного законодавства та законодавства про захист економічної конкуренції, здійснюється Антимонопольним комітетом України.

До основних функцій Антимонопольного комітету входять:

1. Контроль за дотриманням антимонопольного законодавства при створенні, реорганізації, ліквідації господарюючих суб'єктів; при перетворенні органів управління в об'єднання підприємств, придбанні часток (акцій, паїв), активів господарських товариств та підприємств; при здійсненні господарської діяльності підприємствами та при реалізації повноважень центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, місцевого та регіонального самоврядування щодо підприємств;

2. Розгляд справ про порушення антимонопольного законодавства та прийняття рішення за результатами розгляду в межах своїх повноважень.

3. Звернення до суду чи господарського суду з позовами (заявами) у зв'язку з порушеннями антимонопольного законодавства, серед яких:

а) про визнання недійсними актів центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого й регіонального самоврядування та припинення ними дій, що обмежують конкуренцію, в разі невиконання ними у встановлені стро-

ки розпорядження Антимонопольного комітету про скасування неправомірних актів, припинення правопорушень тощо;

б) про відшкодування збитків, заподіяних порушенням антимонопольного законодавства;

в) про вилучення прибутку, незаконно одержаного суб'єктами підприємницької діяльності в результаті порушення антимонопольного законодавства.

16.2. Відповідальність за порушення антимонопольного законодавства та економічної конкуренції

Стаття 37 Господарського кодексу України та Законом України “Про захист економічної конкуренції” визначається відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольного законодавства шляхом застосування таких видів санкцій:

1. Майнова відповідальність як санкція за порушення антимонопольного законодавства та економічної конкуренції (у тому числі за зловживання монопольним становищем на ринку, укладення неправомірних угод між підприємцями, дискримінація підприємців органами влади і управління та недобросовісна конкуренція), що передбачена ст. 20 Закону України “Про захист економічної конкуренції” та ст. 19 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”, у формі штрафу, який накладається на підприємців та юридичних осіб у розмірі до п'яти відсотків виручки підприємця від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

За неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України і його територіальним відділенням накладається штраф у розмірі до 0,5 відсотка виручки підприємця від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

У випадку неможливості обчислення виручки підприємця або при її відсутності штрафи, зазначені в абзаци другому зазначеної

статті, накладаються у розмірі до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Оперативно-господарська відповідальність може застосовуватись як самим Антимонопольним комітетом, так і відповідними органами влади і управління. При цьому Антимонопольним комітетом здійснюється примусовий поділ монопольних утворень. Найбільш поширеним видом оперативно-господарських санкцій, які застосовуються владними органами, є: скасування ліцензій та припинення зовнішньоекономічних операцій.

У випадках, коли підприємці зловживають монопольним становищем на ринку, Антимонопольний комітет має право прийняти постанову про примусовий поділ монопольних утворень. Зазначена санкція не застосовується у випадках:

- при неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць;
- за наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, їх структурних підрозділів чи структурних одиниць, якщо частка внутрішнього обороту в загальному обсязі валової продукції підприємства (об'єднання тощо) не перевищує 30 %.

Скасування ліцензій здійснюється органами, зазначеними в Законі України “Про ліцензування окремих видів господарської діяльності” за поданням, внесеним Антимонопольним комітетом.

16.3. Розгляд справ про порушення антимонопольного законодавства та недобросовісну конкуренцію

Основною функцією органів, що здійснюють державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства та економічної конкуренції, є розгляд справ про його порушення. Така діяльність Антимонопольного комітету здійснюється відповідно до Тимчасових правил розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України, затверджених Антимонопольним комітетом України 19 квітня 1994 р. Ці Правила визначають порядок розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями справ про порушення положень законів

України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”, “Про захист економічної конкуренції” та “Про Антимонопольний комітет України”. Такі справи у межах компетенції розглядаються:

- Комітетом;
- постійно діючою адміністративною колегією;
- тимчасовою адміністративною колегією;
- державним уповноваженим;
- головою відділення.

Голові відділення Антимонопольного комітету підвідомчі справи про:

- зловживання монополієм становисем, неправомірні угоди між підприємцями, недобросовісну конкуренцію на відповідному регіональному ринку;
- дискримінацію підприємців місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого та регіонального самоврядування, регіональними органами управління громадських організацій та об’єднань підприємців;
- неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації;
- ухилення від виконання або несвоєчасне виконання рішень посадових осіб відділення;
- адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 164-3, 166-1, 166-2, 166-3 і 166-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Державному уповноваженому підвідомчі справи про:

- зловживання монополієм становисем, неправомірні угоди між підприємцями, недобросовісну конкуренцію на загальнодержавному ринку;
- примусовий поділ монополієвих утворень регіонального ринку;
- ухилення від виконання або несвоєчасне виконання рішень Комітету;
- ухилення від виконання вимог нормативних актів Комітету підприємцями в частині питань, що відносять до компетенції Комітету, адміністративних колегій чи державного уповноваженого;
- неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації до Комітету;

- адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 164, 166-1, 166-2, 166-3 і 166-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Тимчасовій адміністративній колегії підвідомчі справи про примусовий поділ монопольних утворень, що діють на державному ринку.

Постійно діючій адміністративній колегії підвідомчі справи про:

- дискримінацію підприємців посадовими особами центральних органів державної виконавчої влади, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх керівниками та місцевими Радами, центральними органами управління всеукраїнських громадських організацій;
- ухилення від виконання вимог нормативних актів Комітету центральними органами державної виконавчої влади, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, їх керівниками та Радами, центральними органами управління загальноукраїнських громадських організацій.

Варто відмітити, що комітет може прийняти до свого провадження і розглянути будь-яку справу про порушення. Крім того, голова Комітету та його заступники мають право на клопотання сторін та третіх осіб, які беруть участь у справі, або з власної ініціативи витребувати будь-яку справу, що знаходиться у провадженні органу чи посадової особи, уповноважених розглядати справу, і передати її на розгляд іншого органу чи посадової особи.

Підставами для порушення провадження справи можуть бути:

- подання органів влади і управління, заяви підприємців, громадських об'єднань, громадян;
- подання посадовців Антимонопольного комітету чи відділень щодо безпосередньо виявлених ознак порушень.

Заява про порушення розглядається протягом 30 календарних днів державним уповноваженим чи головою відділення за наявності ознак порушення антимонопольного законодавства чи законодавства про захист економічної конкуренції. Державним уповноваженим відділення приймається рішення про початок розгляду справи, про що письмово повідомляються сторони.

Справи розглядаються:

- про неподання, несвоєчасне подання інформації – у п’ятиденний термін з дня внесення подання Антимонопольному комітету чи його відділенню;
- про примусовий поділ монопольних утворень – у шести-місячний термін;
- всі інші справи – у тримісячний строк з дня прийняття державним уповноваженим, головою відділення розпорядження про початок розгляду справи.

Останні два терміни можуть бути продовжені для розгляду додатково ще на два місяці.

Проведення по справі проходить наступні стадії:

1. Початок розгляду справи.
2. Розгляд справи по її суті (можливе проведення експертиз).
3. Прийняття рішення.
4. Перевірка рішення шляхом апеляційного оскарження.
5. Перегляд рішення Антимонопольного комітету.
6. Оскарження рішення у суді чи господарському суді.

За результатами розгляду справи орган або посадова особа приймає:

- постанову – з питань примусового поділу монопольних утворень;
- рішення – при вирішенні по суті інших справ про порушення антимонопольного законодавства чи економічної конкуренції.

Рішення чи постанова Антимонопольного комітету або його відділення набирає чинності через 10 днів і є обов’язковими для виконання.

У згаданих документах вказуються результати розгляду справи по суті, наводяться мотиви рішення, зазначаються дії, які сторони повинні виконати або від яких утриматися, та терміни їх виконання.

У випадку встановлення ознак злочину орган чи посадова особа, які розглядають справу, вносять подання у правоохоронні органи або надсилають їм відповідні матеріали для розгляду по суті.

Рішення у справах про порушення Антимонопольного законодавства чи економічної конкуренції можуть бути оскаржені до суду, господарського суду в порядку, передбаченому ст. 24 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення конку-

ренції у підприємницькій діяльності”. Подання заяви не зупиняє виконання рішень на час розгляду справи в суді чи господарському суді, якщо ними не винесено рішення про припинення дії вказаних актів.

Контрольні запитання

1. Якими нормативними актами передбачаються правові основи обмеження і попередження монополізму в Україні?
2. Що вважається предметом зловживання монопольним становищем?
3. Які завдання ставляться перед Антимонопольним комітетом?
4. Які види санкцій застосовуються за порушення антимонопольного законодавства до суб'єктів підприємницької діяльності?
5. Який порядок розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства?

РОЗДІЛ 17

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

17.1. Зовнішньоекономічна діяльність та її правове регулювання

Основні принципи зовнішньоекономічної діяльності визначені Законом України від 3 серпня 1990 р. “Про економічну самостійність України”. До них належать такі принципи:

- а) суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- б) свободи зовнішньоекономічного підприємництва;
- в) юридичної рівності і недискримінації;
- г) верховенства закону;
- д) захисту інтересів суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- е) еквівалентності обміну;
- є) неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Стаття 377 Господарського кодексу України визначає зовнішньоекономічну діяльність суб’єктів господарювання як господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном або робочою силою.

Відповідно до ст. 378 Господарського кодексу України основними суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності є:

- суб’єкти господарювання України, що постійно знаходяться на її території;
- структурні одиниці іноземних господарюючих суб’єктів, що не є юридичними особами за законодавством України, але мають постійне місцезнаходження в Україні;
- зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичних осіб, утворені в Україні відповідно до закону.

Всі зазначені суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право вчиняти будь-які дії, прямо не заборонені законами України, незалежно від форми власності та інших ознак.

Фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно із законами України. Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їхніх статутних документів з моменту набуття ними статусу юридичної особи.

Всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно із законами цих держав.

До видів зовнішньоекономічної діяльності належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності: виробничі, транспортно-експедиційні, страхові, консультаційні, маркетингові, експортні, посередницькі, брокерські, агентські, консигнаційні, управлінські, облікові, аудиторські, юридичні, туристичні та ін.;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інші види кооперації з іноземними суб'єктами господарської діяльності;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами;
- кредитні та розрахункові операції, створення банківських, кредитних та страхових установ як за межами України, так і на її території;
- спільна підприємницька діяльність, у тому числі створення спільних підприємств;
- підприємницька діяльність, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності;
- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів тощо; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України;
- товарообмінні операції;
- орендні, в тому числі лізингові, операції;
- операції з придбання, продажу та обміну валют на валют-

них аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

– інші види зовнішньоекономічної діяльності.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Міністерство економіки і Державний митний комітет України відповідно до їхньої компетенції, визначеної ст. 380 Господарського кодексу України, а також органи місцевого самоврядування, компетенція яких в галузі зовнішньоекономічної діяльності визначена ст. 10 Закону України “Про місцеве самоврядування”.

Держава регулює зовнішньоекономічну діяльність шляхом:

1. Валютного контролю. Такий режим встановлений Декретом КМУ від 19 лютого 1993 р. № 15-93 “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”, яким визначено загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права і обов’язки суб’єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства.

2. Митного контролю. Він здійснюється згідно із Законом “Про зовнішньоекономічну діяльність” та Митним кодексом України і проводиться шляхом:

а) ліцензування.

Основні види ліцензій:

- генеральна ліцензія – відкритий дозвіл на експортно-імпортні операції з певним товаром та певною країною (групою країн) протягом періоду дії режиму ліцензування цього товару;
- разова ліцензія – разовий дозвіл, що має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб’єктом зовнішньоекономічної діяльності на період, не менший ніж необхідний для здійснення експортної чи імпортної операції;
- відкрита ліцензія – дозвіл на експорт-імпорт товару протягом певного періоду (але не менший одного місяця) з визначенням його загального обсягу.

Ліцензії на експорт чи імпорт товарів видаються Міністерством економіки України на підставі заяв суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності.

б) квотування. В Україні запроваджуються такі види експортних (імпортних) квот:

- глобальні квоти — квоти, що встановлюються для товару без зазначення конкретних країн чи груп країн, в які товар експортується або з яких він (вони) імпортується;
- групові квоти — квоти, що встановлюються для товару із зазначенням групи країн, в які товар експортується або з яких він імпортується;
- індивідуальні квоти — квоти, що встановлюються для товару із зазначенням конкретної країни, в яку товар може експортуватись або з якої він може імпортуватись.

Для кожного виду товару встановлюється лише один вид квоти.

Підставою для здійснення експортно-імпортних операцій є зовнішньоекономічні контракти. Вони укладаються в письмовій формі. Форма такого контракту визначається правом місця його укладення.

Зовнішньоекономічні контракти підлягають державній реєстрації в Міністерстві економіки України і його органами на місцях.

Відповідно до законодавства України можуть застосовуватися й інші форми державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності — використання спеціальних імпортних процедур, запровадження спеціальних економічних зон та інших спеціальних правових режимів, застосування спеціальних санкцій за порушення законодавства про зовнішньоекономічну діяльність.

Постановою КМУ від 12 грудня 1998 р. “Про посилення контролю за проведенням розрахунків резидентів і нерезидентів за зовнішньоекономічними операціями” передбачається тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності підприємств України шляхом неприйняття комерційними банками платіжних доручень на перерахування валютних цінностей на користь нерезидентів.

Крім того, у випадку закінчення триденного банківського терміну з дня завершення терміну, протягом якого господарюючий суб’єкт не надав банку документів, що підтверджують повернення валютних коштів з-за кордону, уповноважені банки зупиняють перерахування валютних цінностей з рахунків резидентів на користь нерезидентів.

Захист прав та законних інтересів суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснюється згідно з нормами міжнародного права через дипломатичні та консульські установи України.

17.2. Правовий режим іноземних інвестицій

Закон України від 18 вересня 1991 р. “Про інвестиційну діяльність” спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб’єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування народного господарства України, розвиток міжнародного економічного співробітництва та інтеграції. В той же час особливості режиму іноземних інвестицій на території України визначаються ст.ст. 390–399 Господарського кодексу України та Законом України від 19 березня 1996 р. “Про режим іноземного інвестування”, дія якого поширюється виключно на іноземних інвесторів і підприємства з іноземними інвестиціями.

Згідно зі ст. 390 Господарського кодексу України іноземними інвесторами визнаються суб’єкти, що здійснюють інвестиційну діяльність на території України. Ними можуть бути:

1. Юридичні особи, утворені за законами іноземних держав.
2. Іноземні особи та особи без громадянства, які не мають постійного місця проживання на території України.
3. Міжнародні урядові та поза урядові організації.
4. Інші держави.
5. Інші іноземні суб’єкти інвестиційної діяльності визначені законом.

Відповідно до ст. 391 Господарського кодексу України іноземні інвестори мають право здійснювати інвестиції на території України у вигляді:

- іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- валюти України – при реінвестиціях в об’єкт первинного інвестування чи в будь-які інші об’єкти інвестування відповідно до законодавства України за умови сплати податку на прибуток (доходи);
- будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов’язаних з ним майнових прав;
- акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав, виражених у конвертованій валюті;
- грошових вимог та права на вимоги виконання договірних

зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно із законами країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

- будь-яких прав інтелектуальної власності;
- прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства;
- інших цінностей відповідно до законодавства України.

Іноземні інвестиції на території України можуть здійснюватись в різноманітних формах.

Відповідно до Указу Президента України від 7 липня 1998 р. № 748/98 “Про деякі питання іноземного інвестування” іноземні інвестиції при первинному інвестуванні можуть здійснюватись у вигляді валюти України, яку придбано за іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України або одержано іноземним інвестором як прибуток внаслідок здійснення іноземних інвестицій в Україну. Порядок здійснення іноземних інвестицій у формі придбання державних боргових зобов'язань та їх обсяг визначається Міністерством фінансів та Національним банком України.

Іноземні інвестиції згідно зі ст. 392 Господарського кодексу України можуть вноситись у формах:

- часткової участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств;
- створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю;
- придбання незабороненого законами України нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;
- придбання самостійно або за участю українських юридичних чи фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України;
- придбання інших майнових прав.

Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери та окремих територій, може встановлюватися пільговий режим інвестицій та іншої господарської діяльності.

Різновидом іноземних інвестицій є концесії. Ст. 406 Господарського кодексу України визначає концесію як надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання права на будівництво або управління об'єктом концесії за умови взяття концесіонером відповідних зобов'язань майнової відповідальності і підприємницького ризику.

Концесійна діяльність здійснюється на основі відповідного договору, термін якого не повинен бути менше 10 років і більше 50 років.

Закон України “Про концесії” передбачає механізм сприяння та взаємний захист інвестицій.

Бажаючи залучити в Україну іноземні інвестиції, держава встановила певні державні гарантії захисту іноземних інвестицій:

- від зміни законодавства;
- щодо примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їхніх службових осіб;
- у випадку припинення інвестиційної діяльності;
- гарантії переказу прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій.

Крім цього, Законом України “Про режим іноземного інвестування” передбачена компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам, завданих їм внаслідок дій або бездіяльності державних органів України чи їхніх службових осіб.

Державна реєстрація іноземних інвестицій здійснюється відповідно до розділу III Закону України “Про режим іноземного інвестування” та Положення “Про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій”, затвердженого Постановою КМУ від 7 серпня 1996 р. № 928. Реєструють іноземні інвестиції Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації після фактичного здійснення інвес-

тицій. Для цього іноземні інвестори подають документи, зазначені в п. 3 вказаного Положення.

Орган державної реєстрації фіксує дату надходження документів у журналі обліку державної реєстрації внесених іноземних інвестицій. Протягом трьох робочих днів, починаючи з цієї дати, розглядає подані документи і приймає рішення про реєстрацію іноземної інвестиції або про відмову в ній.

У державній реєстрації іноземних інвестицій можна відмовити лише у випадку, коли здійснення інвестицій суперечить законодавству України або подані документи не відповідають вимогам зазначеного Положення.

17.3. Правовий режим вільних економічних зон

Одним з важливих механізмів, за допомогою якого досягається відкритість економіки нашої держави зовнішньому світові і стимулюється міжнародне економічне співробітництво на основі залучення іноземних інвестицій, є вільні економічні зони. *Стаття 401 Господарського кодексу України визначає спеціальну (вільну) економічну зону як частину території України, на якій встановлюється спеціальний правовий режим господарської діяльності та особливий порядок застосування та дії законодавства України, та передбачається запровадження пільгових митних, валютно-фінансових, податкових та інших умов економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.*

Метою створення таких зон є залучення інвестицій для активізації спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності.

Закон України від 13 жовтня 1992 р. “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” визначає порядок створення та ліквідації і механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на території України, загальні правові і економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб’єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами державної виконавчої влади та ін.

Відповідно до ст. 403 Господарського кодексу України залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов

діяльності можуть створюватися такі типи вільних економічних зон:

1. Вільні митні зони і порти — частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням.

2. Технологічні парки та технополіси — це території України, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів.

3. Туристично-рекреаційні зони — це вільні економічні зони, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу.

4. Банківсько-страхові зони — це зони, в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським та страховим установам, які були створені за участю лише нерезидентів і обслуговують лише ту їхню підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України.

5. Експортно-транзитні — частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

Вільні економічні зони (ВЕЗ) можуть бути класифіковані і за іншими критеріями:

1. Інтеграційні (діяльність яких спрямована на тісну взаємодію з позазональною економікою країни).
2. Анклавні (орієнтовані на зв'язки із зовнішнім ринком).
3. Зовнішні (розміщені на кордоні з іншими державами).
4. Внутрішні (розміщені у внутрішніх районах країни).

Статус і територія ВЕЗ, а також строк, на який вона створюється, визначаються Верховною Радою України шляхом прийняття окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони. ВЕЗ створюються Верховною Радою України з ініціативи Президента України, КМУ або місцевих виконавчих органів України та

державної адміністрації. Порядок створення таких зон, перелік та зміст необхідних для створення документів визначаються ст.ст. 5–7 Закону України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон”.

Органами управління вільних економічних зон є місцеві Ради та місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень, а їхні функції та повноваження щодо управління ВЕЗ визначені ст. 10 Закону України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон”.

Оскільки вільна економічна зона є тимчасовим утворенням, функціонування припиняється у таких випадках:

- у зв’язку з закінченням терміну, на який її було створено, якщо цей термін не буде продовжено Верховною Радою України;
- за поданням Президента України або КМУ вона може бути ліквідована достроково. У будь-якому разі ВЕЗ вважається ліквідованою з моменту прийняття відповідного закону про її ліквідацію.

Про припинення функціонування кожної вільної економічної зони Верховною Радою України приймається окремий закон.

Держава відповідно до законодавства України гарантує збереження у повному обсязі всіх майнових і немайнових прав суб’єктів економічної діяльності спеціальної (вільної) економічної зони при її ліквідації.

Контрольні запитання

1. Якими законодавчими актами регулюється зовнішньоекономічна діяльність?
2. Які принципи зовнішньоекономічної діяльності закріплені Законом України “Про зовнішньоекономічну діяльність”?
3. Хто відноситься до суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності?
4. Які види господарських операцій належать до видів зовнішньоекономічної діяльності?
5. За якими формами здійснюється державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
6. Які інвестиції мають право надавати підприємцям України іноземні інвестори?

7. У яких формах проводиться іноземне інвестування суб'єктам господарського права?
8. Чим визначається правовий режим вільних економічних зон в Україні?
9. Які види вільних економічних зон найбільш притаманні виробничим структурам нашої держави?

ВИСНОВКИ

Підготовка спеціалістів у сфері господарської діяльності значною мірою пов'язана з вивченням базових юридичних дисциплін, однією з яких є господарське законодавство, якому присвячений посібник. У ньому в систематизованому вигляді відображено чинне законодавство, яке регулює господарські правовідносини.

Виклад тем з господарського права допоможе студентам у вивченні основних вимог законодавства про цивільне судочинство, орендні, кредитно-розрахункові та інші правовідносини. Законодавство про господарське судочинство встановлює порядок розгляду справ по суперечках, які впливають з цивільних, трудових, фінансових та інших правовідносин. В той же час основним завданням господарського судочинства є захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ відповідно до чинного законодавства.

В умовах переходу до ринку забезпечення законності у господарській сфері набуває особливого значення. Належне її функціонування забезпечує фінансування господарської і соціальної діяльності, ефективної витрати та обігу грошових коштів, в тому числі валюти. Правопорушення у цій сфері можуть серйозно порушити фінансову систему держави, сприяти розвитку інфляційних процесів в економіці.

Господарське право визначає дві основних групи господарюючих суб'єктів: підприємницькі і некомерційні. Правові положення підприємств принципово відрізняються від статусу некомерційних структур, оскільки за мету своєї діяльності передбачають одержання прибутку. Поряд з цим статuti конкретних підприємницьких структур відображають мету і принципи утворення асоціацій, організаційну побудову та членство, права і обов'язки засновників і учасників, майно та повноваження керівних органів, порядок припинення діяльності. В значній кількості статутів виділяються положення про взаємовідносини господарюючих суб'єктів з державними органами.

В посібнику надано список літератури і питання для самоконтролю з кожної теми. Крім того, автором використані матеріали судово-господарської практики.

Посібник може використовуватись в подальшому студентами після закінчення навчального закладу при виконанні певних службових функцій в господарюючих суб'єктах, а також працівниками правоохоронних органів, робота яких пов'язана з розв'язанням проблем злочинності в економічній сфері.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Адміністративний захист прав і законних інтересів суб'єктів господарської діяльності — засіб адміністративного примусу, який застосовується як при наявності, так і при відсутності правопорушення, спрямований на запобігання правопорушенням та усунення їх шкідливих наслідків.

Акредитив — грошове зобов'язання банку, що видається ним за дорученням клієнта на користь його контрагента за договором, згідно з яким банк, що відкрив акредитив, може здійснювати постачальникові платіж або надати іншому банку повноваження здійснювати такі платежі на умовах пред'явлених документів, передбачених в акредитиві.

Акціонерне товариство — господарське товариство, статутний фонд якого поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості.

Асоціація — договірне господарське об'єднання, яке створюється учасниками з метою координації їхньої діяльності (узгодження дій по номенклатурі товарів, цінах та маркетингу).

Банк — фінансова установа, функцією якої є залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення їх на власних умовах і ризику.

Банківська платіжна картка — це електронний розрахунковий документ встановленої форми, за яким його власник має право на отримання певної суми готівкових коштів, наявних на його відповідному рахунку.

Банківсько-страхова зона — спеціальна економічна зони, в якій запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським та страховим установам, які були створені за участю лише нерезидентів і обслуговують лише ту їхню підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України.

Банкрутство — неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як шляхом застосування визначеної судом ліквідаційної процедури.

Біржа — постійно діючий організований оптовий ринок, на якому здійснюються торговельні операції з біржовими товарами.

Біржова угода — дії громадян і організацій щодо встановлення, зміни або припинення цивільних прав або обов'язків, які вчинені на біржі в результаті біржових торгів.

Вексель — цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання терміну визначену суму грошей власнику векселя.

Вільні митні зони і порти — частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням.

Виробничі фонди — майно, призначене для безпосереднього використання у виробничому процесі.

Господарська діяльність — діяльність, яка пов'язана з виробництвом і реалізацією продукції, виконанням робіт і наданням послуг, а також забезпеченням їх виробників необхідними ресурсами.

Господарська правосуб'єктність — визнана законодавством за суб'єктом господарювання сукупність загальних юридичних можливостей за їх участю в безпосередній господарській діяльності і керуванню нею.

Господарське зобов'язання — зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником у сфері господарської діяльності, в силу якого один суб'єкт зобов'язаний вчинити певну господарську дію на користь іншого суб'єкта або утриматись від певних дій, а інший суб'єкт має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Господарське об'єднання — господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Господарське право — система нормативних актів, основними джерелами яких є закони, підзаконні акти, а також судовий прецедент.

Господарський договір — регулятор конкретних (одиночних) господарських відносин (зв'язків) між суб'єктами господарської діяльності, умови дії якого визначають самі суб'єкти.

Господарські відносини — це відносини, пов'язані з початком, здійсненням і припиненням господарської діяльності.

Господарські правовідносини — це відносини між господарюючими суб'єктами і органами влади, які утворюються в процесі організації і здійснення господарської діяльності.

Господарські правопорушення — протиправні дія чи бездіяльність суб'єкта господарських відносин, які не відповідають вимогам норм господарського права, не узгоджуються з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушують суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.

Господарські спори — суперечності між суб'єктами господарської діяльності щодо їх прав і обов'язків у господарських правовідносинах.

Господарські товариства — суб'єкт господарювання, створений юридичними або фізичними особами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності з метою одержання прибутку.

Господарсько-правова відповідальність — різновид юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань суб'єктами господарської діяльності.

Громадський господарський порядок — основна в суспільстві система матеріального виробництва, яка базується на положеннях і нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, підтримана вищою законодавчою владою в стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних та публічних інтересів, створює партнерські взаємовідносини в системі господарювання.

Депозитні рахунки — вид рахунків, які відкриваються підприємствам та їх відокремленим підрозділам на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунка та установою банку на визначений у договорі строк.

Державна санація — система заходів по відновленню платоспроможності боржника, які можуть здійснюватись власниками майна боржника або інвесторами з метою запобігання банкрутству шляхом реорганізаційних, організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних чи правових заходів відповідно до законодавства України до початку у справі про банкрутство.

Державне підприємство — організаційно-правова форма підприємства, заснованого на державній власності.

Державні і комунальні господарські об'єднання — об'єднання підприємств відповідної форми власності, які утворюються переважно у формі корпорації або концерну.

Договір купівлі-продажу — угода, за якою одна сторона зобов'язується передати майно у повне господарське використання чи оперативне управління іншій стороні, а інша сторона зобов'язується прийняти це майно і оплатити за нього належну суму коштів.

Договір оренди — договір, за яким одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний термін у користування майно для здійснення господарської діяльності.

Договір перевезення — договір, за яким одна сторона зобов'язується доставити переданий їй постачальником вантаж у пункт призначення і передати його отримувачу чи уповноваженій особі, а отримувач — зобов'язаний сплатити за перевезення вантажу установлену суму коштів.

Договір поставки — договір, за яким одна сторона зобов'язується поставити певний вид продукції, а інша сторона її прийняти та оплатити належну суму коштів.

Експортно-транзитні митні зони і порти — частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

Засновники господарських товариств — особи, які виконують передбачені законом дії по заснуванню товариства.

Зовнішньоекономічна діяльність — діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетину митного кордону України майном або робочою силою.

Інвестиційна діяльність — сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Інкорпорація — вид систематизації, який означає зовнішню обробку і об'єднання норм права чи нормативно-правових актів, в яких вони містяться, в єдині збірники за окремими критеріями: предметний, системно-предметний, хронологічний, алфавітний та ін.

Іноземне підприємство — організаційно-правова форма підприємства з місцем знаходженням в Україні, створеного як суб'єкт права згідно із законодавством іноземної держави, майно якого є у власності іноземних громадян, юридичних осіб або держави.

Іпотечний кредит — особливий вид відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Казенне підприємство — вид державного підприємства, майно якого є власністю держави і закріплене за підприємством та належить йому не на праві повного господарського володіння, а на праві оперативного управління.

Кодифікація — вид систематизації законодавства, являє собою об'єднання на основі загальних ознак предмета регулювання новоприйнятих норм в єдиний нормативно-правовий акт господарювання.

Колективне підприємство — організаційно-правова форма підприємства, заснованого на одному або кількох видах колективної власності.

Командитне товариство — господарське товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Комерційний кредит — товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності.

Консолідація — вид систематизації, який полягає в упорядкуванні об'єднаних розрізнених правових норм за предметною ознакою в єдиний акт у визначеному логічному зв'язку і послідовності господарювання.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання промислового та банківського капіталу для досягнення статутної мети. Такою метою є досягнення певних результатів при реалізації інвестиційно-будівельних проєктів.

Консорціумний кредит — форма кредиту, що надається банківським консорціумом шляхом акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням його позичальнику банківським консорціумом.

Концерн — об'єднання промислових, будівельних, транспортних, торговельних підприємств, наукових організацій, банків тощо, які створюється на основі повної фінансової залежності

членів об'єднання від одного або групи підприємств. Фінансовою залежністю обумовлено те, що в концерні застосовується найвищий ступінь централізації управлінських функцій і повноважень концерну.

Концесійний договір — письмова угода про передачу державою в концесію приватним підприємствам, іноземній юридичній особі в експлуатацію на певних умовах природних ресурсів, підприємств чи інших об'єктів.

Кооператив — особлива організаційна форма суб'єктів господарського права, яка передбачає обов'язкову трудову участь членів в його діяльності господарювання.

Корпорація — об'єднання, яке створюється підприємствами будь-якої форми власності на основі поєднання їх спільних виробничих, наукових і комерційних інтересів та централізованого управління діяльністю. Для цього члени об'єднання делегують управління своїх повноважених.

Кредит — позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.

Кредитна операція — розміщення банками від свого імені на власних умовах і на власний ризик залучених коштів

Кредитна угода — договір щодо надання кредиту, який супроводжується записами за банківськими рахунками, з відповідним відображенням у балансах кредитора і позичальника.

Лізинг — визначають сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією договору лізингу, у тому числі і купівлею предмета лізингу.

Лізинговий кредит — відносини між юридичними особами, які виникають в разі оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Майнові гарантії — права підприємств та інших господарських суб'єктів, які захищаються державою шляхом прийняття відповідного законодавства, створення спеціальних структур, що гарантують недоторканність їх майна і забезпечують права власності.

Майново-господарські зобов'язання — вид зобов'язань, які виникають між суб'єктами господарювання і не господарюючими

суб'єктами—юридичними особами на підставі господарських договорів.

Методи господарського права — це сукупність способів регулюючого впливу норм господарського права на поведінку суб'єктів господарських правовідносин.

Міжнародний господарський суд — юридичний орган для вирішення міжнародних комерційних спорів.

Монопольне становище — домінуюче становище суб'єктів господарської діяльності, яке дає йому можливість самостійно або з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку певного товару.

Нормативний договір — джерело права, яке діє у всіх правових системах світу і являє собою погодженість двох або більше суб'єктів шляхом встановлення взаємних прав та обов'язків господарювання.

Нормативно-правовий акт — офіційно прийнятий компетентними органами правотворчий документ, яким в систему господарського права вводяться норми господарювання.

Нотаріальний захист прав суб'єктів господарювання — вид захисту полягає у тому, що окремі угоди потребують додаткових гарантій щодо захисту прав власника, що досягається нотаріальним посвідченням набуття та передачі прав власності.

Об'єднання підприємств — господарська організація, створена на добровільних засадах двома і більше підприємствами з метою спільного виконання делегованих учасниками виробничих, комерційних, наукових та інших визначених статутом (договором) функцій і зареєстрована як юридична особа.

Оперативний лізинг — господарська операція, в результаті виконання якої лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на термін не менший терміну, за який амортизується 90% вартості об'єкта лізингу.

Оренда — засноване на договорі строкове платне користування майном, що необхідне орендареві для здійснення підприємницької діяльності.

Основні засоби підприємства — сукупність матеріально-речових цінностей, що діють у натуральній формі протягом тривалого часу.

Підприємство з іноземними інвестиціями — підприємство, в статутному фонді якого не менш як 10% становить іноземна інвестиція.

Платіжна вимога — документ, що містить вимогу підприємства, установи чи організації на безакцептне списання грошових коштів у випадках, встановлених законодавством.

Платіжна вимога-доручення — комбінований розрахунковий документ, верхня частина якого передбачає вимогу постачальника безпосередньо до покупця сплатити вартість поставленої йому за договором продукції, а нижня — доручення платника своєму банку перерахувати з його рахунка зазначену суму.

Платіжне доручення — бланк встановленої форми, який підприємство подає у банк, що його обслуговує, для перерахування визначеної суми зі свого рахунка.

Повне товариство — товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім своїм майном, що їм належить.

Поточні рахунки — вид рахунків, які відкриваються підприємствам усіх видів та форм власності, а також їх відокремленим підрозділам для зберігання грошових коштів та здійснення всіх видів операцій за цими рахунками відповідно до чинного законодавства.

Поточні бюджетні рахунки — вид рахунків, які відкриваються підприємствам та їх відокремленим підрозділам, яким виділяються кошти за рахунок державного або місцевого бюджету для цільового їх використання.

Правовий звичай — джерело права, яке являє собою правило поведінки, що склалося історично і отримало офіційне визнання й забезпечення державним примусом господарювання.

Право на пред'явлення претензії — суб'єктивне право підприємства чи підприємця, а відповідь на претензію в установленому порядку та у визначений термін — їх обов'язок.

Правовий режим дивідендів — врегульовані правом колективної власності порядок визначення розміру, оголошення та виплати акціонерам доходів по акціях з чистого прибутку акціонерного товариства.

Правовий режим майна — встановлена правовими нормами структура майна господарюючих суб'єктів, порядок його формування, використання та передачі.

Приватне підприємство — організаційно-правова форма підприємства, заснованого на власності одного або кількох громадян України, іноземців або осіб без громадянства та їх праці з використанням найманої робочої сили.

Приватне підприємство — організаційно-правова форма підприємства, заснованого на власності фізичної особи.

Привілейовані акції — акції з пільговими правами майнової участі.

Промислово-фінансова група — об'єднання, до складу яких можуть входити промислові та сільськогосподарські підприємства, банки, наукові і проєктні установи та організації усіх форм власності, що мають за мету отримання прибутку.

Розрахунковий чек — документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) установі банку (банку-емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекодержателю зазначену в ньому суму коштів.

Санатори — особи, які бажають своїми коштами чи майном взяти участь у санації боржника, тобто перебрати на себе всі борги юридичної особи або певну їх частину, що дало б змогу припинити справу про банкрутство.

Система господарського договору — сукупність договорів, що регулюють майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання.

Система господарського права — множинність правових положень господарської діяльності, які знаходяться у взаємопов'язаних відносинах, доповнюють та роз'яснюють одне одного, регулюючи нормативно граничну їх діяльність.

Спеціальна економічна зона — частина території України, на якій встановлюється спеціальний правовий режим господарської діяльності, що передбачає запровадження пільги для митних, валютно-фінансових, податкових та інших умов економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Спеціальні фонди підприємства — грошові кошти, що прямо і безпосередньо не беруть участь у процесі виробництва, а слугують іншим спеціальним цілям, передбаченим чинним законодавством або статутом підприємства.

Спільне підприємство — організаційна форма підприємства, заснованого за законами України на базі об'єднання майна різних форм власності.

Спільне підприємство з іноземними інвестиціями — підприємство будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, інвестиція в статутному фонді якого, за його наявності, становить не менше 10 відсотків.

Спостережна рада акціонерного товариства — орган, який представляє інтереси акціонерів у перерві між проведенням загальних зборів і в межах компетенції, визначеної статутом, контролює і регулює діяльність правління.

Суб'єкт господарського права — майново відокремлена організація чи окремих підприємств — фізична особа, делегована в організаційно-правовій формі, що допускається законом для здійснення господарської діяльності і керування нею, наділена необхідними для цього правами і обов'язками, яка несе відповідальність за результати господарської діяльності.

Технологічні парки та технополіси — частина території України, спеціальний правовий режим якої орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу. Можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів.

Товариство — об'єднання на засадах угоди майна та підприємницької діяльності фізичних та (або) юридичних осіб у формі підприємства, установи чи організації для спільної діяльності з метою одержання прибутку.

Товариство з обмеженою відповідальністю — товариство, засноване одним або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, а їх розмір встановлений статутом, і несе відповідальність за його зобов'язаннями лише своїм майном.

Товарна біржа — є особливий суб'єкт господарювання, який надає послуги в укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарні ціни, вивчає і упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям. Засновується шляхом укладення засновниками угоди (засновники сплачують пайовий внесок).

Товариство з додатковою відповідальністю — товариство, статутний фонд якого поділений на частки, розміри яких визначені

установчими документами. Учасники такого товариства відповідають за його борги лише своїми внесками до статутного фонду, а при їх недостатності — майном, що їм належить.

Туристично-рекреаційні зони — вільні економічні зони, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу.

Угода форвардна — різновид операцій купівлі-продажу товарів із постачанням їх через певний, передбачений угодою, час з оплатою за ціною на момент укладення контракту.

Угода ф'ючерсна — вид угод на товарних і фондових біржах, який передбачає оплату товарів, цінних паперів чи валюти через певний час після укладення угоди за ціною, наперед визначеною в контракті.

Укладання господарського договору — зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше господарюючих суб'єктів щодо вироблення умов договору, які відповідають їх реальним намірам та економічним інтересам, а також юридичне оформлення договору як правового акта.

Установчий договір — договір, що укладається між ініціаторами створення підприємств (засновниками) і визначає порядок та умови їх участі у створенні та діяльності підприємства.

Установчі документи підприємства — комплект документів встановленої законом форми, згідно з якими підприємство виникає і діє як суб'єкт права.

Учасники — особи, які виконують обов'язки передплатника на акції перед товариством засновників та акціонерів, перед акціонерним товариством.

Фінансовий інститут — організація, що засновується у формі акціонерного або іншого товариства і реєструється як юридична особа, яка забезпечує функціонування ринків товарів і капіталів цієї юридичної особи.

Фінансовий лізинг — господарська операція, в результаті укладення якої лізингоодержувач отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на термін, не менший терміну, за який амортизується 60% вартості об'єкта лізингу.

Фонди акціонерного товариства – передбачені нормами права види або частина майна товариства відповідно до їхнього цільового призначення.

Фондова біржа – організаційно оформлений постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами, що можуть вільно продаватися і купуватися.

Функції господарського договору – передбачені або санкціоновані законом регулятивні властивості його як юридичного акта, завдяки яким урегульовуються відповідні господарські відносини.

Ціна – грошовий вираз вартості товарів, робіт чи послуг.

Юридична доктрина – як джерело права являє собою наукові правові ідеї, принципи, теорії, які концептуально сформувались і утворились в працях, а також висловлюваннях вчених-юристів, офіційно визнані як загальнообов’язкові положення (норми) для використання в юридичній практиці господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.: Просвіта, 1996. – 78 с.
2. Господарський кодекс України. – К., 2003.
3. Цивільний Кодекс України // Голос України. – 2003. – № 45–46.
4. Закон України “Про ціни та ціноутворення” від 3 грудня 1990 р., № 508 // Закони України. – Т. 1. – К., 1996. – С. 37–47.
5. Закон України “Про власність” від 7 лютого 1991 р., № 6477 // Закони України. – Т. 1. – К., 1996. – С. 173–188.
6. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Урядовий кур’єр. – 2001. – 17 січня.
7. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 р., № 959 // Закони України. – Т. 1. – К., 1996. – С. 333–368.
8. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18 червня 1991 р., № 1201 // Закони України. – Т. 2. – К., 1996. – С. 3–18.
9. Закон України “Про господарські товариства” від 19 вересня 1991 р., № 1576 // Закони України. – Т. 2. – К., 1996. – С. 189–213.
10. Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” від 14 лютого 1992 р., № 2114 // Закони України. – Т. 3. – К., 1996. – С. 22–33.
11. Закон України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” від 18 лютого 1992 р., № 2132 // Закони України. – Т. 3. – К., 1996. – С. 47–55.
12. Закон України “Про оренду майна державних підприємств та організацій” від 10 квітня 1992 р., № 2269 // Закони України. – Т. 3. – К., 1996. – С. 220–229.
13. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 30 червня 1999 р., № 784 // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 42.
14. Закон України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” від 13 жовтня 1992 р., № 2673 // Закони України. – Т. 6. – К., 1996. – С. 114–125.

15. Закон України “Про Антимонопольний комітет України” від 29 листопада 1993 р., № 3659//Закони України. – Т. 6. – К., 1996. – С. 114–125.
16. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28 грудня 1994 р., № 334/94 // Закони України. – Т. 7. – К., 1996. – С. 462–491.
17. Закон України “Про поставки продукції для державних потреб” від 22 грудня 1995 р., № 494/95 // Закони України. – Т. 9. – К., 1996. – С. 313–319.
18. Закон України “Про режим іноземного інвестування” від 19 березня 1996 р., № 93/96 // Закони України. – Т. 10. – К., 1996. – С. 111–119.
19. Закон України “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 7 червня 1996 р., № 236 // Закони України. – Т. 10. – К., 1996. – С. 303–311.
20. Закон України “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 р., № 2213-III // Голос України. – № 37 (27 лютого). – 2001. – С. 4-9.
21. Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” від 22 травня 2003 р., № 882-IV // Голос України. – № 115–116 (24 червня). – 2003. – С. 22–29.
22. Постанова Верховної Ради України від 14 лютого 1992 р., № 2116 “Про управління майном підприємств, установ і організацій що є у загальнодержавній власності” // Відомості Верховної Ради України. – № 20. – 1992. – С. 274.
23. Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” // Відомості Верховної Ради України. – № 7. – 1993. – С. 184.
24. Постанова Ради Міністрів України від 15 квітня 1991 р. № 99 “Про порядок видачі суб’єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності” // ЗП УРСР, 1991. – № 25. – С. 37.
25. Постанови Пленуму Верховного суду України за 1995–1998 рр. – К.: Юрінком, 1998.
26. *Грищенко Г. А.* Законодавчі гарантії захисту іноземних інвестицій // Право України. – 1996. – № 7.
27. *Демиденко В. В., Шемякін О. М.* Право України. – К.: Правові джерела, 1994.

28. *Корнєєв В.П., Лукашенко А.Н.* Правовий захист вітчизняних інвесторів // Право України. – 1996. – № 8.
29. *Клейн Л.И.* Предпринимательское право. – М.: Юридическая литература, 1993.
30. *Мартемьянов В.И.* Хозяйственное право. – М.: Юридическая литература, 1994.
31. *Мамутов В.К.* Хозяйственное право. – К., 2002.
32. *Пилипенко А.Я., Щербина В.С.* Господарське право. – К.: Вентурі, 1996.
33. *Омельченко А.К.* Законодавство про іноземні інвестиції в системі законодавства України // Право України. – 1996. – № 8.
34. *Мусієнко В.О.* Щодо законодавчих гарантій іноземних інвестицій // Право України. – 1997. – № 3.
35. *Святоцький О.Р., Захарченко Т.Л., Борисенко І.Р.* Окремі питання правового регулювання іноземних інвестицій // Право України. – 1997. – № 3.
36. *Шавкун В.І.* Правові основи підприємницької діяльності. – К.: Правові джерела, 1997.

Навчальне видання

Кравчук Степан Йосипович

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Редактор: *Білокурський Сергій Петрович*

Коректор: *Наследова Тетяна Анатоліївна*

Комп'ютерна верстка: *Петриченко Валентин Володимирович*

Дизайн обкладинки: *Сидоренко Марія Олексіївна*

Підписано до друку 08.01.2005.

Формат 84 x 108 1/32. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Newton C.

Умовн. друк. аркушів — 16,5.

Обл.-вид. аркушів — 10,7.

Наклад 1000 примір.

Замовлення № _____

Видавництво «Кондор»

Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.

03057, м. Київ, пров. Польовий, 6,

тел./факс (044) 456-60-82, 241-83-47